

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
« ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ »

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**“Η ORDOLIBERAL ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ
ΚΡΙΣΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ”**

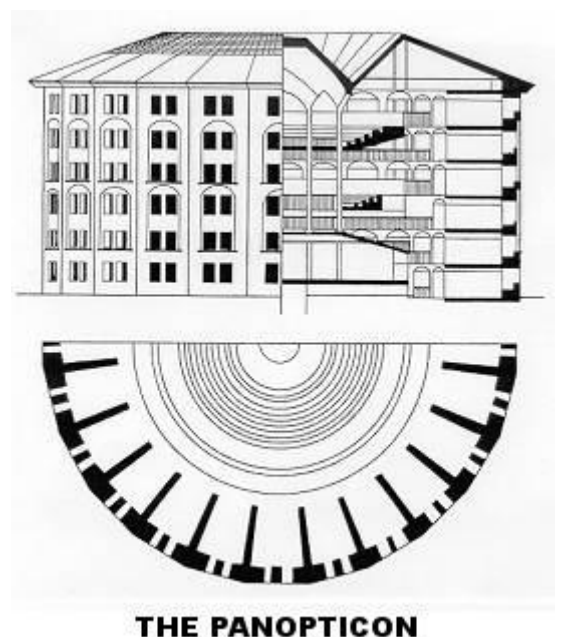
ΜΙΑΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:

ΛΑΠΑΤΣΙΩΡΑΣ ΣΠΥΡΟΣ

ΜΥΛΩΝΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΚΟΥΤΕΝΤΑΚΗΣ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ

Περίληψη

Σε αυτήν την διπλωματική εργασία, επιχειρείται μια ανάλυση της ευρωπαϊκής στρατηγικής διαχείρισης της κρίσης του 2008. Ο σκοπός της μελέτης είναι να αποσαφηνιστούν τα μέτρα που ελήφθησαν στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο, ώστε να γίνει καλύτερη η κατανόηση τους. Ειδικότερα επιχειρούμε με την παρούσα εργασία να διευκρινίσουμε το ιδεολογικό πλαίσιο πάνω στο οποίο τα μέτρα αντιμετώπισης της κρίσης, απέκτησαν νομιμοποίηση. Η ιδεολογική ηγεμονία του γερμανικού νεοφιλελεύθερου υποδείγματος της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης, έχει γίνει αποδεκτό στην πλειονότητα των Ευρωπαίων πολιτικών. Το καινούργιο στοιχείο που αναδύεται μέσα από την εκτενή ανάλυση, αν θέλουμε να εκφραστούμε σχηματικά, είναι ότι η Ευρώπη της αμοιβαιότητας της αλληλεγγύης που ονειρεύτηκαν οι πρώτοι ευρωπαϊστές, έχει εξελιχθεί στην Ευρώπη της επιτήρησης, της τιμωρίας, των αγορών και του δογματισμού. Η εξέλιξη αυτή για να γίνει κατανοητή απαιτεί εις βάθος ανάλυση του σκληρού ιδεολογικού πυρήνα του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού και των θεσμών της Ευρώπης.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	σελ.5
Κεφάλαιο πρώτο: Η θεωρία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού	
1.1 Η θεμελίωση του σύγχρονου κράτους	σελ.14
1.2 Η επιρροή των πανεπιστημιακών του Freiburg	σελ.16
1.3 Ο τρίτος δρόμος	σελ.24
1.4 Η κοινωνική πολιτική του ordoliberalismus	σελ.28
Κεφάλαιο δεύτερο: Η Δημιουργία των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπό την σκιά του ordoliberalismus	
2.1 Η ιδέα της Παν- Ευρώπης	σελ.38
2.2 Το σχέδιο Schuman και η συνθήκη της Ρώμης: Οι αρχές της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης	σελ.41
2.3 Η πορεία προς την μη αναστρέψιμη οικονομική και νομισματική ένωση	σελ.48
Κεφάλαιο τρίτο: Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση	
3.1 Η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης	σελ.61
3.2 Η πυροδότηση της κρίσης	σελ.70
3.3 Το χρονικό της κρίσης	σελ.74
Κεφάλαιο τέταρτο: Η αντιμετώπιση της κρίσης στην Ευρωζώνη	
4.1 Οι δυσκολίες της νομισματικής ένωσης: Τριγμοί στα θεμέλια της Ευρωζώνης	σελ.82
4.2 Η δημιουργία μηχανισμού στήριξης για τα υπερχρεωμένα κράτη	σελ.96
4.3 Οι εναλλακτικές λύσεις των ευρωομολόγων	σελ.101
4.4 Οι τρεις κρίσεις στην Ευρωζώνη και η πολυπλοκότητα τους	σελ.109
Επίλογος	σελ.122
Βιβλιογραφία	σελ.123

**Αφιερωμένη στον αδερφό μου Θωμά,
Ρέθυμνο 19/ 3/ 2015**

Εισαγωγή

Η παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση¹ και η κρίση της Ευρωζώνης έχουν προκαλέσει ραγδαίες αλλαγές στους ευρωπαϊκούς οικονομικό-πολιτικούς θεσμούς. Ως εκ τούτου, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχει δεχθεί αλλαγές. Η ενίσχυση της νεοφιλελεύθερης τέχνης διακυβέρνησης αποτέλεσε οργανωτικό παράγοντα της αντιμετώπισης της κρίσης. Πιο συγκεκριμένα, ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός ή αλλιώς ordoliberalismus ήταν ήδη ηγεμονική ιδεολογία στην Ευρώπη πριν την κρίση του 2008. Το αποτέλεσμα της ηγεμονίας του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού ήταν ότι οι πολιτικοί ηγέτες ανέλυσαν τα αίτια της κρίσης και εφάρμοσαν πολιτικές, ώστε να οδηγηθεί η Ευρώπη έξω από την κρίση² σύμφωνα με τις αρχές της συγκεκριμένης ιδεολογίας. Η οικονομική κρίση ήταν το κατάλληλο κίνητρο, πρόφαση και αιτία για να επιστευτεί αυτό που ήδη είχε παλαιότερα ξεκινήσει, δηλαδή η επέκταση του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού³. Βέβαια, ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός δεν

¹ Όλες οι κρίσεις που έχουν συμβεί στην παγκόσμια οικονομία έχουν μερικούς κοινούς παρονομαστές. Από την πρώτη κρίση που ξέσπασε στην Ευρώπη λόγω της φούσκας που διογκώθηκε γύρω από την αγορά της τουλίπας στην Ολλανδία το 1637 μέχρι την παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση που ξέσπασε το 2008 στις ΗΠΑ οι παράγοντες είναι ίδιοι. Πρώτον, η συνεχής αύξηση των τιμών (ανεξάρτητα αν το προϊόν είναι τουλίπα ή ενυπόθηκα δάνεια) δημιουργούσαν προσδοκίες ότι οι τιμές θα συνεχίσουν αυξάνονται επ' άπειρον μέχρι την στιγμή που οι προσδοκίες αυτές σταματήσουν να αυξάνονται (Galbraith, 1993: 39). Αυτό το φαινόμενο έχει παρατηρηθεί πριν από κάθε κρίση. Το συμπέρασμα που βγαίνει είναι ότι η ευφορία πριν από την κρίση κάνει τους ανθρώπους πιο ευκολόπιστους με αποτέλεσμα με το ξέσπασμα της κρίσης να χάνονται περιουσίες και όνειρα. Άρα η ανθρώπινη απληστία για το κέρδος τελικά τους οδηγεί στην οικονομική καταστροφή. Δεύτερον, υπάρχει υπερβολικά βραχυχρόνια οικονομική μνήμη με αποτέλεσμα η τελευταία οικονομική καταστροφή να ξεχνιέται γρήγορα και μερικά χρόνια αργότερα η νέα γενιά να επαναλαμβάνει τα ίδια λάθη (Galbraith, 1993: 21). Οι εμπειρίες του παρελθόντος παραμερίζονται και δεν αξιοποιούνται γιατί μπαίνουν στο χρονοντούλαπο της ιστορίας, όμως από την άλλη πλευρά όσοι κάνουν χρήση αυτών των εμπειριών του παρελθόντος θεωρούνται κακοπροαίρετοι και περιθωριοποιημένοι (Galbraith, 1993: 20). Αυτό που αλλάζει με το πέρασμα των χρόνων από κρίση σε κρίση είναι οι τρόποι αντιμετώπισης αυτών. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι σε κάθε εποχή τα ιδεολογικά πλαίσια για την αντιμετώπιση της εκάστοτε κρίσης, είναι διαφορετικά, λόγω χάρη η κρίση του 1929 ξεπεράστηκε με το κενσσιανό New Deal, ενώ οι δύο πετρελαϊκές κρίσεις με το ιδεολογικό πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού.

² Ο νεοφιλελευθερισμός είναι μια θεωρία που εμφανίστηκε το 1938, ως ο τρίτος δρόμος ανάμεσα στον φιλελευθερισμό και τον κρατικό σχεδιασμό (Bonfeld, 2012: 639). Χωρίζεται σε δύο διαφορετικά παραδείγματα αυτό του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού που εκφράζονταν κυρίως μέσω του πανεπιστημίου του Φράϊμπουργκ και του αμερικάνικου νεοφιλελευθερισμού που εκφράζεται κυρίως από την σχολή του Σικάγου (Foucault, 2012: 294). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο νεοφιλελευθερισμός δεν αποτελεί την συνέχεια του φιλελευθερισμού, αλλά μία διαφορετική και αυτόνομη θεωρία που απαντάει με διαφορετικό τρόπο σε πολλά ζητήματα (Foucault, 2012: 131).

³ Ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός ξεκίνησε να εφαρμόζεται μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στην κατεστραμμένη Γερμανία. Η επέκτασή του στην Ευρώπη ξεκίνησε ταυτόχρονα με την δημιουργία της συνθήκης της Ευρώπης, διότι οι Γερμανοί μέσα από την συνέπεια των διαπραγματευτικών θέσεων τους κατάφεραν να «εξάγουν» την ιδεολογία τους στους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Το γεγονός ότι οι Γερμανοί διαπραγματευτές ήταν τόσο ισχυροί οφείλεται στα πολιτιστικά,

είναι απλώς μια ιδεολογία ή μια οικονομική θεωρία ή μια πολιτική επιλογή, αλλά μια νέα τέχνη διακυβέρνησης. Με τον όρο διακυβέρνηση εννοούνται οι μέθοδοι βάσει των οποίων κατευθύνεται η συμπεριφορά των ανθρώπων δια μέσου μιας κρατικής διοίκησης (Foucault, 2004: 15). Επομένως, στόχος των θιασωτών του ordoliberalismus είναι η αλλαγή των θεσμών που θα επηρεάσουν τις ανθρώπινες δράσεις. Ανέκαθεν, οι θεσμοί μεταξύ των λαών διέφεραν, γιατί οι θεσμοί είναι καθαρά ανθρώπινα δημιουργήματα. Όπως αναφέρει ο Καστοριάδης (1992: 81) “Η φωτιά καίει με τον ίδιο τρόπο εδώ και στην Περσία, αλλά τα δίκαια κινούνται, δηλαδή αυτό που θεωρούν δίκαιο και άδικο, οι Έλληνες και οι Πέρσες μεταβάλλεται όταν πηγαίνουμε απ’ την Ελλάδα στην Περσία”. Αυτό που ήθελε να εξηγήσει ο Καστοριάδης είναι ότι υπάρχουν κάποια πράγματα που προέρχονται από τη φύση και είναι ίδια για όλους τους ανθρώπους, όπως η φωτιά, αλλά υπάρχουν και άλλα πράγματα που επαφίενται στις ανθρώπινες συμβάσεις, όπως είναι οι θεσμοί. Επομένως, οι θεσμοί σε αντίθεση με τα πράγματα που προέρχονται από τη φύση και μένουν σταθερά, μεταβάλλονται, εξελίσσονται, αμφισβητούνται, αλλάζουν. Όλη αυτή η δυναμική διαδικασία σημαίνει ότι οι θεσμοί δεν είναι κάτι εξωγενές από την κοινωνία και την οικονομία. Επομένως, είναι λογικό κάθε κράτος- μέλος της ευρωζώνης να διαθέτει τους δικούς του θεσμούς και νόμους. Η τακτική των Γερμανών φιλελεύθερων εστιάζει ακριβώς σε αυτούς τους δυο τομείς, γιατί θεωρούν ότι η οικονομική ζωή, αναγκαστικά εκτυλίσσεται μέσα σε ένα θεσμικό πλαίσιο. Ασκώντας μάλιστα δριμυία κριτική στην μαθηματική προσέγγιση της οικονομίας, διότι πιστεύουν ότι αυτή η προσέγγιση δεν λαμβάνει υπόψη της τους θεσμούς. Όμως, οι νόμοι δεν είναι δημιουργήματα εκ φύσεως, αλλά είναι συγκυριακά δημιουργήματα του νομοθέτη. Το νομικό σύστημα διαπλάθει το οικονομικό σύστημα και το οικονομικό δεν θα ήταν ίδιο χωρίς το νομικό. Επομένως, το νομικό σύστημα είναι αυτό που διαμορφώνει το οικονομικό. Για να συντονιστεί η οικονομία του κάθε κράτους- μέλους της Ευρωζώνης, δηλαδή η μακροοικονομική τους δομή με την αρχή της οργάνωσης των θεσμών της οικονομίας της αγοράς⁴ ή αλλιώς με την τάξη της

γνωστικά και στρατηγικά στοιχεία που στους έδωσαν διαπραγματευτική αξιοπιστία για να κερδίσουν σε σημαντικά ζητήματα. Η επιρροή τους από τον γερμανικό νεοφιλελευθερισμό, τους ενθάρρυνε να δώσουν έμφαση στο θεσμικό πλαίσιο και να καθορίσουν κάθε αρχή των συνθηκών με λεπτομέρεια, ώστε να μην αφήσουν στους εταίρους τους περιθώρια για ελιγμούς (Dyson, Featherstone, 1999: 282)

⁴ Ο νεοφιλελευθερισμός ισοδυναμεί με μια εκδοχή φονταμενταλιστή της αγοράς, όπου η αγορά θεωρείται πως είναι ηθικά και πρακτικά ανώτερη της διακυβέρνησης και κάθε μορφής πολιτικού ελέγχου (Heywood, 2007: 119). Επίσης, η αγορά θεωρείται πως προάγει την καθαρή εντολή του λαού,

οικονομίας (Wirtschaftsordnung), πρέπει σε κάθε μέλος να αλλάξουν οι εγχώριοι θεσμοί του⁵. Η Ευρωζώνη οδηγείται στην ομοιογένεια, με τις οικονομίες των κρατών να οργανώνονται θεσμικά σύμφωνα με την οργανωτική μορφή της αγοράς, με τους θεσμούς της να είναι κοινούς για όλα τα κράτη μέλη⁶. Αυτό σημαίνει ότι το κάθε Ευρωπαϊκό κράτος οφείλει να μην παρεμβαίνει στην έκβαση των αποτελεσμάτων της οικονομικής διαδικασίας, αλλά να παρεμβαίνει επί του πλαισίου⁷. Οι δρώντες μέσα στην αγορά πρέπει να δρουν μόνοι τους μέσα στο θεσμοθετημένο από το κράτος πλαίσιο, χωρίς την παρέμβαση του κράτους⁸ στην οικονομία. Σύμφωνα με την

γιατί μέσα στην αγορά λαμβάνουν χώρα εκατομμύρια αγοραπωλησίες- ψηφοφορίες. Ο λαός (καταναλωτής) είναι αυτός που επιλέγει τα πάντα μέσα στην αγορά, γιατί αυτός μέσα από τις επιλογές του σηματοδοτεί την κατεύθυνση που πρέπει να κινηθούν τα πράγματα, δηλαδή πόσες πρώτες ύλες πόσος χρόνος εργασίας θα χρησιμοποιηθεί για το κάθε προϊόν. Οι καταναλωτές είναι οι πραγματικοί εξουσιαστές στο σύστημα της ελεύθερης αγοράς (Mises, 1988: 40). Το σύστημα της ελεύθερης αγοράς το χαρακτηρίζει ο von Mises ως μια οικονομική δημοκρατία, στην οποία κάθε ευρώ έχει το δικαίωμα ψήφου (Mises, 1988: 41).

⁵ Οι χώρες της Ευρωζώνης πλέον διαθέτουν κοινό νόμισμα. Αυτό σημαίνει ότι η νομισματική πολιτική είναι για όλα τα κράτη κοινή. Κανένα κράτος μέλος δεν έχει την δυνατότητα υποτίμησης ή ανατίμησης του νομίσματος του, με αποτέλεσμα κανένα κράτος να μην χρησιμοποιεί τις νομισματικές διακυμάνσεις και να εφαρμόσει την εθνική του οικονομική πολιτική. Επίσης, η απώλεια της νομισματικής πολιτικής σημαίνει και απώλεια ενός μέρους της οικονομικής πολιτικής και ανεξαρτησίας. Σε δημοσιονομικό επίπεδο τα κράτη πρέπει να τηρούν τους κανόνες σύγκλισης των οικονομιών τους. Άρα, περιορίζονται ακόμα περισσότερο οι βαθμοί ελευθερίας άσκησης εθνικών πολιτικών των κρατών σε οικονομικό επίπεδο. Το συμπέρασμα είναι ότι υπάρχει μια μεταβίβαση των εξουσιών από εθνικό σε υπερεθνικό επίπεδο με τους υπερεθνικούς οικονομικούς κανόνες να υπερισχύουν έναντι των εθνικών. Άρα, οι οικονομίες των κρατών της Ευρωζώνης τηρώντας τους κοινούς υπερεθνικούς κανόνες να συγκλίνουν σε οικονομικό επίπεδο.

⁶ Η στροφή των θεσμών των χωρών- μελών της Ευρωζώνης , προς την θεσμική οργάνωση τους σύμφωνα με την αγορά ξεκίνησε με την υπογραφή την συνθήκης της ΕΟΚ. Όμως με την κρίση του 2008 ο οργανωτικός θεσμός της αγοράς ενισχύθηκε. Οι θεσμοί των χωρών τείνουν να γίνουν κοινόι. Αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό από το γεγονός ότι οι θεσμικές διαφορές των χωρών της Ευρωζώνης εξαλείφονται, όπως συμβαίνει με τους συντελεστές της φορολόγησης. Επειδή υπήρχαν σημαντικές οικονομικές διαφορές για πορεία προς την ολοκλήρωση μεταξύ των κρατών, συνεπάγεται ότι και στα φορολογικά συστήματα τα κράτη διέφεραν. Η διαδικασία φορολογικής εναρμόνισης εντός της Ευρώπης απαιτούσε χρόνο γιατί τα τεχνικά προβλήματα που έπρεπε να λυθούν ήταν δύσκολα. Όμως προς την πορεία της κοινής αγοράς εφαρμόστηκαν κοινόι φορολογικοί κανόνες από όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για να υπάρχει φορολογική ουδετερότητα. Επομένως, για να υπάρξει φορολογική ουδετερότητα η συνθήκη της ΕΕ ορίζει ότι κανένα κράτος μέλος δεν θα επιβάλει στα προϊόντα των άλλων κρατών φόρους διαφορετικούς από εκείνους που επιβαρύνουν τα ομοειδή εθνικά προϊόντα (Μούσης, 2013: 275).

⁷ Παρέμβαση του κράτους επί του πλαισίου σημαίνει: α) ότι το κράτος δεν πρέπει να παρέμβει στην οικονομική διαδικασία αφενός για τον καθορισμό των τιμών και αφετέρου με παρεμβατικές οικονομικές πολιτικές αλλά β) παρέμβαση επί του νομικού καθεστώτος, όπως την διευκόλυνση της επιχειρηματικότητας ή της εκμίσθωσης ή της κληρονομιάς.

⁸ Ένα από τα κρατικά σχέδια που είναι στην ευχέρεια του κράτους να τα υλοποιήσει, είναι ο έλεγχος του επιπέδου των τιμών, για οποιοδήποτε αγαθό (ακόμα και για βασικά αγαθά). Όμως αυτό βάσει της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας δεν πρέπει να συμβαίνει, ακόμα και όταν η πλειονότητα του λαού αποκλειστεί από αυτό το αγαθό με το εξής επιχειρήμα: όταν το κράτος επιβάλει μια ανώτατη τιμή σε ένα αγαθό τότε σημαίνει όσες επιχειρήσεις έχουν οριακά κέρδη θα ζημιωθούν με αποτέλεσμα να

γερμανική νεοφιλελεύθερη ιδεολογία δεν πρέπει να υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο κρατικό οικονομικό σχέδιο, πέρα από τη διασφάλιση του κράτους, ότι το αποτέλεσμα της οικονομικής διαδικασίας δεν θα επηρεαστεί από κάποια κρατική παρέμβαση. Η παρέμβαση στην οικονομία περιέχει σκοπιμότητα, άρα ένα κράτος το οποίο θα προσφύγει στον οικονομικό σχεδιασμό σημαίνει ότι εν γνώσει του κάποιον θα ωφελήσει και κάποιον θα αδικήσει. Συνεπώς, ένα κράτος σχεδιασμού δεν αποτελεί κράτος δικαίου (Rechtstaat), γιατί δεν τηρεί την ισότητα προς όλους τους πολίτες του. Το να οργανώνεται μια οικονομική πολιτική που να παρεμβαίνει στην οικονομική διαδικασία είναι λάθος, γιατί οι στόχοι του παρεμβατικού κράτους αλλάζουν, διορθώνονται ή αναβάλλονται. Δεν είναι δυνατόν με κάθε στόχο που αλλάζει το κράτος να επηρεάζει το αποτέλεσμα τους παράγουν οι δρώντες μέσα στα πλαίσια της αγοράς, γιατί τότε μεροληπτεί υπέρ ή κατά κάποιων δρώντων της και αλλοιώνει τα αποτελέσματά της οικονομικής διαδικασίας. Ο μόνος λόγος για να παρέμβει το κράτος στην οικονομική διαδικασία είναι μόνο για να ενισχύει τον ανταγωνισμό, διότι δεν πρέπει να υπάρχει στην οικονομία συγκέντρωση δύναμης, γιατί η αυξανόμενη δύναμη χρησιμοποιείται από τις επιχειρήσεις για την καταστροφή της οικονομικής ελευθερίας (Bonfeld, 2013: 639). Αν γίνει η υπόθεση ότι η οικονομία είναι ένα παιχνίδι μεταξύ των παικτών της αγοράς, τότε ο ρόλος του κράτους είναι να βάζει τους κανόνες του παιχνιδιού και όχι να παίζει ενεργά στο παιχνίδι, υποστηρίζουν οι Γερμανοί νεοφιλελεύθεροι (Foucault, 2004: 165). Την έκβαση του παιχνιδιού κανείς δεν την γνωρίζει εκ των προτέρων, συνεπώς το κράτος θεσπίζοντας μόνο τους κανόνες δεν παρεμβαίνει στην οικονομική διαδικασία. Μόνο όταν οι κανόνες του παιχνιδιού αλλάζουν διαρκώς, οι παίκτες χάνουν την εμπιστοσύνη τους στο νομοθέτη και η έκβαση του παιχνιδιού επηρεάζεται. Η αλλαγή των θεσμών που προωθεί στην Ευρωζώνη ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός έχει σκοπό όλα τα κράτη να παίζουν ακριβώς με τους ίδιους κανόνες, δηλαδή να υπάρχουν ενιαίοι ευρωπαϊκοί θεσμοί που να τηρούνται από όλους και να εγγυώνται ακριβώς το ίδιο πράγμα, ότι η

κλείσουν. Αν κλείσουν επιχειρήσεις τότε η προσφορά του παραγομένου αγαθού θα μειωθεί και οι καταναλωτές θα πρέπει να καταναλώνουν λιγότερο από αυτό το αγαθό. Άρα, οι καταναλωτές θα σηματοποιούν ουρές για να προμηθευτούν αυτό το αγαθό, του οποίου η ποσότητα δεν θα καλύπτει τις ανάγκες τους. Συνεπώς, η κυβέρνηση αντί να ωφελήσει τους πολίτες της, επί της ουσίας θα τους βλάψει ασκώντας μια πολιτική ελέγχου των τιμών, γιατί ο στόχος για κάλυψη των αναγκών των καταναλωτών δεν θα εκπληρωθεί. Επιπροσθέτως, μια άλλη κατάσταση στην οποία το κράτος απαγορεύεται να παρεμβαίνει είναι για να κάνει αναδιανεμητική εισοδηματική πολιτική, γιατί αυτό σημαίνει ότι το κράτος μεροληπτεί υπέρ της μιας κοινωνικής ομάδας έναντι μιας άλλης, λόγω χάρη επιβαρύνει τις πιο πλούσιες οικονομικά τάξεις με φόρους σε σχέση με τις πιο φτωχές οικονομικά τάξεις για να μειωθούν οι κοινωνικές ανισότητες.

έκβαση της οικονομικής διαδικασίας δεν θα αλλοιώνεται από την κρατική παρέμβαση του εκάστοτε κράτους στους θεσμούς της αγοράς⁹. Η ενίσχυση της ιδεολογίας της οικονομικής σταθερότητας σε όλη την Ευρωζώνη, με ότι αυτό συνεπάγεται αποτελεί

⁹ Είναι γνωστό ότι στον τομέα του ανταγωνισμού ισχύουν οι ίδιοι κανόνες για όλα τα κράτη –μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ότι ο έλεγχος για την εφαρμογή των ενιαίων κανόνων ασκείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή που είναι επί της ουσίας ο φύλακας της νομοθεσίας της ΕΕ. Ο ανταγωνισμός είναι η αναγκαία και ικανή συνθήκη για την εύρυθμη λειτουργία της Ευρωπαϊκής οικονομίας. «Η ανταγωνιστικότητα είναι μια σύνθετη και πολυδιάστατη έννοια. Η έκθεση για την παγκόσμια ανταγωνιστικότητα του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ ορίζει την ανταγωνιστικότητα ως «το σύνολο των θεσμών, των πολιτικών και των παραγόντων που καθορίζουν το επίπεδο παραγωγικότητας μιας χώρας» (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 6/5/2014, σελ.2)». Επίσης, «σύμφωνα με την έκθεση για την ευρωπαϊκή ανταγωνιστικότητα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, τα θεμέλια της ανταγωνιστικότητας είναι οι θεσμικές ρυθμίσεις και οι ρυθμίσεις μικροοικονομικής πολιτικής που δημιουργούν τις συνθήκες υπό τις οποίες οι επιχειρήσεις μπορούν να αναδειχθούν και να ευδοκιμήσουν και η ατομική δημιουργικότητα και προσπάθεια να ανταμειφθούν. Τα μέσα της πολιτικής ανταγωνισμού ανταποκρίνονται πλήρως και στις δύο περιγραφές. Επιπλέον, στη μελέτη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου του 2013 σχετικά με την πολιτική ανταγωνισμού διατυπώνεται το ακόλουθο συμπέρασμα: «Ο ανταγωνισμός διαδραματίζει καίριο ρόλο στην προώθηση της παραγωγικότητας και της καινοτομίας ως κινητήριων δυνάμεων της οικονομικής ανάπτυξης. Αυτό σημαίνει ότι η πολιτική ανταγωνισμού, η οποία εντείνει τον ανταγωνισμό, θα τονώσει την ανάπτυξη.» Ο ανταγωνισμός και η πολιτική ανταγωνισμού αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των γενικών προϋποθέσεων για την άνθηση της καινοτομίας. Παρέχουν κίνητρα στις καινοτόμες επιχειρήσεις και στις νεοσύστατες εταιρείες, ενθαρρύνουν τις εταιρείες να ενισχύσουν την αποδοτικότητά τους». Στην συνέχεια του κειμένου αναφέρεται «Όπως ακριβώς οι ανταγωνιστικές επιχειρηματικές πρακτικές, π.χ. οι συμπράξεις, έτσι και οι παράνομες κρατικές επιδοτήσεις μπορούν να στρεβλώσουν τους ισότιμους όρους ανταγωνισμού, να εγείρουν περιττά εμπόδια και να συρρικνώσουν το αναπτυξιακό δυναμικό της εσωτερικής αγοράς. Ωστόσο, η κρατική στήριξη μπορεί επίσης να έχει θετικό αντίκτυπο όταν είναι ορθά στοχευμένη, όταν αντιμετωπίζει τις ανεπάρκειες της αγοράς και όταν δημιουργεί κίνητρα για επενδύσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες που σε διαφορετική περίπτωση δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν. Οι «καλές» κρατικές ενισχύσεις μπορούν να τονώσουν την καινοτομία και την ανάπτυξη του ανθρώπινου κεφαλαίου» (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 6/5/2014, σελ.9). Το παραπάνω κείμενο αποτελεί υλοποίηση των ιδεών του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού για τους εξής λόγους: Όπως αναφέρει ο Foucault (2102: 125) το ουσιώδες της αγοράς για τους Γερμανούς νεοφιλελεύθερους βρίσκεται στον ανταγωνισμό, πράγμα που είναι ξεκάθαρο στο κείμενο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, διότι χαρακτηρίζει τον ανταγωνισμό «αναπόσπαστο κομμάτι για την άνθηση της οικονομίας, δηλαδή χωρίς ανταγωνισμό επί της ουσίας δεν υπάρχει οικονομική ανάπτυξη». Επιπλέον, σύμφωνα με τους Γερμανούς νεοφιλελεύθερους ο κράτος οφείλει να παρέμβει στην οικονομική διαδικασία για να μην αλλοιωθούν οι συνθήκες τους ανταγωνισμού πχ από ένα οικονομικό μονοπώλιο. Όμως ποια είναι η πολιτική του κράτους όσον αφορά την οικονομία; Όχι κρατική πολιτική με επιδοτήσεις, γιατί αυτές στρεβλώνουν την οικονομική διεργασία, αλλά όπως αναφέρει το κείμενο « με την κρατική στήριξη που μπορεί να έχει θετικό αντίκτυπο όταν είναι ορθά στοχευμένη, όταν αντιμετωπίζει τις ανεπάρκειες της αγοράς και όταν δημιουργεί κίνητρα για επενδύσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες που σε διαφορετική περίπτωση δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν». Δηλαδή, το κείμενο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δεν αναφέρεται σε καμία παρέμβαση του κράτους στην οικονομία, αλλά σε στήριξη της αγοράς που θα αντιμετωπίζουν τις ανεπάρκειες της αγοράς. Τι σημαίνει η φράση «ανεπάρκειες της αγοράς»? ότι ο ανταγωνισμός στις οικονομικές διαδικασίες δεν είναι φυσικό φαινόμενο και μπορεί να υπάρξουν στρεβλώσεις, άρα για να υπάρξει και να αποδώσει τα οφέλη του ο ανταγωνισμός, πρέπει να ενισχυθεί από το κράτος, αυτό δηλαδή που αναφέρει στην συνέχεια στο κείμενο της η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ότι η κρατική στήριξη «δημιουργεί κίνητρα για επενδύσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες που σε διαφορετική περίπτωση δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν» που σημαίνει ότι το κράτος ενισχύοντας τον ανταγωνισμό με «καλές» κρατικές ενισχύσεις, δίνει τις εγγυήσεις για την κατάλληλη οργάνωση την οικονομίας σύμφωνα με την αρχή του ανταγωνισμού.

προτεραιότητα των θιασωτών της ordoliberal θεωρίας¹⁰. Η γερμανική φιλελεύθερη κυβερνησιμότητα στην Ευρωζώνη αλλάζει το κοινωνικό μοντέλο της κάθε χώρας τυποποιώντας τις κοινωνίες κατά το μοντέλο της επιχείρησης¹¹. Η έννοια της επιχειρηματικότητας που εγκαθιδρύεται στις σκέψεις των ανθρώπων οδηγεί στη δημιουργία μιας κοινωνίας επιχειρηματιών που θα είναι έτοιμοι να ρισκάρουν και να ανταγωνιστούν. Οι κρατικές πολιτικές (Gesellschaftspolitik) οφείλουν όχι να καταργήσουν τα αντικοινωνικά αποτελέσματα του ανταγωνισμού, αλλά τους μηχανισμούς που δημιουργεί η κοινωνία που παρακωλύουν τον ανταγωνισμό (Foucault, 2004: 220). Άρα, τα κράτη της Ευρωζώνης στα οποία εφαρμόζεται ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός πρέπει να ενισχύουν συνεχώς την ανταγωνιστικότητα τους. Έτσι, μέσω των θεσμών τα κράτη αποσύρουν τα εμπόδια που αλλοιώνουν το αποτέλεσμα της αγοράς¹². Αυτός είναι ο τρόπος διακυβέρνησης της Ευρωζώνης, τα κράτη να περιορίζουν τις εξουσίες τους, και να ενισχύεται η αγορά (αυτό το φαινόμενο δεν προέκυψε μετά από την κρίση του 2008, αλλά μετά από αυτήν έγινε πιο έντονο). Επίσης, το κράτος οφείλει να παραμένει «τυφλό» όσον αφορά τις οικονομικές διαδικασίες και ισχυρό, ώστε να μπορεί να επιβάλλει τις αλλαγές στους θεσμούς. Το κράτος για να προωθήσει τις αλλαγές είναι σίγουρο ότι θα συγκρουστεί με κατεστημένα οικονομικά συμφέροντα που θα ζημιωθούν από τις αλλαγές, αλλά και θα δημιουργηθούν κοινωνικές αναταραχές. Όσο πιο απότομες

¹⁰ Με τον όρο «αδεολογία της οικονομικής σταθερότητας» εννοείται ότι όλες οι χώρες της Ευρωζώνης θα τηρούν αυστηρά συγκεκριμένους κανόνες που αφορούν δημοσιονομικά κριτήρια, για χαμηλό και βιώσιμο χρέος, ισοσκελισμένους κρατικούς προϋπολογισμούς, χαμηλό πληθωρισμό, πλεόνασμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, ανεξαρτησία της κεντρικής τράπεζας και νομισματική σταθερότητα. Τα παραπάνω απορρέουν από το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης που αναφέρει τα εξής: «το Συμβούλιο επιβεβαιώνει ότι το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, που στηρίζεται στα άρθρα 99 και 104 της Συνθήκης, είναι ζωτικής σημασίας τμήμα του μακροοικονομικού πλαισίου της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης. Ζητώντας από τα κράτη μέλη να συντονίζουν τις δημοσιονομικές πολιτικές τους και να αποφεύγουν τα υπερβολικά ελλείμματα, συμβάλλει στην επίτευξη μακροοικονομικής σταθερότητας στην ΕΕ και διαδραματίζει βασικό ρόλο για την εξασφάλιση χαμηλού πληθωρισμού και χαμηλών επιτοκίων, τα οποία συμβάλλουν ουσιαστικά στην επίτευξη βιώσιμης οικονομικής αύξησης και τη δημιουργία θέσεων εργασίας» (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Βρυξέλλες, 23 Μαρτίου 2005: 21).

¹¹ Η τυποποίηση της κοινωνίας με βάση το μοντέλο της επιχείρησης σημαίνει ότι οι κοινωνικές πρακτικές αναλύονται με βάση το υπόδειγμα της επιχειρηματικότητας και επομένως ξένοι θεσμοί ως προς την έννοια της ανταγωνιστικότητας όπως είναι η οικογένεια, η μισθωτή εργασία αναλύονται με βάση την παραπάνω έννοια.

¹² Στο σημείο αυτό εγείρεται το ερώτημα αν τα μονοπώλια γίνονται αποδεκτά στην Ευρώπη. Η απάντηση που δίνουν οι νεοφιλελεύθεροι εδράζεται στο εξής: Οτιδήποτε, προκύπτει από τον την οργανωτική δομή της αγοράς είναι αποδεκτό ακόμα και τα μονοπώλια, αρκεί αυτά να μην πωλούν σε τιμές μονοπωλίου, να μην επιβαρύνουν τον καταναλωτή και να μην εμποδίζουν την είσοδο άλλων επιχειρήσεων στην αγορά.

είναι οι αλλαγές τόσο πιο ισχυρές θα είναι οι συγκρούσεις, γι' αυτό χρειάζεται το κράτος να είναι ισχυρό και οι κυβερνώντες να έχουν ισχυρή πολιτική βούληση. Συνεπώς, ένα ισχυρό κράτος που θα επιβάλλεται στην οικονομία χωρίς να παρεμβαίνει σε αυτήν είναι το μοντέλο κυβερνησιμότητας της ΕΕ. Από την άλλη πλευρά, η θεωρία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού προβάλλει τα υγιή οικονομικά των κρατών με έμφαση στην σταθερότητα των τιμών και στα πλεονάσματα στο ισοζύγιο πληρωμών (Foucault, 2004: 183). Οποιοσδήποτε άλλος στόχος προκύπτει από την επίτευξη των δυο παραπάνω στόχων. Πέρα από τους παραπάνω, κάθε άλλος στόχος όπως, η πλήρης απασχόληση ή η αύξηση της ενεργούς ζήτησης ή η ύπαρξη επιπλέον πληθωρισμού, αποτελούν κόκκινη γραμμή για τους θιασώτες της ordoliberal θεωρίας. Γενικά, οτιδήποτε ανήκει στην Κεϋνσιανή θεωρία, την Μαρξιστική θεωρία, την φιλελεύθερη θεωρία απορρίπτονται. Κάθε κράτος της Ευρωζώνης πρέπει να πειθαρχεί στους κανόνες που ήδη υπάρχουν. Η πειθαρχία όπως αναφέρει ο Foucault (1989: 184) είναι “ο σχολαστικός έλεγχος των δραστηριοτήτων του σώματος που εξασφαλίζουν την σταθερή καθυπόταξη των δυνάμεων του και επιβάλλουν σε αυτές μια σχέση υπακοής – χρησιμότητας, η πειθαρχία κατασκευάζει σώματα πειθαρχημένα και εξασκημένα, σώματα πειθήνια”. Τα πειθαρχημένα κράτη πρέπει να τηρούν τους κανόνες, κάθε απόκλιση από την πειθαρχία, δηλαδή αν κάποιο κράτος αδυνατεί να εφαρμόσει το δίκαιο της ΕΕ, τότε οι θεσμοί της ΕΕ όπως είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα ζητήσει την συμμόρφωση της κυβέρνησης με τους ισχύοντες κανόνες και αν αυτό δεν συμβεί η Επιτροπή θα παραπέμψει την υπόθεση στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο το οποίο έχει την δυνατότητα να επιβάλλει κυρώσεις. Το δίπολο απειθαρχία – τιμωρία πρέπει να είναι αποτυπωμένο στους θεσμούς των κρατών, όπως είναι αποτυπωμένη στο μυαλό των πειθήνιων σωμάτων. Τα κράτη της Ευρωζώνης πρέπει να αυτό-πειθαρχούνε, αλλιώς η τιμωρία θα είναι αυστηρή και σε αρκετές περιπτώσεις εξαντλητική¹³. Το πανοπτικόν του Jeremy Bentham¹⁴ λειτουργεί ως

¹³ Αν υποθέσουμε ότι στην Ευρωζώνη το κάθε κράτος είναι σαν ένα σώμα, δηλαδή ένα αυτόνομο άτομο, που πρέπει να συνυπάρξει ταυτόχρονα με τα άλλα σώματα- κράτη, οφείλει να τηρεί τους κοινούς κανόνες, γιατί σε διαφορετική περίπτωση η κοινή συνύπαρξη δεν θα μπορέσει να επιβιώσει. Επομένως, μέσα από την πειθαρχία οι διαφορετικοί θεσμοί των κρατών σαν να λέμε οι διαφορετικές «ψυχές» τους να αλλάζουν σταδιακά και να ομογενοποιηθούν σε μία που θα ελέγχεται από την ηγεμονία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού.

¹⁴ Ο Jeremy Bentham (1748- 1832) ήταν Βρετανός φιλόσοφος και νομικός. Πέρα από την ιδέα του πανοπτικού ο Bentham ήταν επίσης και ένας από τους δημιουργούς της θεωρίας του ωφελιμισμού. Η συμβολή του ήταν πολύ σημαντική σε ζητήματα διοίκησης, εφαρμογής νόμων, διακυβέρνησης και οικονομίας. Ήταν υποστηρικτής του «αφήστε μας να δράσουμε» (laissez-faire) και έγραψε δύο πολύ

ανασταλτικός μηχανισμός, για την αποφυγή των «εγκλημάτων» των κρατών, αυτό τον ρόλο του πανοπτικού στην ΕΕ τον έχει αναλάβει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, διότι εάν το κράτος μέλος δεν συμμορφωθεί με τις ευρωπαϊκές διατάξεις ή εάν οι εξηγήσεις του για την μη συμμόρφωση του δεν πείσουν την Επιτροπή, αυτή του επιδίδει μια αιτιολογημένη γνώμη με την οποία το καλεί να συμμορφωθεί μέσα σε μιαν ορισμένη προθεσμία. Αν η προθεσμία παρέλθει και το κράτος δεν συμμορφωθεί, τότε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο θα επαναφέρει το κράτος στην Ευρωπαϊκή τάξη μέσω των κυρώσεων. Οι κυβερνήσεις των κρατών γνωρίζουν ότι πρέπει να συμμορφώνονται με τους κανόνες, διότι πρέπει να στέλνουν τα οικονομικά τους στοιχεία στην Ευρωπαϊκή στατιστική υπηρεσία (Eurostat), που είναι μια υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, άρα κάθε στιγμή προσαρμόζουν αυθόρμητα την συμπεριφορά τους¹⁵, δηλαδή πρέπει να προσαρμόζουν την οικονομία τους σύμφωνα με τις νόρμες. Ο συνεχής έλεγχος ισοδυναμεί με την αλλαγή των θεσμών, εξορθολογίζει τα οικονομικά, περιστέλλει τις δαπάνες, προωθεί τα υγιή οικονομικά και οδηγεί στην επικράτηση της ιδεολογίας της οικονομικής σταθερότητας. Η εθελούσια συμμόρφωση των κρατών κάνει πιο εύκολο το έργο της εξουσίας του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού, η νίκη του είναι εκ των προτέρων εξασφαλισμένη εφόσον τα κράτη έχουν μεταμορφωθεί σε υπάκουα σώματα (Foucault, 1989: 268). Η ordoliberal τέχνη διακυβέρνησης χειραγωγεί τους θεσμούς, αλλάζει την κυβερνησιμότητα και χαλιναγωγεί τα κράτη¹⁶. Η κοινωνική οικονομία της αγοράς

σημαντικά βιβλία που αντιπροσωπεύουν τις ιδέες του, α) το Fragments on Government και β) το Principles of Morals and Legislation.

¹⁵ Όπως τα άτομα γνωρίζουν ότι αν παραβούν κάποιον κανόνα π.χ. υπέρβαση του ορίου ταχύτητας θα δεχτούν την συνέπεια που απορρέει από την πράξη τους, δηλαδή θα τιμωρηθούν, έτσι και τα κράτη αν παραβιάσουν κάποιον π.χ. δημοσιονομικό κανόνα, τότε γνωρίζουν εκ των προτέρων ότι θα τιμωρηθούν. Αυτό που αποτρέπει τα άτομα από την συνεχή παραβίαση των νόμων είναι ο έλεγχος, το αντίστοιχο συμβαίνει και σε επίπεδο κρατών, δηλαδή τα κράτη ελέγχονται διαρκώς για μην παραβαίνουν τους κανόνες.

¹⁶ Η απόφαση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) της 10ης Φεβρουαρίου 2015 σχετικά με την καταλληλότητα εμπορεύσιμων χρεογράφων έκδοσης ή πλήρους εγγύησης της αποτελεί ένα παράδειγμα της πειθαρχίας που πρέπει να επιδεικνύουν τα κράτη στους Ευρωπαϊκούς θεσμούς. Η συγκεκριμένη απόφαση μεταξύ άλλων ανέφερε τα εξής: Βάσει των διαθέσιμων πληροφοριών το διοικητικό συμβούλιο διατύπωσε την εκτίμησή ότι επί του παρόντος δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η αξιολόγηση του προγράμματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης/του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου θα ολοκληρωθεί επιτυχώς για την Ελληνική Δημοκρατία. Ως εκ τούτου, η Ελληνική Δημοκρατία παύει να θεωρείται ότι συμμορφώνεται με τους όρους του προγράμματος, με αποτέλεσμα να παύουν να πληρούνται οι προϋποθέσεις της προσωρινής αναστολής των ελάχιστων ορίων πιστοληπτικής διαβάθμισης του Ευρωσυστήματος σε σχέση με τα εν λόγω χρεόγραφα κατά τα προβλεπόμενα στο άρθρο 8 παράγραφος 2 της κατευθυντήριας γραμμής ΕΚΤ/2014/31

(Social Market Economy) αποτελεί τον βασικό πυρήνα ιδεών για την αντιμετώπιση της κρίσης, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί και το βασικό μοντέλο της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης¹⁷. Η ισχύς των ιδεών είναι πολύ μεγάλη, μεγαλύτερη όση πιστεύουν οι περισσότεροι άνθρωποι¹⁸. Όσοι την αμφισβητούν ή θεωρούν ότι η ζωή τους δεν επηρεάζεται από αυτές ζουν σε μια πλάνη. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Keynes: «Οι πρακτικοί άνθρωποι που πιστεύουν ότι δεν υφίστανται οποιαδήποτε πνευματική επιρροή, συνήθως είναι δούλοι κάποιου μακαρίτη οικονομολόγου», τις ίδιες πεποιθήσεις έχει και ο Hayek (2008: 181) παρά το χάσμα που τους χωρίζει σε άλλα ζητήματα αναφέροντας το εξής: “Η φιλοσοφία θεωρείται πολύ απόμακρη από τον επιφανειακό άνθρωπο... αλλά είναι αυτό που επηρεάζει τους ανθρώπους περισσότερο από οτιδήποτε άλλο πάνω στην γη”. Οι ιδέες των πολιτικών, των φιλοσόφων, των οικονομολόγων λάθος ή σωστές είναι αυτές που υπερισχύουν των συμφερόντων και κατευθύνουν τις ζωές των ανθρώπων. Το συμφέρον είναι κάτι προσωρινό που δεν καθορίζει την εξέλιξη των γεγονότων. Άλλωστε η θεωρία του ordoliberalismus ξεκίνησε από τις ιδέες λίγων ανθρώπων και σήμερα επηρεάζει τις ζωές και τον τρόπο σκέψης εκατομμυρίων¹⁹. Το παράδοξο άλλα πολύ ενδιαφέρον είναι ότι σχεδόν κανείς δεν έχει διαβάσει τα έργα αυτών των οποίων οι ιδέες έγιναν κτήμα της δικής τους σκέψης. Η θεωρία του ordoliberalismus αποτελεί τρανό παράδειγμα της εξουσίας των ιδεών και τον τρόπο που αυτή έγινε κυρίαρχη σκέψη μεταξύ των ανθρώπων.

(Απόφαση (ΕΕ) 2015/300 της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας 10/2/2015). Αυτό σημαίνει ότι όταν ένα κράτος, σε αυτή την περίπτωση η Ελλάδα, σταματήσει να θεωρείται ότι συμμορφώνεται με τους κανόνες τότε υφίσταται τις συνέπειες, που στην συγκεκριμένη περίπτωση είναι η αναστολή των ελάχιστων ορίων πιστοληπτικής διαβάθμισης για τα ελληνικά ομόλογα.

¹⁷ Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας αναλύεται επισταμένα ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνική οικονομία της αγοράς έγινε ο βασικός πυρήνας πάνω στον οποίο βασίστηκε η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

¹⁸ Είναι ευρέως γνωστό ότι οι διάφορες θεωρίες και οι ιδέες τους επηρεάζουν την ιστορική εξέλιξη των πραγμάτων, διότι τις θεωρίες τις ενστερνίζονται άνθρωποι που βρίσκονται σε θέσεις κλειδιά και προσπαθούν να τις εφαρμόσουν, όπως συνέβη και στην Γερμανία του Αντενάουερ και του Έρχαρντ.

¹⁹ Οι ιδέες είναι αυτές που κυβερνούν τον κόσμο και ασκούν ισχυρότερη επίδραση από τα συμφέροντα. Άλλωστε τα συμφέροντα είναι αντικρουόμενα, γιατί οι ιδέες άλλα τα εξυπηρετούν, ενώ άλλα τα θίγουν. Οι ιδέες δεν αλλάζουν όταν αλλάζουν τα υπάρχοντα συμφέροντα, αλλά γιατί οι παλιές ιδέες αντικαθίστανται από νέες πιο επαναστατικές, οι οποίες απαντούν σε ερωτήματα τα οποία οι προγενέστερες δεν το έπρατταν, άρα η πρόοδος των ιδεών συντελείται εφόσον οι παλιές απαξιωθούν, εγκαταλειφθούν και ανατραπούν. Επομένως, οι νέες ιδέες ανατρέπουν τις παλιές και παίρνουν την θέση τους, έως ότου νέες ιδέες έρθουν στο προσκήνιο και για να απαντήσουν νέα ερωτήματα. Συνεπώς, η εξέλιξη των ιδεών δεν γίνεται με βάση τα συγκρουόμενα συμφέροντα αλλά με βάση των απαντήσεων που δίνουν. Για αυτό τον λόγο οι ιδέες των νεοφιλελεύθερων υπερίσχυαν έναντι των μαρξιστικών, των κεϋνσιανών και άλλων ιδεών.

Κεφάλαιο πρώτο: Η θεωρία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού (ordoliberalismus)

1.1 Η θεμελίωση του σύγχρονου κράτους

Η νεοφιλελεύθερη τέχνη διακυβέρνησης βασίζεται πάνω στο κράτος δικαίου (Rechtsstat). Το κράτος δικαίου αποτελείται από νόμους που συγκροτούν ένα σύνταγμα το οποίο υπεραμύνεται για τα δικαιώματα των πολιτών. Οι νόμοι καθορίζουν τα πλαίσια δράσης του κράτους και των πολιτών. Σύμφωνα με τον Φουκά μπορούμε να διακρίνουμε δύο τρόπους διακυβέρνησης: Πρώτον, το λεγόμενο «Αστυνομικό κράτος»²⁰ και δεύτερον το κράτος δικαίου. Η μετάβαση από «το Αστυνομικό κράτος» στο κράτος δικαίου ιστορικά τοποθετείται τον 16^ο – 17^ο αιώνα. «Το Αστυνομικό κράτος» μπορούσε να παρεμβαίνει στις ζωές των υπηκόων του να ελέγχει την οικονομική δραστηριότητα, τις τιμές, την παραγωγή και γενικότερα όλη την αγορά (Foucault, 2004: 22). Όσο οι νόμοι άρχισαν να αποκτούν ισχύ, το «Αστυνομικό κράτος» περιόριζε τις εξουσίες του. Όσο η εξουσία και ο έλεγχος του κράτους πάνω στην αγορά μειωνόταν τόσο η ιδιωτική πρωτοβουλία αυξανόταν. Σιγά-σιγά η αγορά έφθασε στο σημείο να δρα χωρίς τον φόβο ότι το κράτος θα παρέμβει και θα αλλοιώσει τα αποτελέσματά της. Άρα, η αγορά άρχισε να αυτονομείται με τους νόμους να προστατεύουν την αυτονομία της. Με αυτό τον τρόπο, πολύ σχηματικά έγινε η μετάβαση από κυρίαρχη θέση του κράτους ως τέχνη διακυβέρνησης προς την φιλελεύθερη τέχνη διακυβέρνησης. Συνεπώς, αυτό που

²⁰ Το κατά τον Foucault «Αστυνομικό κράτος» δηλώνει την απεριόριστη ισχύ του κράτους στην διευθέτηση στόχων όσον αφορά την εσωτερική του πολιτική. Αυτό σημαίνει, ότι αυτός που κυβερνά θέτει τους στόχους αναφορικά με τις δραστηριότητες των ατόμων, των ομάδων, των διαφορετικών κοινωνικών τάξεων με λεπτομέρεια, δηλαδή το κράτος αποφασίζει τι θα παραχθεί, σε τι ποσότητα θα παραχθεί, σε τι τιμή θα πουληθεί, σε ποιον θα πουληθεί, από που θα αγοραστούν οι πρώτες ύλες, με ποιόν τρόπο θα γίνει το εμπόριο, δηλαδή το «Αστυνομικό κράτος» ασκεί μια διαρκεί εξουσία στους υπηκόους του και απαιτεί από αυτούς να συμβιβαστούν στους δικούς του κανόνες. Στόχος των εσωτερικών μηχανισμών του είναι να ενισχύουν το κράτος και να αυξάνουν την ισχύ του, τόσο σε εσωτερικό επίπεδο, όσο και σε εξωτερικό επίπεδο, καθώς τα κράτη σε εξωτερικό επίπεδο ανταγωνίζονται μεταξύ τους (Foucault, 2004: 21). Ο ανταγωνισμός έχει να κάνει με το εξής: ότι κανένα κράτος δεν θέλει να μείνει πίσω στον ανταγωνισμό με τα υπόλοιπα, γιατί αν αυτό συμβεί τότε τα υπόλοιπα κράτη θα του επιβάλλουν την κυριαρχία τους. Αυτό συνέβαινε σε γενικές γραμμές μεταξύ τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα στην Ευρώπη και το «Αστυνομικό κράτος» ήταν η τέχνη της διακυβέρνησης, εκείνης της ιστορικής περιόδου.

πέτυχε η φιλελεύθερη τέχνη διακυβέρνησης ήταν να περιορίσει την παρέμβαση του κράτους στην οικονομική διαδικασία και οι δρώντες της αγοράς μπορούσαν να δρουν σύμφωνα με την ιδιωτική τους πρωτοβουλία. Όμως, το διακύβευμα για την γερμανική νεοφιλελεύθερη τέχνη διακυβέρνησης είναι διαφορετικό από αυτό της φιλελεύθερης και είναι το εξής: Πώς το κράτος θα αποκτήσει νομιμοποίηση μέσα από την δράση της αγοράς, δηλαδή ένα κράτος που δεν υπάρχει πως θα ιδρυθεί, δεδομένου ότι το γερμανικό κράτος είχε καταστραφεί (Foucault, 2004:108). Επομένως, η αρχή της εφαρμογής του νεοφιλελευθερισμού ξεκίνησε από την Γερμανία το 1948²¹. Το γερμανικό κράτος μετά το τέλος του 2^{ου} Παγκοσμίου πολέμου ήταν σχεδόν κατεστραμμένο. Η οικονομία, οι νόμοι και η κοινωνία ήταν κατακερματισμένες και από το ναζιστικό καθεστώς είχε απομείνει είχαν απομείνει μόνο μνήμες, καθώς η ανοικοδόμηση της Γερμανίας επρόκειτο να γίνουν με βεβαιότητα σε τελείως διαφορετικές βάσεις. Οι Γερμανοί αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου δεν έχασαν καθόλου χρόνο στην προσπάθειά τους να χτίσουν ξανά τη νέα Γερμανία²². Κανείς δεν γνώριζε ποιες πολιτικές επρόκειτο να ακολουθηθούν για την ανοικοδόμηση της, όμως η πεποίθηση του Γερμανικού λαού ήταν ότι οι κακές συρραφές του προηγούμενου καθεστώτος, όπως ο κρατικός σχεδιασμός, ο κρατικός προστατευτισμός, ο κρατικός παρεμβατισμός και γενικότερα μια οικονομία κεντρικά σχεδιαζόμενη με μονοπώλια και χωρίς την ρυθμιστική δομή της αγοράς δεν θα επαναλαμβάνονταν σε καμία περίπτωση. Βέβαια, στην πλειονότητα της Ευρώπης και στην Αμερική οι πολιτικές που ακολουθήθηκαν σε οικονομικό επίπεδο ήταν οι κεϋνσιανές, δηλαδή τα κράτη παρέμβαιναν στην οικονομική διαδικασία ασκώντας την πολιτική του λεγόμενου κρατικού προστατευτισμού. Επιπροσθέτως, για τους Γερμανούς το πρόβλημα ήταν ακόμη πιο βαθύ, γιατί δεν ήταν μόνο ποια οικονομική πολιτική θα ακολουθήσουν, αλλά πως θα ιδρύσουν ένα νέο κράτος από την αρχή με

²¹ Το 1948 είχαν περάσει ήδη 10 χρόνια από το συνέδριο Walter Lippmann που θεωρείται η «επίσημη» ίδρυση του νεοφιλελευθερισμού. Η υιοθέτηση του νεοφιλελευθερισμού από τις την Γαλλία έγινε την στιγμή που ο κεϋνσιανισμός μπήκε σε κρίση, δηλαδή στα μέσα με τέλη της δεκαετίας του 1970. Περίπου την ίδια περίοδο εφαρμόστηκαν νεοφιλελεύθερες πολιτικές στις ΗΠΑ με την εκλογή του Ρέιγκαν και στην Αγγλία με την εκλογή της Θάτσερ.

²² Πολλοί πιστεύουν ότι μετά το 1948, η οικονομική πολιτική που ακολούθησε η Γερμανία ήταν σύμφωνα με την θεραπεία σοκ. Όμως καμία σύγκριση δεν μπορεί να γίνει ανάμεσα σε αυτό που ονομάζεται θεραπεία σοκ που υποστηρίζουν οι θιασώτες της σχολής του Σικάγου και τον γερμανικό νεοφιλελευθερισμό που εφαρμόστηκε στην Γερμανία από τον Erhard. Η σύγχυση έγκειται στο γεγονός ότι και οι δύο εφαρμοζόμενες πολιτικές βασίζονται στην ελευθερία της διαμόρφωσης των τιμών. Επίσης, η εφαρμογή τους προκάλεσε άμεσα υψηλά ποσοστά ανεργίας στις χώρες που εφαρμόστηκαν.

καινούρια θεμέλια χτισμένα πάνω στα ερείπια του προηγούμενου, διότι το προηγούμενο καθεστώς και οι πολιτικές που ασκούσε ήταν η αιτία για όσα εκτυλίχθησαν από το 1933 και έπειτα. Την ώρα μηδέν, την ώρα που οι Γερμανοί πολίτες βρίσκονταν σε απόγνωση λόγω του ορυμαγδού του πολέμου, ήταν η κατάλληλη στιγμή για ριζικές αλλαγές στο «επανιδρυόμενο» γερμανικό κράτος.

1.2 Η επιρροή των πανεπιστημιακών του Freiburg

Η σχολή του Freiburg στη σημερινή εποχή ταυτίζεται με τη θεωρία του “Ordoliberalismus”. Ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός όπως αλλιώς αποκαλείται, ήταν σύλληψη του Walter Eucken, του Franz Bohm και του Grossmann-Doerth. Το ordo που είναι το πρώτο συνθετικό της λέξης “Ordoliberalism”, έχει λατινική ρίζα και σημαίνει τάξη. Αναφέρεται στην οικονομική τάξη που ήθελε η συγκεκριμένη θεωρία να παράξει.

Ο Walter Eucken²³ ήταν ένας ακαδημαϊκός με πολύ μεγάλη επιρροή στη Γερμανία μετά τον πόλεμο, σύμφωνα με όσα ακολούθησαν στην Γερμανία έπειτα από τον πόλεμο, καθώς ήταν ο βασικός πυλώνας για την θεωρητική κατασκευή του Γερμανικού νεοφιλελευθερισμού. Ο Eucken στην αρχή της ακαδημαϊκής του καριέρας ήταν επηρεασμένος από τις ιδέες της ιστορικής – ηθικής σχολής, αλλά μετά το 1923 μετατόπισε τις ιδέες του και έγινε ακόλουθος της φιλελεύθερης θεωρίας (Worsdorfer, 2008: 24). Το 1927 έγινε μέλος του Πανεπιστημίου του Freiburg, όπου παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του. Το 1932 και το 1933 δύο προεξέχοντες

²³ Ο Walter Eucken (1891- 1950) ήταν ο ηγέτης του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού. Σπούδασε οικονομικά στα πανεπιστήμια της Βόννης και του Βερολίνου. Ήταν βοηθός μιας προεξέχουσας φυσιογνωμίας της γερμανικής ιστορικής σχολής του Gustav Schmoller, με τον οποίο τελικά ήρθε σε σύγκρουση το 1923 γιατί θεωρούσε ότι η ιστορική σχολή δεν μπορούσε να απαντήσει στο πρόβλημα του πληθωρισμού. Ο Eucken είχε πολύ καλές σχέσεις σε φιλικό επίπεδο με τον Χουσέρλ, οποίος τον επηρέασε και τον έκανε οπαδό της φαινομενολογίας. Από το 1927 που εκλέχτηκε καθηγητής στο Freiburg παρέμεινε στην ίδια θέση έως το τέλος της ζωής του.

νομικοί ο Franz Bohm²⁴ και ο Hans Grossmann-Doerth²⁵ έγιναν επίσης μέλη του Πανεπιστημίου του Freiburg (Rieter & Schmolz, 2006: 96). Οι Ναζί, μετά την άνοδό τους στην εξουσία, δεν ήθελαν οι κοινωνικές επιστήμες να λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο λειτουργούσαν μέχρι τότε (Rieter & Schmolz, 2006: 93). Μόλις κατέλαβαν την εξουσία τα επιστημονικά έργα των πανεπιστημιακών λογοκρίθηκαν. Όσοι καθηγητές είχαν μαρξιστικές ιδέες εκδιώχθηκαν από τα πανεπιστήμια και απελάθηκαν από την Γερμανία. Επιπλέον, όσοι πανεπιστημιακοί καθηγητές δεν ανήκαν στον μαρξιστικό χώρο και κατέκριναν τις δράσεις των Ναζί πριν ή μετά την κατάληψη της εξουσίας από αυτούς, εκδιώχθηκαν και αυτοί από τα πανεπιστήμια και απελάθηκαν όπως ακριβώς συνέβει και με τους μαρξιστές. Η μεγάλη μάζα των επιστημόνων που υποστήριζαν τον μαρξισμό ή ασκούσαν κριτική στους Ναζί ήταν κυρίως οι κοινωνικοί επιστήμονες όπως κοινωνιολόγοι, πολιτικοί επιστήμονες, οικονομολόγοι και γενικότερα όσοι εχθρεύονταν τις πολιτικές που ασκούνταν, άρα ήταν επιτακτική η ανάγκη για τους Ναζί να εκκαθαρίσουν τις κοινωνικές επιστήμες. Από την άλλη, οικονομολόγοι που ασχολούνταν με ζητήματα μακροοικονομίας, μικροοικονομίας και νομισματικά δεν αποτελούσαν κίνδυνο για τους Ναζί, οπότε δεν εκδιώχθηκαν.

Για να αλλάξει την κατάσταση στα πανεπιστήμια και να εξαφανιστεί η αντίπαλη ιδεολογία, ο Χίτλερ κατηγόρησε τους πανεπιστημιακούς ότι λειτουργούν με τη μέθοδο της κλίκας και ότι οι ιδέες τους είναι παρωχημένες. Επίσης, τους κατηγόρησε πολλούς ότι ήταν επηρεασμένοι από το έργο του Μαρξ, στον οποίο το καθεστώς των Ναζί πρόσαπτε ότι είχε εβραϊκές ρίζες. Έτσι, κατηγορώντας πολλούς καθηγητές ως μαρξιστές κατάφερε να προετοιμάσει το έδαφος για την εκκαθάριση των αντιφρονούντων (Rieter & Schmolz, 2006: 93). Στη σχολή του Freiburg η κατεύθυνση των καθηγητών ήταν κυρίως προς τη φιλελεύθερη πλευρά, επομένως λόγω αυτού, δεν στιγματίστηκαν στα μάτια των Ναζί και τους δόθηκαν κάποια

²⁴ Ο Franz Bohm (1895- 1977) ήταν νομικός σύμβουλος στο γερμανικό υπουργείο οικονομικών μέχρι το 1932, όπου έγινε μέλος του πανεπιστημίου του Freiburg. Στο Freiburg δίδαξε δίκαιο και μαζί με τον Eucken και τον Doerth ανέπτυξαν την γερμανική νεοφιλελεύθερη θεωρία. Στην συνέχεια εκλέχθηκε καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Φρανκφούρτης και από το 1953 έως το 1965 υπήρξε ενεργό μέλος του CDU.

²⁵ Ο Hans- Grossmann Doerth (1894- 1944) σπούδασε στην νομική σχολή του πανεπιστημίου του Αμβούργου. Το 1933 εκλέχθηκε καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Freiburg και δίδαξε εμπορικό δίκαιο, δίκαιο των επιχειρήσεων, εργατικό δίκαιο και αστικό δίκαιο. Η συμβολή του στον ordoliberalismus ήταν μεγάλη και το έργο του στράφηκε κυρίως στην αυτό-ευθύνη των οικονομικών παραγόντων.

περιθώρια, ώστε να μπορούν να αναπτύξουν και να διαδώσουν τις ιδέες τους. Στο πανεπιστήμιο του Freiburg εκμεταλλεύτηκαν κατά βέλτιστο τρόπο αυτά τα περιθώρια. Συνεπώς, το συγκεκριμένο πανεπιστήμιο λειτούργησε σαν Δούρειος ίππος κατά του Ναζιστικού καθεστώτος, γιατί από την μια πλευρά ασκούσαν μια ήπια κριτική για την οικονομική τους πολιτική και από την άλλη προετοίμαζαν το έδαφος για να ευδοκιμήσουν οι ιδέες τους μετά τη λήξη του πολέμου. Οι μυστικές συναντήσεις, η αντιπαλότητα με το καθεστώς και οι σκληρές τιμωρίες των Ναζί για όσους ήταν αντίπαλοί τους, οδήγησε τους Ναζί στην δολοφονία του Jens Jessen (Rieter & Schmolz, 2006: 95). Ο Jen Jessen ήταν ακαδημαϊκός και υποστηρικτής της Εθνικής Σοσιαλιστικής Οικονομίας, όμως σταδιακά άλλαξε τις θεωρίες του και συγκρούστηκε ανοικτά με την οικονομική πολιτική του καθεστώτος, πράγμα που του στοίχησε τη ζωή του. Μέσα σε αυτό το άκρως επικίνδυνο και καταπιεστικό κλίμα εργάζονταν οι Eucken, Bohm και Grossmann-Doerth για να αναπτύξουν τις ιδέες τους. Από το χειμώνα του 1933-1934 οι τρεις τους άρχισαν να συνεργάζονται και να επικεντρώνουν την σκέψη τους γύρω από το θέμα της «ιδιωτικής δύναμης»²⁶ στα πλαίσια της ελεύθερης κοινωνίας. Οι καρποί αυτής της συνεργασίας άρχισαν να γίνονται γνωστοί στο ευρύ κοινό από το 1936-1937 όταν εξέδωσαν ένα επιστημονικό περιοδικό με τίτλο «Die Ordnung der Wirtschaft» (Η Οικονομική Τάξη). Το 1938 οι θέσεις της Σχολής του Freiburg ήταν ξεκαθαρισμένες στους πανεπιστημιακούς κύκλους²⁷. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους έλαβε χώρα στην Γαλλία το συνέδριο Walter Lippmann²⁸. Το συγκεκριμένο συνέδριο σηματοδότησε την έναρξη του

²⁶ Το ζήτημα που ήθελαν να απαντήσουν ήταν με ποιόν τρόπο η οικονομική δύναμη που αποκτούν οι ιδιώτες μέσα από την δράση τους στην αγορά, θα προστατεύσει το κράτος, από την προσπάθεια των ιδιωτών να επηρεάσουν με την ισχύ τους την πολιτική ηγεσία. Αυτό που ήθελαν οι τρεις Γερμανοί νεοφιλελεύθεροι ήταν να δημιουργηθούν τέτοιοι θεσμοί, ώστε να ελαχιστοποιηθεί η διαφθορά μεταξύ κρατικών λειτουργών και επιχειρηματιών. Λόγου χάρη, ένας επιχειρηματίας που έχει μια επιχείρηση που είναι μονοπώλιο στον κλάδο του είναι λογικό να επιδιώκει να αποκτήσει πέρα από οικονομική ισχύ και πολιτική ισχύ, προσπαθώντας να επηρεάσει τους πολιτικούς να δημιουργούν νόμους που είναι θα είναι υπέρ των συμφερόντων της επιχείρησής του. Η ιδέα αυτή προέρχεται από το γεγονός ότι στην Δημοκρατία της Βαϊμάρης δημιουργήθηκαν ισχυρά οικονομικά μονοπώλια τα οποία αργότερα υποστήριζαν τους Ναζί.

²⁷ Η σημερινές θέσεις που πρεσβεύουν και προωθούν οι υποστηρικτές της σχολής του Freiburg στην Ευρώπη αφορούν: α) την ανεξαρτησία της κεντρικής τράπεζας, β) την ρυθμιστική παρέμβαση του κράτους στην οικονομία, γ) τις αυτορυθμιζόμενες σχέσεις της αγοράς. Τα παραπάνω στοιχεία εμφανίζονται στην σημερινή δομή της Ευρώπης μέσα από τους θεσμούς, ενώ παράλληλα αποτελούν τις βασικές αρχές της γερμανικής ordnungspolitik.

²⁸ Το συνέδριο Walter Lippmann που έλαβε χώρα στις 26- 30 Αυγούστου του 1938. Στο συγκεκριμένο συνέδριο μαζεύτηκαν προεξέχοντες προσωπικότητες του φιλελεύθερου χώρου για να προτείνουν λύσεις πέρα από τον Κεϋνσιανισμό, τον Ναζισμό και οτιδήποτε θεωρούσαν ότι καταπίεζε την

σύγχρονου νεοφιλελευθερισμού (Foucault, 2004: 132). Οι συμμετέχοντες του ήταν προεξέχοντες προσωπικότητες από τον πανεπιστημιακό χώρο που ασπάζονταν αυτήν την θεωρία. Στόχος τους ήταν να αναβιώσουν ζητήματα του κλασσικού φιλελευθερισμού παρά τις διαφορές τους με την φιλελεύθερη θεωρία. Οι Γερμανοί νεοφιλελεύθεροι της Σχολής του Freiburg αποτέλεσαν σημαντικούς στοχαστές και επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό με τις προτάσεις τους, σε θέματα για τον δρόμο που θα ακολουθούσε η νέο-ιδρυθήσα φιλελεύθερη πολιτική.

Από το έτος 1938 έως το 1944 τα μέλη της Γερμανικής νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας²⁹ (ordoliberalismus) έκαναν στην Γερμανία κατ' ιδίαν συζητήσεις και συγκεντρώνονταν κρυφά σε σπίτια, ώστε να μην συγκεντρώνουν τα βλέμματα της Gestapo γύρω τους. Όλοι όσοι συμμετείχαν στις συζητήσεις πέρα από την προσωπική τους πολιτική και οικονομική ιδεολογία, είχαν και ισχυρή χριστιανική πίστη. Το 1942 ο Dietrich Bonhoeffer, που ήταν ηγετικό μέλος της προτεσταντικής εκκλησίας και μέλος της αντίστασης κατά του καθεστώτος, ζήτησε από τους ιδρυτές της Σχολής του Freiburg να του καταρτίσουν ένα πρόγραμμα που θα γίνονταν η βάση των συζητήσεων στο παγκόσμιο συνέδριο των εκκλησιών, όταν ο πόλεμος θα είχε τελειώσει (Rieter & Schmolz, 2006: 97). Το πρόγραμμα ήταν έτοιμο τον Ιανουάριο του 1943 και παραδόθηκε στην εκκλησία κάτω από άκρα μυστικότητα, γιατί ο κίνδυνος να πήγαιναν τα χαρτιά σε λάθος χέρια ήταν μεγάλος³⁰. Πράγματι, το 1948 και ενώ ο πόλεμος είχε τελειώσει, το συγκεκριμένο πρόγραμμα αποτέλεσε τη βάση των συζητήσεων στο παγκόσμιο συμβούλιο των εκκλησιών που έλαβε χώρα στο Άμστερνταμ (Rieter, & Schmolz, 2006: 98). Ένα χρόνο, μετά την παράδοση του μνημονίου στην εκκλησία και έως τον Ιούλιο του ίδιου έτους είχαν γίνει περίπου δέκα

ελευθέρια των ατόμων. Στόχος του συνεδρίου ήταν να προτείνουν τον τρίτο δρόμο ανάμεσα στην καταπίεση του ολοκληρωτισμού και την ασυδοσία του laissez-faire.

²⁹ Η προέλευση του όρου «ιδεολογία» είναι ξεκάθαρη. Η επινόηση της έγινε κατά την διάρκεια της Γαλλικής επανάστασης το 1789 από τον Γάλλο επιστήμονα Antoine Destutt de Tracy (1754- 1836). Χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά επισήμως το 1796. Για τον de Tracy η ιδεολογία (ideologie) σήμαινε την δημιουργία μιας νέας επιστήμης, της «επιστήμης των ιδεών» και πίστευε ότι θα καθιερωνόταν στη συνείδηση των ανθρώπων, όπως η επιστήμη της φυσικής και της βιολογίας. Μετά την χρήση του όρου από τον Μαρξ ο όρος «ιδεολογία» έχει αποκτήσει μια πολυσημία την οποία δεν μπορούμε να παρουσιάσουμε εδώ.

³⁰ Ο ρόλος της θρησκείας είναι πολύ σημαντικός και κατέχει προεξέχοντα ρόλο στην θεωρία που ανέπτυξε ο Walter Eucken με τους συνάδελφους του. Για τον Eucken η εκκλησία είναι μία από τις τρεις θεσμικές δυνάμεις. Η επιστήμη και το κράτος που είναι οι άλλες δύο, έχουν την ευθύνη για την εφαρμογή της νέας οικονομικής τάξης, ενώ η πίστη έδινε δύναμη στον Eucken για να συνεχίζει να αγωνίζεται με σθένος.

μυστικές συναντήσεις των μελών της ομάδας του Freiburg, όμως στις 20 Ιουλίου του 1944 έγινε προσπάθεια δολοφονίας κατά του Hitler, η οποία απέτυχε (Rieter, & Schmolz, 2006: 98). Κατά τη διάρκεια των ερευνών η Gestapo στράφηκε προς την πλευρά των ακαδημαϊκών του Freiburg τους φυλάκισε και τους ανέκρινε. Όλες οι συζητήσεις και οι ιδέες που διακινούνταν σε αυτές τις συγκεντρώσεις ήταν καταγεγραμμένες σε έγγραφα τα οποία έπεσαν στα χέρια της Gestapo. Επομένως, μετά από αυτό το συμβάν, οι συζητήσεις και οι μυστικές συναντήσεις σταμάτησαν υπό το φόβο των χειρότερων εξελίξεων (Rieter & Schmolz, 2006: 98). Τα παραπάνω γεγονότα μαρτυρούν δύο πολύ σημαντικά πράγματα: αφενός ότι οι σχέσεις κάποιων μελών με την θρησκευτική πίστη ήταν μεγάλη, αρά μέχρι ενός σημείου η θρησκεία και η προτεσταντική ηθική επηρέαζαν τον τρόπο σκέψης τους και αφετέρου ότι η έχθρα τους για το Ναζιστικό καθεστώς ήταν μεγάλη. Το Ναζιστικό κράτος αποτελούσε για τους Γερμανούς φιλελεύθερους ένα αντί-παράδειγμα για το τι μπορεί να συμβεί όταν υπάρχει παρέμβαση του κράτους στην οικονομία, προστατευτικό κράτος, ένα κράτος το οποίο δεν προωθεί την δημιουργία των θεσμών της αγοράς αλλά του σχεδιασμού. Για αυτό και ήταν αντίθετοι με τα προγράμματα Μπέμπεριτζ που εφάρμοσαν οι Άγγλοι στην χώρα τους³¹. Ο Hayek που δίδασκε σε πανεπιστήμιο του Λονδίνου και ταυτόχρονα ήταν θιασώτης του νεοφιλελευθερισμού χαρακτήρισε τα συγκεκριμένα προγράμματα ως δρόμο τον οποίο έχει ακολουθήσει ήδη η Γερμανία, δηλαδή τον κεντρικό σχεδιασμό, την κατευθυνόμενη οικονομία και την εξισωτική πολιτική. Ο Hayek απορρίπτει τον κεντρικό σχεδιασμό, διότι αφαιρεί την δυνατότητα για ανταγωνισμό. Χωρίς τον ανταγωνισμό δεν υπάρχει διάχυση της γνώσης στην οικονομική διαδικασία, διότι ο ανταγωνισμός όπως αναφέρουν στο

³¹ Το σχέδιο Μπέμπεριτζ πήρε το όνομα του από τον δημιουργό του σερ Ουίλιαμ Μπέμπεριτζ (1879-1963) που ήταν καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Το συγκεκριμένο σχέδιο στόχευε στην βελτίωση των κοινωνικών παροχών και την πλήρη απασχόληση. Η πολιτική του ήταν στα πλαίσια της Κεϋνσιανής ιδεολογίας που εφαρμοζόταν εκείνη την εποχή, καθώς σκοπός του ήταν η κοινωνική πολιτική που είχε στόχο την ευημερία, την εξίσωση όλων προς την πρόσβαση τους στα καταναλωτικά αγαθά, την μείωση των οικονομικών ανισοτήτων, την πλήρη απασχόληση, και τον οικονομικό σχεδιασμό. Η πολιτική του κοινωνικού κράτους ήταν και είναι ακόμη και σήμερα κατακριτέα από την νεοφιλελεύθερη ιδεολογία, διότι αυτά που πρεσβεύει το κοινωνικό κράτος δεν γίνονται αποδεκτά. Ο γερμανικός φιλελευθερισμός θεωρεί ότι η κοινωνική πολιτική δεν πρέπει να είναι εξισωτική, δηλαδή δεν πρέπει να δίνει με τέτοιο τρόπο ώστε να αντισταθμίσει το αποτέλεσμα των οικονομικών διαδικασιών. Αυτό σημαίνει ότι αν υπάρχουν πολύ πλούσιοι και πολύ φτωχοί σε μια κοινωνία επ' ουδενί δεν πρέπει να είναι ο ρόλος του κράτους να αμβλύνει τις ανισότητες. Σε καμία περίπτωση το κράτος δεν πρέπει να μεταβιβάσει εισοδήματα από τους πλούσιους προς τους φτωχούς, διότι με αυτό τον τρόπο θα τα στερήσει από την αποταμίευση και την επένδυση. Επίσης, το κράτος δεν πρέπει να έχει ως στόχο, οι πολίτες του να διατηρούν σταθερή αγοραστική δύναμη, πράγμα που συνεπάγεται ότι θα έχουν και σταθερό επίπεδο διαβίωσης, αλλά ένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης για να μην απειλείτε η ίδια τους η ύπαρξη.

βιβλίο τους ο Milonakis D. με τον Fine B, είναι «όχημα με το οποίο διαχέεται η γνώση στους συμμετέχοντες στην οικονομική διαδικασία» (2009: 266). Για τον Hayek το κράτος δεν πρέπει να έχει κάποιο συγκεκριμένο οικονομικό σχέδιο, π.χ. αν υπάρχει μεγάλη ανισότητα στα εισοδήματα, η άμβλυνση τους δεν πρέπει να είναι στόχος του κράτους ή ο έλεγχος της παιδείας δεν πρέπει να υπόκεινται στην κεντρική διεύθυνση του κράτους, αλλά να είναι ιδιωτική. Ο λόγος είναι ότι η παιδεία επηρεάζει πολύ τον τρόπο που σκέφτονται οι άνθρωποι και ως εκ τούτου η εκάστοτε κυβέρνηση θα έχει την δυνατότητα να εξισώνει τις προοπτικές όλων. Αυτό που θέλει να εξηγήσει ο Hayek είναι ότι κάποιοι έχουν αποδεδειγμένα καλύτερες δυνατότητες από άλλους να μπορούν να έχουν καλύτερη εκπαίδευση από άλλους.

Η λέξη τάξη (ordo, στα λατινικά) που έχει ως πρώτο συνθετικό ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός (ordoliberalismus), κάθε άλλο παρά τυχαία είναι, γιατί αν αναλογιστεί κανείς την οικονομική κατάσταση στη Γερμανία θα διαπιστώσει ότι η φιλελεύθερη πολιτική της δημοκρατίας της Βαϊμάρης³²(1919-1933) οδήγησε τη Γερμανία όχι σε οικονομική ανάπτυξη, αλλά σε οικονομική δυσχέρεια . Κατά την διάρκεια εκείνης της περιόδου και ποιο συγκεκριμένα το 1923, υπήρχε τρομερή αύξηση του πληθωρισμού και της ανεργίας και λίγο αργότερα το 1929 ήρθε η παγκόσμια οικονομική κρίση. Η κρίση του 1929 επιδείνωσε την ήδη δυσχερή κατάσταση μέσα στην Γερμανία με αποτέλεσμα από την μια πλευρά η κρίση του 29' και από την άλλη η δημοκρατία της Βαϊμάρης να δημιουργήσουν γόνιμο έδαφος για την άνοδο των Ναζί και την κατάληψη της καγκελαρίας από αυτούς το 1933. Ο Eucken έγινε κοινωνός όλου αυτού του εκρηκτικού μίγματος, οπότε θεώρησε ότι η τάξη ήταν ένα απαραίτητο συστατικό για την αλλαγή όλου του κλίματος. Ο όρος τάξη δεν συνεπάγεται καταπίεση και ανελευθερία, αλλά το αντίθετο. Η λέξη τάξη (ordnung) σημαίνει ότι θα υπάρχουν θεσμοί που θα προστατεύουν την ιδιωτική σφαίρα του πολίτη και την οικονομία από το παρεμβατικό κράτος και από την συσσώρευση δύναμης των ιδιωτών (Vanberg, 2004: 6). Ο Γερμανικός

³² Η δημοκρατία της Βαϊμάρης ξεκίνησε το 1919 έπειτα από την καταστροφή του Α παγκοσμίου πολέμου και τελείωσε το 1933 με την ανάληψη της εξουσίας από τον Χίτλερ. Η δημοκρατία της Βαϊμάρης συνδέθηκε στην συνείδηση του κόσμου με τον βαρύ πολεμικό χρέος της Γερμανίας που βύθισε την Γερμανία στην ύφεση, τον υπερπληθωρισμό του 1923 που είχε φθάσει στο επίπεδο του 3.250.000 %, την υψηλή ανεργία της τάξεως του 30%, την δημιουργία οικονομικών μονοπωλίων, την βαθιά ύφεση του 29' και την άνοδο του Ναζισμού. Εκείνη την περίοδο υπήρχε στην Γερμανία η ιδέα ότι ο υπόλοιπος κόσμος συνωμοτεί εναντίον του γερμανικού λαού. Αυτή η θεωρία ότι όλοι συνωμοτούσαν εναντίον της Γερμανίας αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος στην λαϊκίστικη επικοινωνιακή πολιτική του Εθνικοσοσιαλισμού.

νεοφιλελευθερισμός ανήκει στις θεσμικές οικονομικές σχολές σκέψης και σε αυτό συνέβαλαν οι δυο νομικοί που ήταν ιδρυτικά στελέχη της θεωρίας και επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τον συνάδελφό τους Walter Eucken. Η ειδοποιός διαφορά του φιλελευθερισμού από τον γερμανικό νεοφιλελευθερισμό είναι στον τρόπο και στην θέση που αποδίδουν στο κράτος, δηλαδή στον φιλελευθερισμό ο στόχος είναι η προαγωγή της αυτορρύθμισης του χώρου της αγοράς ως «ελεύθερου χώρου», στην περίπτωση του νεοφιλελευθερισμού το πρόβλημα είναι «να μάθουμε πως μπορεί να ρυθμιστεί η σφαιρική άσκηση της πολιτικής εξουσίας βάσει των αρχών μίας οικονομίας της αγοράς (Foucault, 2012: 131). Συνεπώς, ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός είναι μια διαφορετική θεωρία από τον φιλελευθερισμό που διαφέρουν στον τρόπο δράσης και ρύθμισης της οικονομίας και στον ρόλο του κράτους (Schnyder & Siems, 2013: 3). Επομένως, οι υποστηρικτές της σχολής του Freiburg απορρίπτουν το *laissez-faire*³³, γιατί το θεωρούν υπεύθυνο για τα δεινά της δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Επιπλέον, το απορρίπτουν γιατί καθιστά το κράτος αδύναμο απέναντι στην εξουσία που συσσωρεύει το ιδιωτικό κεφάλαιο μέσα από τις λειτουργίες της αγοράς, με αποτέλεσμα η οικονομική ισχύς των ιδιωτών να εξουσιάζει την πολιτική ισχύ του κράτους. Από την άλλη πλευρά, εχθρεύονται τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, γιατί οι άνθρωποι ζουν ανελεύθεροι και καταπιεσμένοι. Σε τέτοιου είδους καθεστώτα δεν υπάρχει ελευθερία της βούλησης, ελευθερία του λόγου, οτιδήποτε είναι αντίθετο με την πολιτική του κράτους πρέπει να σιωπά. Το κράτος συγκεντρώνει όλες τις εξουσίες στα χέρια του, αφανίζοντας την ελεύθερη οικονομία, την ιδιωτική πρωτοβουλία. Επομένως, οι Γερμανοί φιλελεύθεροι θεωρούν τους εαυτούς τους ότι είναι ο τρίτος δρόμος ανάμεσα στην ασυδοσία των αγορών που προκαλεί ο φιλελευθερισμός και στην καταπίεση και τον εξαναγκασμό που προκαλούν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα (Tuncer, 2013: 150). Σύμφωνα με τα μέλη της σχολής του Freiburg το κράτος πρέπει να υποστηρίζει την ελεύθερη αποτελεσματική λειτουργία της αγοράς έχοντας ενεργητικό ρόλο υποστηρίζοντας την με το ισχυρό νομικό σύστημα και το κατάλληλο νομικό κανονιστικό πλαίσιο. Χωρίς

³³ Το *laissez-faire* σε γενικές γραμμές, συμπεκνώνει σε μια φράση όλη την θεωρία του φιλελευθερισμού. Στα ελληνικά σημαίνει «ας μας αφήσουν να δράσουμε», δηλαδή το κράτος να αφήσει τους επιχειρηματίες να δράσουν χωρίς να κάνει παρεμβάσεις στην οικονομία. Αυτή είναι η βασική αρχή που πρέπει να διέπει ένα κράτος σύμφωνα με τους φιλελεύθερους όσον αφορά τα ζητήματα της οικονομίας. Σύμφωνα με τον Foucault (2012: 36) σε ένα γεύμα μεταξύ του Κολμπέρ (1619- 1683, Γάλλος πολιτικός και υπουργός οικονομικών) με εμπόρους της εποχής ρώτησε: Τι θα μπορούσα να κάνω για εσάς (τους εμπόρους) υπονοώντας πως θα μπορούσε να τους βοηθήσει για να βελτιωθεί το εμπόριο, ένας εξ' αυτών ο έμπορος Λε Ζαντρ του απάντησε: Αφήστε μας να δράσουμε.

ισχυρό κράτος τα ιδιωτικά συμφέροντα θα υποσκάψουν τον ανταγωνισμό προς όφελος τους και η αγορά θα μονοπωλείται ή θα καρτελοποιηθεί (Tuncer, 2013: 149). Επίσης, οι νόμοι δεν πρέπει να ευνοούν τους ισχυρούς και τους πλούσιους, γιατί οι νόμοι πρέπει να είναι, έτσι φτιαγμένοι ώστε να είναι όλοι ίσοι (Schnyder & Siems, 2013: 4). Εύκολα διαπιστώνει κάποιος ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία της Βαϊμάρης από το 1919-1933, έδωσε την σκυτάλη της εξουσίας στον απολυταρχισμό του Ναζιστικού καθεστώτος. Αυτό σημαίνει ότι ιστορικά αυτές οι δυο θεωρίες (1933-1943) διακυβέρνησης συνορεύσανε, γιατί δεν υπήρχε εξ' αρχής το ισχυρό κράτος, ώστε να γίνει εμπόδιο στην αλλαγή της σκυτάλης της εξουσίας. Το ισχυρό κράτος που οραματίστηκαν οι Γερμανοί φιλελεύθεροι πρέπει αρχικά να σχηματίζει τους κανόνες και τα πλαίσια που το ίδιο θα παρεμβαίνει³⁴. Στην οικονομία το κράτος πρέπει να παρεμβαίνει μόνο μέσω των θεσμών και μόνο για να συμμορφώνει τους δρώντες στην οικονομία και όχι να διαμορφώνει τις επιλογές τους, δηλαδή να προάγει με κάθε τρόπο τον ανταγωνισμό χωρίς όμως να επηρεάζει την λειτουργία της αγοράς. Επομένως, το ισχυρό κράτος έχει διπλό σκοπό, να προάγει την τάξη και να αμύνεται υπέρ του ανταγωνισμού. Το νομικό πλαίσιο πρέπει να είναι προσανατολισμένο προς την προώθηση της καινοτομίας και της άνθησης του ανταγωνισμού. Ο ανταγωνισμός³⁵ εξυπηρετεί κατά βέλτιστο τρόπο τους πολίτες για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, αλλά και το κράτος γιατί στερεί από τις κοινωνικοοικονομικές ομάδες συμφερόντων τη δυνατότητα να συγκεντρώσουν εξουσία. Επίσης, απογυμνώνει κάθε δύναμη από τις ομάδες συμφερόντων οι οποίες δεν μπορούν να επιβάλλουν την εξουσία τους στο κράτος. Από την πλευρά του, το κράτος έχοντας καθορίσει ακριβώς τις πράξεις του αποφεύγει τις καταχρήσεις της εξουσίας του. Επομένως, το κράτος μέσω των θεσμών προστατεύει την αγορά, τον άνθρωπο και τον εαυτό του, από την κατάχρηση της εξουσίας και της σύγκρουσης

³⁴ Το κράτος πρέπει να κυβερνάει ως κράτος δικαίου, πρέπει να δημιουργεί το πλαίσιο για τον ανταγωνισμό, στο οποίο το κινήρι το ατομικό περιορίζεται από την ιδιωτική ελευθερία ενός άλλου ατόμου. Έτσι δημιουργείται μια ισορροπημένη ελευθερία μεταξύ των ανθρώπων. Στην πραγματικότητα, η επιθυμία για ανταγωνισμό συνδέεται στενά με την επιθυμία για την ελευθερία.

³⁵ Ο ανταγωνισμός στην αγορά υπάρχει και επιτείνεται λόγω της σπανιότητας των αγαθών. Αν τα αγαθά βρίσκονταν σε απεριόριστο αριθμό στην φύση, τότε δεν θα υπήρχε κανένας λόγος για να υπάρχει ο ανταγωνισμός. Οι άνθρωποι επιδιώκουν την απόκτηση των υλικών αγαθών και ο μηχανισμός της αγοράς σύμφωνα με την θεωρία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού εξυπηρετεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την επιθυμία του ανθρώπου για κατανάλωση. Συνεπώς, η αγορά είναι ένα ανθρώπινο κατασκεύασμα μέσα στο οποίο κατανέμονται τα υλικά αγαθά και συγκρούονται οι άνθρωποι για την απόκτηση τους. Δηλαδή η αγορά είναι ένας «πόλεμος των πάντων κατά των πάντων».

των συμφερόντων. Αρά, η αγορά για τους θιασώτες της γερμανικής νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας δεν περιέχει λάθη στον τρόπο που δρα, το αντίθετο μάλιστα, το κράτος κάνει τα λάθη που στρεβλώνουν την αγορά και πρέπει να προστατευτεί αυτή από το κράτος. Επομένως, η αρχή της αγοράς πρέπει να αποτελεί αρχή της ρύθμισης και οργάνωσης του κράτους. Η αγορά αρχικά ήταν ο χώρος που ανταλλάσσονταν τα αγαθά. Η ανταλλαγή προϋπέθετε δυο στοιχεία, πρώτον την ύπαρξη της ιδιωτικής περιουσίας και δεύτερον την μη παρεμβολή κάποιου τρίτου στην ανταλλαγή. Οι νεοφιλελεύθεροι πήγαν ένα βήμα παρακάτω και θεώρησαν ότι η ουσία της αγοράς δεν είναι στην ανταλλαγή αλλά στον ανταγωνισμό (Foucault, 2004: 125). Ο ανταγωνισμός μεταξύ των δρώντων μέσα στην αγορά είναι αυτός που παράγει τα επιθυμητά αποτελέσματα για την οικονομία και τους πολίτες.

1.3 Ο τρίτος δρόμος

Ο Eucken όσον αφορά τις ανθρώπινες αξίες είναι επηρεασμένος από τις θεωρίες του Καντ³⁶ (Worsdorfer, 2009: 25). Πιστεύει ότι η ελευθερία του ανθρώπου ταυτίζεται με την αυτονομία του. Όμως, η αυτονομία του είναι σχετική με την ατομική του ευθύνη, άρα και η ελευθερία του ταυτίζεται με την ευθύνη του. Ως εκ τούτου, οι άνθρωποι πρέπει να είναι υπεύθυνοι για τα αποτελέσματα των πράξεων τους όποια και αν είναι αυτά θετικά ή αρνητικά. Οι υποστηρικτές της σχολής του Freiburg είναι αντίθετοι με την καταπίεση των ατόμων και την εκμετάλλευσή τους, γιατί αυτές δεν συνάδουν με την ελεύθερη βούληση των ατόμων και είναι συμβατές μόνο με ολοκληρωτικά καθεστώτα. Η έννοια της ελευθερίας του ατόμου είναι βασικό συστατικό και της φιλελεύθερης τέχνης διακυβέρνησης. Το βασικό ερώτημα είναι πως είναι δυνατόν από την απόλυτη ελευθερία του *laissez-faire* να οδηγείται η οικονομία στον κεντρικό σχεδιασμό. Για τον Eucken, αυτή η συλλογιστική πορεία ήταν πολύ απλή και

³⁶ Ο Ιμάνουελ Καντ (1724- 1804) ήταν Γερμανός φιλόσοφος και ένας από τους βασικούς στοχαστές όλων των εποχών. Το έργο του κινείται γύρω από την ηθική. Η καντιανή φιλοσοφία έχει ως κεντρικό πυρήνα του τον λόγο που αποτελεί βασική προϋπόθεση για να υπάρξει η ηθική. Η ηθική κατά τον Καντ τη δυνατότητα να επιλέξουμε μόνοι μας τις αρχές που μας εκφράζουν αρκεί στην πράξη να αποδειχθούμε συνεπείς με τις επιλογές μας. Στο έργο του «Η κριτική του Λόγου» αναφέρει: “Δύο πράγματα γεμίζουν την ψυχή μου με όλο και πιο καινούργιο και μεγαλύτερο θαυμασμό και δέος: ο ένας ο ουρανός υπεράνω μου και ο ηθικός νόμος μέσα μου” (Αυγέλης, 2005: 24).

ξεκάθαρη (Worsdorfer, 2009: 26). Το κεντρικό πρόβλημα ήταν η δύναμη. Η δύναμη που συσσωρεύονταν στα χέρια ιδιωτών λόγω της πολιτικής του *laissez-faire* και της αδυναμίας του κράτους να επιβάλλει τους θεσμούς στα ισχυρά οικονομικά συμφέροντα³⁷. Στη συνέχεια η εκφύλιση της αγοράς είναι αναπόφευκτη με τη δημιουργία μονοπωλίων σε όλο της το εύρος. Έπειτα, η οικονομική σφαίρα επισκιάζει την πολιτική σφαίρα με τη δεύτερη να μην μπορεί να αντιμετωπίσει την ισχύ των οικονομικών συμφερόντων, αλλά επίσης μπορεί να υπάρξει και συμπαιγνία των δύο, δηλαδή να ενώσουν τις δυνάμεις τους προς όφελος και των δυο και σε βάρος των πολιτών. Όμως, αυτό είναι το προτελευταίο στάδιο πριν την καταστροφή, γιατί το κράτος μετατρέπει την ελεύθερη αγορά σε αγορά με κεντρικό σχεδιασμό, οπότε μόλις ολοκληρωθεί αυτό το βήμα έρχεται η καταστροφή της οικονομίας. Η δύναμη των ιδιωτικών συμφερόντων είναι κατακριτέα σύμφωνα με τον Eucken για δύο λόγους: α) ακρωτηριάζει το μηχανισμό των τιμών μέσω του ιδιωτικού και κρατικού παρεμβατισμού κάνοντας το πρόβλημα της σπανιότητας των πόρων ακόμα χειρότερο, β) αδυνατίζει και τελικά καταστρέφει την ατομική ελευθερία των ατόμων. Επίσης, μετατρέπει τους ανθρώπους από αξιοπρεπείς σε δουλοπρεπείς, λόγω της αύξησης της δύναμης κάποιων πολιτών σε βάρος κάποιων άλλων. Όσον αφορά τον μηχανισμό των τιμών σε μια αγορά κεντρικά σχεδιασμένη είναι σημαντικό να αναφερθεί το εξής παράδειγμα από το άρθρο των Walter Eucken & T. W. Hutchinson (1948: 91) “Έστω ότι υπάρχει το ξύλο οξιάς το οποίο αρχικά χρησιμοποιείται μόνο για καύση.

Μετά από μερικά χρόνια και έχοντας γίνει αρκετές έρευνες, ανακαλύπτεται ότι το συγκεκριμένο ξύλο έχει και άλλες χρήσεις, πολύ σημαντικές, όπως παραδείγματος χάρη, για δημιουργία επίπλων, εργαλείων και κόντρα πλακέ για τη βιομηχανία και παράγει κάποιες ουσίες που είναι πολύ σημαντικές για τον άνθρωπο. Το ερώτημα που εγείρεται είναι με ποιον τρόπο θα γίνει η βέλτιστη κατανομή των πόρων του ξύλου οξιάς και πως θα καθοριστεί η τιμή του. Όλοι καταλαβαίνουν ότι η τιμή του πρέπει να αυξηθεί, αλλά κανείς δεν μπορεί να καθορίσει πόσο θα είναι η νέα αυξημένη του τιμή, ώστε να εξασφαλιστεί η βέλτιστα αποτελεσματική του χρήση. Συνεπώς, σε μια αγορά κεντρικά σχεδιαζόμενη υπάρχει σοβαρό πρόβλημα τιμολόγησης και

³⁷ Οι Eucken, Bohm και Doerth γνώριζαν ότι οι ιδιωτικές δυνάμεις της αγοράς και το ασύδοτο κινήγι για το κέρδος ήταν ικανά να στρεβλώσουν την οικονομική διαδικασία μέσω της ισχύς τους. Επίσης τα οργανωμένα οικονομικά συμφέροντα δεν θέλουν να χρησιμοποιούν τις δυνάμεις τους για να ανταγωνίζονται αλλά για να κυριαρχήσουν μέλη της κυβέρνησης με απώτερο στόχο να περιχαρακώσουν τα συμφέροντα τους.

κατανομής των πόρων. Επίσης, το να υπάρχουν κάποιες τιμές κάποιων αγαθών που να είναι σταθερές και απελευθερωμένες οι τιμές όλων των υπόλοιπων είναι άσκοπο, λόγω της αλληλεπίδρασης όλων των προϊόντων της αγοράς μεταξύ τους”.

Ακόμα ένα παράδειγμα από τον L.V. Mises³⁸ (1984: 74) που δείχνει πως το παρεμβατικό κράτος καταστρέφει την οικονομία: “ Έστω τώρα, ότι το κράτος θεσπίζει ανώτατη τιμή μόνο στο γάλα, γιατί το θεωρεί πολύ σημαντικό προϊόν το οποίο πρέπει να το καταναλώνουν όλοι οι άνθρωποι. Αυτή η ανώτατη τιμή που θεσπίζει το κράτος είναι χαμηλότερη από την τιμή που θα διαμορφώνονταν στην αγορά. Επομένως, η κυβέρνηση έχει δώσει τη δυνατότητα στα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα να μπορούν να καταναλώνουν γάλα. Όμως, αυτό έχει δυο αποτελέσματα, αφενός αυξάνεται η συζήτηση για γάλα γιατί περισσότεροι άνθρωποι έχουν την οικονομική δυνατότητα να το αγοράσουν, και αφετέρου οι παραγωγοί γάλακτος που παρήγαγαν κοντά στη γραμμή του οριακού τους κόστους πλέον με την ανώτατη τιμή θα υποφέρουν από ζημιές. Το κόστος παρασκευής του γάλακτος πλέον δεν θα είναι εφικτό να καλυφθεί. Επομένως, ο επιχειρηματίας θα μειώσει την ποσότητα παραγωγής γάλακτος, για να μην συνεχίσει να παρουσιάζει ζημιές. Άρα, από την κρατική παρέμβαση στην οικονομία εμφανίζεται το εξής φαινόμενο: από τη μια αύξηση της ζήτησης για γάλα και από την άλλη μείωση της παραγωγής. Το επόμενο βήμα είναι οι άνθρωποι να περιμένουν σε ουρές, ώστε να αγοράσουν γάλα και ο πιο τυχερός και αυτός που θα περιμένει περισσότερη ώρα να καταφέρει να αγοράσει. Συνεπώς εκεί που η κυβέρνηση πήγε να ευχαριστήσει τους πολίτες, τώρα τους δυσαρεστεί. Συγκριτικά με την κατάσταση που υπήρχε πριν την παρέμβαση του κράτους, οι παραγωγοί προσέφεραν υψηλότερη ποσότητα γάλακτος, ενώ μετά την παρέμβαση οι παραγωγοί προσφέρουν χαμηλότερη ποσότητα γάλακτος. Το συμπέρασμα είναι ότι πλέον λιγότεροι πολίτες απολαμβάνουν την κατανάλωση του γάλακτος. Το κράτος επειδή δεν θέλει τους πολίτες του δυσαρεστημένους βάζει ανώτατη τιμή λόγω χάρη στις ζωοτροφές, ώστε να ρίξει το κόστος παραγωγής του γάλακτος. Όμως, αυτό που θα επιτύχει είναι να μειωθεί η ποσότητα στις ζωοτροφές. Αν το κράτος κάνει ακόμα ένα βήμα πιο πέρα θα ελέγξει τους παράγοντες που

³⁸ Ο Ludwig Von Mises (1881- 1973) ήταν Αυστριακός οικονομολόγος. Με το έργο του προσπάθησε να επαναφέρει στο προσκήνιο το φιλελεύθερο κίνημα και με τις ιδέες του επηρέασε πολλούς νέους οικονομολόγους όπως τον Hayek, τον Friedman και τον Rothbard. Αξιοσημείωτο είναι ότι για 29 χρόνια δίδαξε στο πανεπιστήμιο τις Νέας Υόρκης χωρίς αμοιβή. Τα εισοδήματά του προέρχονταν από τις επιχορηγήσεις επιχειρηματιών. Εργάστηκε με συνέπεια και κατάφερε να διαδώσει την φιλοσοφία του φιλελευθερισμού.

καθορίζουν την τιμή των ζωοτροφών. Συνεπώς, το κράτος σιγά-σιγά ελέγχει ολόκληρη την οικονομική παραγωγή. Μέσα στον έλεγχο του κόστους της παραγωγής οι μισθοί παίζουν σημαντικό ρόλο, οπότε το κράτος θα προσπαθήσει να ελέγξει και το επίπεδο των μισθών. Άρα, με μόνο μια μικρή κρατική παρέμβαση στην αγορά, το κράτος μπορεί να ελέγξει ολόκληρη την οικονομία³⁹·

Επομένως, οι τιμές πρέπει να εκφράζουν τα σχέδια των καταναλωτών που είναι ο τελικός αποδέκτης των προϊόντων και όχι τα σχέδια του κεντρικά σχεδιαζόμενου κράτους. Η αγορά πρέπει να λειτουργεί χωρίς την κρατική παρέμβαση, ώστε οι τιμές να διαμορφώνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνεται βέλτιστη κατανομή της σπανιότητας των πόρων. Μόνο ο ανταγωνισμός και η ελεύθερη αγορά μπορούν να συμβάλλουν στη βέλτιστη κατανομή των πόρων που θα προκύψει από τη σωστή τιμολόγηση των αγαθών. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της θεωρίας του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού ο ανταγωνισμός δεν είναι η φυσική μορφή που τείνει η αγορά αν αφεθεί ελεύθερη να δράσει από μόνη της, άρα ο ανταγωνισμός αφού δεν είναι φυσικό προϊόν κάποιος πρέπει να τον προωθήσει. Το κράτος έχει ακριβώς αυτό το ρόλο, από τη μια προωθεί τον ανταγωνισμό στην οικονομία και από την άλλη μέσω των κανόνων που θεσμοθετεί προσπαθεί να τον επιτηρεί. Το συμπέρασμα που μπορούμε να βγάλουμε από τα παραπάνω είναι ότι δεν υπάρχει οικονομική ανεξαρτησία της αγοράς, γιατί πρέπει να βρίσκεται κάτω από την πολιτική επίβλεψη, άρα η οικονομία είναι πολιτικό θέμα (Berghahn & Young, 2013: 775). Επομένως, πρέπει να υπάρχει διασύνδεση της οικονομίας και της πολιτικής για να επιτευχθεί συστημική συνοχή. Οι Γερμανοί φιλελεύθεροι έχοντας εμποτίσει την ελεύθερη αγορά με τις αρχές της σπανιότητας των πόρων, της ελεύθερης ανταλλαγής, και της ατομικής ιδιοκτησίας δημιουργούν ένα σύστημα όπου λειτουργεί ως «σύστημα σινιάλο» που ευθυγραμμίζει και ισορροπεί αυτόματα τα συμφέροντα όλων των ανθρώπων⁴⁰. Επιπροσθέτως, ο μηχανισμός των τιμών χρειάζεται σταθερό

³⁹ Από το παράδειγμα του von Mises γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει στην διαμόρφωση των τιμών. Μόνο η ελεύθερη αγορά και ο μηχανισμός της προσφοράς και της ζήτησης αποτελούν για την νεοφιλελεύθερη θεωρία τα μέσα για την διαμόρφωση των τιμών. Κάθε κρατική παρέμβαση στην αγορά χρειάζεται όλο και περισσότερη παρέμβαση και αυτό οδηγεί σε πλήρη έλεγχο της οικονομικής διαδικασίας και σε περιορισμό της ελευθερίας των ανθρώπων.

⁴⁰ Η οικονομία της αγοράς είναι η μόνη αλήθεια. Η αγορά είναι ένα καθημερινό, επαναλαμβανόμενο δημοψήφισμα, στο οποίο κάθε δεκάρα δίνει δικαίωμα ψήφου. Οι καταναλωτές είναι οι απόλυτοι βασιλιάδες. Αυτοί ορίζουν ποιος πρέπει να κατέχει τα εργοστάσια, ποιος να τα διοικεί. Η αγορά δίνει την απόλυτη ελευθερία στους ανθρώπους να ζουν σύμφωνα με τις επιλογές τους. Στα πλαίσια της οικονομίας της αγοράς ο κάθε ένας είναι υπεύθυνος των επιλογών του, κανείς δεν μπορεί να εμποδίσει έναν άνθρωπο από το να δημιουργήσει ένα προϊόν που να πουλάει περισσότερο από τον ανταγωνιστή

νομισματικό σύστημα, γιατί αν υπάρχει πληθωρισμός μπορεί να καταστρέψει τον μηχανισμό των τιμών. Ο υψηλός πληθωρισμός είναι πολύ αρνητικό φαινόμενο για μια οικονομία, επειδή επηρεάζει τους μηχανισμούς τιμολόγησης της αγοράς. Επιπλέον, είναι σαν κρυφός φόρος για τους πολίτες και τους επιχειρηματίες, γιατί μειώνει την αγοραστική τους δύναμη και μειώνει την αξία του χρήματος. Ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός είναι ριζικά αντίθετος με την ύπαρξη του πληθωρισμού και τις πληθωριστικές πολιτικές για δυο λόγους: ο πρώτος είναι ο ιστορικός λόγος εξαιτίας του υπερ-πληθωρισμού που ταλάνιζε τη γερμανική οικονομία την περίοδο της δημοκρατίας της Βαϊμάρης, όπου οι τιμές των αγαθών άλλαζαν επίπεδο πολλές φορές κατά τη διάρκεια μιας ημέρας, ο δεύτερος λόγος είναι γιατί θεωρούν τον πληθωρισμό αποτέλεσμα της παρέμβασης του κράτους στην οικονομική διαδικασία και αυτό σύμφωνα με τις απόψεις των Γερμανών νεοφιλελεύθερων απαγορεύεται. Όπως είχε αναφέρει ο Walter Eucken προσκεκλημένος του E.A. Hayek στο London School of Economics για μια σειρά διαλέξεων, στο τέλος, της τελευταίας του διάλεξης έκλεισε με την εξής πρόταση: “κράτος να σχεδιάζει τους κανόνες – ναι, κράτος που να σχεδιάζει και να ελέγχει την οικονομική διαδικασία – όχι” (Sally, 1996: 239). Μέσα σε αυτή την φράση μπορεί κάποιος να συνοψίσει όλο τον πυρήνα της μετέπειτα γερμανικής πολιτικής. Οι Γερμανοί φιλελεύθεροι πέρα από την στενή σφαίρα της οικονομίας, προσπαθούσαν να οικοδομήσουν μια κοινωνία με αρχές και ηθική. Ο ανταγωνισμός περιοριζόταν μόνο στο στενό οικονομικό πλαίσιο και δεν ήταν γενική κοινωνική αρχή. Δεν ήθελαν τον ανταγωνισμό ως γενική κοινωνική αρχή, γιατί πίστευαν ότι παρεμποδίζει την κοινωνική ολοκλήρωση και εκφυλίζει την κοινωνία (Bonefeld, 2012: 640).

1.4 Η κοινωνική πολιτική του γερμανικού φιλελευθερισμού (Ordoliberalismus)

Οι Ropke και Rustow ήταν δυο επιστήμονες που ασχολήθηκαν κυρίως με την κοινωνική πολιτική. Πίστευαν ότι οι άνθρωποι πρέπει να διακατέχονται από ηθικές

του. Όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι απέναντι στον νόμο και ο πιο φτωχός μπορεί να προκαλέσει και τον πιο πλούσιο. Άρα η αγορά μεταμορφώνει τον καταναλωτή σε απόλυτο κυρίαρχο, τον τελικό κριτή και δεν βάζει όρια στις επιλογές και στην δράση των ανθρώπων.

αρχές ώστε να υπάρχει κοινωνική συνοχή. Επίσης, δεν ήθελαν οι πολίτες να μεταμορφωθούν σε προλετάριοι αλλά σε επιχειρηματίες που θα κατέχουν την ιδιωτική τους περιουσία και επιχείρηση. Επομένως, δεν ήθελαν μια κοινωνία προλεταριοποιημένη αλλά μια κοινωνία επιχειρηματιών. Σύμφωνα με τον Rorke σε μια ελεύθερη οικονομία υπάρχει καθημερινά η φυσική τάση προς την προλεταριοποίηση των ανθρώπων. Οι προλεταριοποιημένες κοινωνικές δομές αποτελούν σοβαρή απώλεια της κοινωνικής ολοκλήρωσης που φέρει τα εξής αρνητικά αποτελέσματα: πρώτον, αναδύει την ατομικοποίηση της κοινωνίας, δεύτερον, αυξάνει τον ατομισμό, τρίτον, αυξάνει την τυποποίηση και τέταρτον ενισχύει την ομοιομορφία (Bonfeld, 2012: 643). Όλα αυτά καταστρέφουν τη συνοχή της κοινωνίας και χειραφετούν τους φυσικούς κοινωνικούς δεσμούς. Επομένως, ο πολίτης που μετατρέπεται σε προλετάριο αποτελεί κίνδυνο για το κοινωνικό σύνολο. Επίσης, κάποιος που είναι προλετάριος σημαίνει ότι δεν έχει στην κατοχή του ιδιωτική περιουσία και η εργασία του δεν του ανήκει, άρα δουλεύει για κάποιον άλλο και πολλές φορές μπορεί η δουλειά του, να του γίνεται πληκτική (Bonfeld, 2012: 643). Αντίθετα, η ιδιωτική περιουσία και η επιχειρηματικότητα δίνουν στις μάζες κοινωνική και οικονομική ανεξαρτησία. Οι Γερμανοί φιλελεύθεροι απεχθάνονται την βιομηχανοποίηση και όλα τα επακόλουθα που φέρνει η κοινωνία, γιατί ξεριζώνει τους ανθρώπους και αδυνατίζει τον κοινωνικό ιστό. Η σχολή του Freiburg οραματίζεται μια κοινωνία η οποία ως επί το πλείστον θα αποτελείται από μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις διασπαρμένες σε όλη την επικράτεια του κράτους και όχι μέσα στις πόλεις. Επομένως, το κράτος πρέπει να δημιουργεί δεσμούς που να ενισχύουν την επιθυμία του ανθρώπου να αναλάβει ρίσκο και να επιχειρεί. Γερμανοί φιλελεύθεροι θέλουν να κάνουν τον εργάτη επιχειρηματία έχοντας κοινωνικές και ηθικές αξίες. Ο εργάτης πρέπει να γίνει ένας μικρός καπιταλιστής (Bonfeld, 2012: 645). Αυτό μπορεί να συμβεί με δυο τρόπους, είτε ο εργάτης θα αναλάβει τον κίνδυνο να φτιάξει δική του επιχείρηση, είτε θα έχει την δυνατότητα να αποκτήει μετοχές επιχειρήσεων ή να έχει συμμετοχή στα κέρδη. Το κράτος οφείλει να διαμορφώσει το κατάλληλο νομικό πλαίσιο για να δώσει στους πολίτες κίνητρα να επιχειρήσουν. Όλο αυτό το κοινωνικό - οικονομικό μοντέλο που συνδέει την οικονομική ελευθερία με την ατομική ευθύνη, την ιδιωτική περιουσία, την προώθηση της επιχειρηματικότητας ονομάζεται κοινωνική οικονομία της αγοράς (social market economy). Η κοινωνική οικονομία της αγοράς δίνει την ευκαιρία στους ανθρώπους να πάρουν τη ζωή στα χέρια τους, να ζήσουν θαρραλέα χωρίς το φόβο της φτώχειας, της ανασφάλειας και

του κινδύνου. Άλλωστε, οι θιασώτες της σχολής του Freiburg θεωρούν ότι πρέπει να υπάρχει η φτώχεια και η οικονομική ανισότητα, πρέπει να υπάρχουν άνθρωποι που δουλεύουν και που δεν δουλεύουν, πρέπει να υπάρχουν υψηλοί και χαμηλοί μισθοί, γιατί όλα αυτά δίνουν κίνητρο στους ανθρώπους να γίνουν πλουσιότεροι αναλαμβάνοντας κινδύνους και αναζητώντας την εξέλιξη (Bonefeld, 2012: 647). Επίσης, η ανεργία όπως υποστηρίζουν δεν είναι αρνητικό φαινόμενο, γιατί δίνει το κατάλληλο κίνητρο στους ανθρώπους να βρουν εργασία. Αυτό γίνεται εύκολα αντιληπτό και από το τι πιστεύουν οι Γερμανοί φιλελεύθεροι για τον άνεργο άνθρωπο. Πιστεύουν ότι ο άνεργος είναι επιχειρηματίας σε μετάβαση, από μια λιγότερο αποδοτική δουλειά σε μια πιο αποδοτική δουλειά. Με αυτό τον ορισμό για τον άνεργο συμπεραίνεται ότι η ανεργία δεν έχει αρνητικές επιπτώσεις επάνω στον άνθρωπο, αλλά παρουσιάζεται ως ευκαιρία για να βρει μια διαφορετική εργασία που θα πουλήσει το προϊόν του. Συνεπώς, η ιδέα της έλλειψης κάποιας ασπίδας κοινωνικής ασφάλισης του ανθρώπου για οποιοδήποτε συμβάν από το γήρας έως την ανεργία αποτελεί status quo για τους θιασώτες της γερμανικής νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας. Οι άνθρωποι πρέπει να έχουν το δικαίωμα να επιλέξουν τι ασφάλιση θέλουν και όχι να είναι υποχρεωμένοι να ασφαρίζονται. Η κοινωνική ασφάλιση απαιτεί μεταβίβαση οικονομικών πόρων από τις πιο πλούσιες κοινωνικά τάξεις προς τις χαμηλότερες κοινωνικά τάξεις. Αυτή η μεταβίβαση πόρων οδηγεί σε μείωση της ανισότητας, με την οποία είναι αντίθετη η ιδεολογία των θιασωτών της σχολής του Freiburg. Στόχος τους είναι η ανισότητα και όχι η ισότητα και όποιος κριτικάρει αυτή την πολιτική τους, οι νεοφιλελεύθεροι απαντούν ότι η ανισότητα είναι ίδια για όλους. Έτσι προκύπτει ότι σύστημα κοινωνικής ασφάλισης δεν πρέπει να είναι διανεμητικό αλλά κεφαλαιοποιητικό. Αναδιανεμητικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης σημαίνει ότι οι εισφορές που παρακρατούνται διανέμονται προς όλους τους ανθρώπους με το βάρος να στρέφεται κυρίως προς τους χαμηλόμισθους, άρα υπάρχει ένα αλληλέγγυο σύστημα. Το κεφαλαιοποιητικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης σημαίνει ότι ο κάθε ένας ιδιωτικά πρέπει να φροντίζει να αποταμιεύει κάποια χρήματα για να προφυλαχτεί από την αβεβαιότητα του μέλλοντος. Με αυτό το σύστημα γίνεται εύκολα κατανοητό ότι κάποιοι άνθρωποι για οποιονδήποτε λόγο μπορεί να μείνουν λόγω χάρη άνεργοι και να μην μπορούν να εξυπηρετήσουν τις προσωπικές βιοποριστικές τους ανάγκες. Τότε και μόνο τότε, οι Γερμανοί φιλελεύθεροι έχουν προβλέψει ότι σε ανθρώπους που απειλείται η ύπαρξή τους είναι σωστό να χορηγείται κάποιο πολύ μικρό επίδομα. Το επίδομα πρέπει να είναι μικρό για να αποτρέπει τους

ανθρώπους από το να μην εργάζονται και να ζουν με αυτό. Η έννοια του ανθρώπου επιχειρηματία προκύπτει από το εξής: Εφόσον ο άνθρωπος διαθέτει ιδιωτική περιουσία, τότε πρέπει να την αξιοποιεί κατάλληλα επενδύοντας την. Επιπλέον, επειδή έχει στόχο να διαχειρίζεται το εισόδημα του, τα έσοδα του, τα έξοδα του, την ασφάλιση του αποτελεί μια επιχείρηση. Η οργάνωση της κοινωνίας με το πρότυπο της επιχείρησης αποτελεί σημαντικό διακύβευμα για την πολιτική των υποστηρικτών του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού. Το κράτος σύμφωνα με τη σχολή του Freiburg δεν κατευθύνεται με τις ενέργειες του προς την κοινωνική ευημερία, γιατί η ευημερία ως έννοια είναι αρνητική. Οι άνθρωποι δεν πρέπει να ευημερούν, γιατί αυτό τους ηρεμεί, τους καθησυχάζει και δεν είναι πάντα έτοιμοι να αναλάβουν κίνδυνο και να ανταπεξέλθουν με την ανασφάλεια. Η ιδέα για την ονομασία αυτού του τύπου της αγοράς ως «κοινωνική οικονομία της αγοράς» προήλθε από τον Muller-Armack⁴¹ (Armack, 1978: 330). Αρκετοί επιστήμονες κατηγορούν τον Armack ότι έδωσε πονηρό όνομα σε αυτή τη θεωρία. Ο Hayek⁴² απορρίπτει τη λέξη «κοινωνική» και την χαρακτηρίζει λέξη νυφίτσα, γιατί ξεγελάει τον κόσμο και ικανοποιεί την πληθώρα των ομάδων συμφερόντων (Sally, 1996: 249). Όσον αφορά τα εργατικά σωματεία, οι Γερμανοί φιλελεύθεροι απορρίπτουν την ύπαρξή τους, γιατί πιστεύουν ότι το συνδικαλιστικό μονοπώλιο δεν είναι συμβατό με την οικονομία της αγοράς (Armack, 1978: 330). Συνεπώς, δεν πρέπει να υπάρχουν οι εργατικές ενώσεις, οι οποίες αλλοιώνουν τα αποτελέσματα του ανταγωνισμού και αντιβαίνουν τις αρχές της σταθερότητας του νομισματικού μηχανισμού. Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τον Eucken αυτό που επίσης επηρεάζει τον νομισματικό μηχανισμό είναι και η επιλογή της πολιτικής τους κράτους για πλήρη εργασία, γιατί η πλήρης εργασία οδηγεί σε αδυσώπητο ολοκληρωτισμό, αναγκάζει την οικονομία σε ύπαρξη πληθωρισμού και σε ύπαρξη δυσμενούς ισοζυγίου πληρωμών, που πρέπει να

⁴¹ Ο A. Muller Armack (1901- 1978) ήταν βοηθός στο πανεπιστήμιο της Κολωνίας. Το 1926 έλαβε θέση καθηγητή στο πανεπιστήμιο του Μύνστερ έως το 1940 όπου επέστρεψε στην Κολωνία. Από το 1952 έως το 1963 διετέλεσε υπουργικός διευθυντής στο υπουργείο οικονομίας και έλαβε ενεργό ρόλο στις διαπραγματεύσεις και στην σύνταξη της συνθήκης της Ρώμης, την πρώτη ευρωπαϊκή συνθήκη όπου οι ordoliberal ενσωμάτωσαν τις ιδέες τους.

⁴² Ο Friedrich Von Hayek (1899- 1992) σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Βιέννης νομικές και πολιτικές επιστήμες. Κατά την διάρκεια του Anschluss το 1931 έφυγε από την Αυστρία και μετακόμισε στην Αγγλία όπου δίδαξε την πολιτική επιστήμη στο London School of Economics. Το 1952 έγινε καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Σικάγου και είχε φοιτητή τον Milton Friedman. Το 1962 εκλέχτηκε καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Freiburg στην Γερμανία. Η δράση του και η επιρροή που άσκησε καθ' όλη την διάρκεια του 20^{ου} αιώνα ήταν μεγάλη. Θεωρείται ο πατέρας του σύγχρονου νεοφιλελευθερισμού, έχει γράψει αρκετά βιβλία και επιστημονικά άρθρα και διατέλεσε σύμβουλος της Θάτσερ.

καταπιεστεί και να διορθωθεί από κεντρικό έλεγχο, αλλά αυτό εξαρθώνει τον μηχανισμό των τιμών και επιτάσσει περαιτέρω έλεγχο (Watkins, 1953: 153). Οι Γερμανοί φιλελεύθεροι παρόλο που ήταν μια ομάδα ανθρώπων που κατά βάση υποστήριζαν τις ίδιες ιδέες είχαν και αντιθέσεις και διαφονίες σε ορισμένα ζητήματα. Μπορούμε να τους παρομοιάσουμε τον κάθε ένα από αυτούς ξεχωριστά ως έναν κύκλο και όλοι μαζί οι κύκλοι να τέμνονται μεταξύ τους. Οι τομές αυτών των κύκλων αποτελούν τον σκληρό πυρήνα της γερμανικής νεοφιλελεύθερης θεωρίας που όλοι τον αποδέχονται και κανείς δεν το απορρίπτει και τη θετική ευρετική που βρίσκεται γύρω από τον πυρήνα και περιλαμβάνει τα κομμάτια του κύκλου που δεν τέμνονται μεταξύ τους και αποτελεί τις θεωρίες του κάθε ενός επιστήμονα για θέματα δευτερεύουσας σημασίας. Λόγου χάρη, τέτοια ζητήματα είναι της κληρονομιάς και της αγροτικής παραγωγής. Ο Rustow αναφέρει για τις κληρονομίες ότι μπορούν να φορολογηθούν με πολύ υψηλούς φόρους με σκοπό όλοι οι άνθρωποι να έχουν ίσες ευκαιρίες και όλες οι αρχικές τους συνθήκες να είναι στα ίδια επίπεδα. Πολλοί φιλελεύθεροι αντιτάχθηκαν σε αυτή την άποψη του Rustow, γιατί το θεωρούν ως αναδιανεμητικό μέτρο και αναπαριστά αδικαιολόγητη εισβολή στους θεσμούς της οικογένειας, εισβολή στις κοινωνικές αξίες και στην ηθική ότι ο κληρονομικός πλούτος πρέπει να απονέμεται και να μεταβιβάζεται στις επόμενες γενιές (Sally, 1996: 247). Επίσης, ο Rustow επιδεικνύει μεγαλύτερη ελαστικότητα και ελευθερία σε θέματα κρατικής παρέμβασης στην αγροτική παραγωγή και στις μικρές βιοτεχνίες. Θεωρούσε ότι μπορούν να δοθούν κάποιες επιδοτήσεις προσαρμογής μέσω μεταβίβασης χρημάτων ή προγραμμάτων εκπαίδευσης, ώστε να μπορούν να προσαρμοστούν πιο εύκολα σε αλλαγές των συνθηκών της αγοράς. Όμως, σε αυτή του την σκέψη διαφώνησαν οι Eucken και Bohm. Η παραπάνω άποψη του Rustow έρχεται σε αντίθεση με την γερμανική νεοφιλελεύθερη θεωρία, αφενός, γιατί ευνοούν μια ομάδα ανθρώπων έναντι μιας άλλης, μέσω της δύναμης του κράτους που έχει τη διακριτική ευχέρεια να παραβιάζει τους νόμους και αφετέρου, γιατί το κράτος δεν γνωρίζει προς τα πού θα αλλάξει η δομή της αγοράς, αυτό μπορούν να το ανακαλύψουν μόνο όσοι δρουν στην αγορά μέσα από τον ανταγωνισμό. Όπως, αναφέρει ο Rorke στα γραπτά του ότι «ούτε ο άγγελος, ούτε το κτήνος θέλει να ενεργήσει ο άγγελος σαν κτήνος»⁴³, (Sally, 1996: 248) αυτό σημαίνει ότι μέσα στην

⁴³ Αυτό μεταφράζεται ως εξής: ότι μπορεί στα πλαίσια της οικονομίας που είναι δομημένη με την οργανωτική μορφή της αγοράς μπορεί να γίνονται αρκετά λάθη, αλλά αυτό δεν νομιμοποιεί το κράτος να παρεμβαίνει στις οικονομικές διαδικασίες για να τα διορθώνει.

ελεύθερη αγορά σαφώς γίνονται λάθη και υπάρχουν και ατέλειες που δεν γίνεται να προβλεφτούν από τους πιο ευφυείς ανθρώπους, την κάθε νέα κατάσταση δεν μπορεί να σχεδιαστεί αλλά να ανακαλυφθεί, όμως παρόλα αυτά το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει στην οικονομία, και οι παίκτες στην αγορά να μην εξουσιάζουν με την ισχύ τους την πολιτική εξουσία. Ακόμα ένα ζήτημα με το οποίο καταπιάνονται οι Γερμανοί φιλελεύθεροι, είναι το κομμάτι της κοινωνικής ασφάλισης. Θεωρούν ότι πρέπει να υπάρχει ένα εγγυημένο ελάχιστο εισόδημα για όσους είναι προσωρινά ή μόνιμα ανίκανοι να εργαστούν και να κερδίσουν τα προς το ζην πουλώντας τις υπηρεσίες τους στην αγορά (Sally, 1996: 239). Επιμένουν, ότι η κοινωνική ασφάλιση πρέπει να δίνεται χωρίς τη διαδικασία διάκρισης και χωρίς δωρεάν προνόμια. Είναι πολύ βασικό χαρακτηριστικό της Σχολής του Freiburg να θεσμοθετεί νόμους στους οποίους όλοι οι πολίτες θα είναι ίσοι. Αυτή η αίσθηση της ισοπολιτείας προάγει την εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς και στο κράτος. Επίσης, η γερμανική φιλελεύθερη σκέψη καταπιάνεται με το ζήτημα του πληθυσμού και τον φόβο της μαζικοποίησής του. Η μαζικοποίηση είναι μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα της εξατομίκευσης ή ατομικοποίησης και της αποξένωσης των ανθρώπων (Biebricher, 2011: 179). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Rustow, πρόκειται για την απώλεια της ασφάλειας της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Τα άτομα που βρίσκονται μαζικοποιημένα στα αστικά κέντρα μοιάζουν να είναι κόκκοι στην άμμο που έχουν συσσωρευτεί σε αυθαίρετους σωρούς από τον άνεμο (Biebricher, 2011: 179). Η έννοια της μαζικοποίησης επίσης γίνεται κατανοητή σε συνδυασμό με συνθήκες και διαδικασίες εξαθλίωσης, όπως οι Γερμανοί φιλελεύθεροι ονομάζουν την προλεταριοποίηση. Υποθέτοντας ότι η μαζικοποίηση είναι κοινωνικό φαινόμενο, η προλεταριοποίηση είναι κοινωνικό – οικονομικό, χωρίς να διακρίνεται εμφανώς η σχέση του αίτιου και του αιτιατού. Για να αποφευχθούν τα προβλήματα της μαζικοποίησης ο Rustow υποστηρίζει ότι πρέπει να υπάρξει μια πολιτική απομαζικοποίησης. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την ανθρώπινη και αξιοπρεπή ενσωμάτωση των ανθρώπων στην κοινωνία.

Ο κρίκος που ενώνει τα άτομα με την κοινωνία είναι η οικογένεια. Η οικογένεια είναι η πιο απλή και πιο αληθινή κοινότητα. Ο Rorke την παρομοιάζει σε μια άγκυρα για τις κοινωνικές δομές (Biebricher, 2011: 181). Θεωρεί ότι η αποσύνθεση της δυτικής κοινωνίας συμβαίνει λόγω της κατάρρευσης του θεσμού της οικογένειας. Οι θιασώτες του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού υποστηρίζουν ότι ο ρόλος της

οικογένειας είναι πολύ σημαντικός μοχλός στην προσπάθεια να ρυθμιστεί ο πληθυσμός (Biebricher, 2011: 181). Έστω ότι μια οικογένεια έχει την δική της επιχείρηση και κάθε οικογένεια έχει την δική της επιχείρηση τότε, οι οικογένειες μετατρέπονται σε αυτόνομες και αυτόνομες κοινότητες, αντίθετα κάθε οικογένεια εργάζεται στην εργοστασιακή παραγωγή, τότε η δομή της σπάει, γιατί ανήκει πλέον στην αγέλη των εργατών υπό τον έλεγχο ενός άλλου. Οι άνθρωποι προλεταριοποιούνται και το πιο σημαντικό χάνουν την αυτονομία τους και την αυτόνομή τους. Οι Γερμανοί φιλελεύθεροι βλέπουν την οικογένεια ως ενδιαμέσο θεσμό που αποτελεί το καταφύγιο από σχέσεις εξάρτησης με τον εργοδότη ή με το κράτος πρόνοιας (Biebricher, 2011: 182). Όμως, γνωρίζουν ότι ο βιομηχανικός τρόπος παραγωγής είναι σοβαρή απειλή για την οικογένεια. Στο κομμουνιστικό μανιφέστο οι Μαρξ και Ένγκελς αναφέρουν ότι κάτω από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ο,τιδήποτε στερεό λιώνει μέσα στον καυτό αέρα, άρα ο θεσμός της οικογένειας δεν θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση. Αναμφίβολα παρατηρούμε ότι, ενώ οι Γερμανοί φιλελεύθεροι είναι αντίθετοι με τις ιδέες του Μαρξ, παρόλα αυτά οι απόψεις τους για τον κίνδυνο καταστροφής της οικογένειας στα πλαίσια συγκεκριμένου καπιταλισμού ταυτίζονται. Η βιομηχανική παραγωγή αδυνατίζει τον θεσμό της οικογένειας και όσο αυτός ο θεσμός χαλαρώνει, τόσο αυξάνεται η προλεταριοποίηση. Συνεπώς, το κράτος πρέπει να χρησιμοποιήσει πολιτικές που θα είναι αντίθετες στην προλεταριοποίηση του πληθυσμού και στην αστικοποίηση. Οι Rorke και Rustow προτείνουν την πολιτική κατοίκησης, δηλαδή την ενδυνάμωση της μη-βιομηχανικής αγροτικής παραγωγής, καθώς και της μικρής ιδιοκτησίας και των μικρών επιχειρήσεων. Έτσι, οι άνθρωποι με αυτή την δομή θα είναι αυτόνομοι και ο θεσμός της οικογένειας θα λειτουργεί ως προπύργιο κατά της μαζικοποίησης και της προλεταριοποίησης. Επιπλέον, είναι σημαντική η πολιτική της αποκέντρωσης γιατί δημιουργεί μικρότερα κέντρα σε βάρος των μεγάλων πόλεων. Ελαχιστοποιώντας την αστικοποίηση, την μαζικοποίηση και ενισχύοντας τον θεσμό της οικογένειας, η οικογένεια θα ανθίσει. Ωστόσο το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει στις ωφέλειες που έχει το κάθε παιδί από την οικογένεια, γιατί αυτό έρχεται σε αντίθεση με την υπευθυνότητα των γονιών του, που οφείλουν να του προσφέρουν υλική ευημερία. Οι γονείς φέρουν την ολοκληρωτική ευθύνη για να αναθρέψουν και να υποστηρίξουν τα παιδιά τους. Όμως το κράτος δεν πρέπει να δίνει κίνητρα στους γονείς χαμηλότερων οικονομικών στρωμάτων για να τεκνοποιήσουν (Biebricher, 2011: 185). Αυτή η άποψη των Γερμανών φιλελεύθερων είναι πολύ κοντά με την άποψη του von Mises

(1984: 32) που είναι η εξής: “Για ποιο λόγο ένας εργοστασιάρχης να δίνει επίδομα για τέκνα σε έναν εργαζόμενο, από την στιγμή που κανένας πολίτης όταν πηγαίνει στον φούρναρη δεν είναι διατεθειμένος να πληρώσει το ψωμί σε μεγαλύτερη τιμή όταν ο φούρναρης αυτός έχει αρκετά παιδιά”. Αυτές οι δυο απόψεις έχουν μια συγγένεια μεταξύ τους, παρά το χάσμα απόψεων του Eucken με τον von Mises που διαπιστώνονταν ακόμα και με θερμές συζητήσεις στις συνεδριάσεις της Mont Pelerin Society⁴⁴ (Vanberg, 2004: 3). Παρόλα αυτά τα παιδιά δεν μπορούν να τιμωρηθούν για την ανευθυνότητα των γονιών τους, έτσι το κράτος πρέπει να φροντίσει τη μόρφωση των παιδιών μέσω της εκπαίδευσης που θα στοχεύει και θα προωθεί την πραγματική ισότητα για τα παιδιά που οικονομικά θα μειονεκτούν (Biebricher, 2011: 185). Επίσης, στα πλαίσια της γερμανικής νεοφιλελεύθερης κοινωνίας τα μικρά παιδιά απαγορεύεται να εργάζονται, κάτι που ως πρόταση θεωρείται σημαντική τομή με τους παλαιούς φιλελεύθερους. Εν κατακλείδι, όλη η γερμανική νεοφιλελεύθερη σκέψη και ανάλυση εδράζεται σε έναν σκληρό πυρήνα αρχών, όπου όλοι όσοι θέλουν να αποκαλούν τους εαυτούς τους υποστηρικτές της συγκεκριμένης ιδεολογίας πρέπει να τις αποδέχονται. Αυτές οι αρχές είναι (Vanberg, 2004: 2): 1) Η δημιουργία ενός λειτουργικού συστήματος τιμών και οτιδήποτε παρακωλύει αυτή την αρχή πρέπει να εμποδίζεται, όπως η δημιουργία των μονοπωλίων. 2) Η υπεροχή της νομισματικής πολιτικής για την διαφύλαξη της σταθερότητας της αξίας του χρήματος, όχι πληθωρισμός και υπό – πληθωρισμός, όχι πάγωμα των τιμών από το κράτος. Αυτό μεταφράζεται ως η ανεξαρτησία της κεντρικής τράπεζας της Γερμανίας, της Bundesbank, που χαράσσει αυτόνομα την νομισματική πολιτική (Gamble, 1979: 7). 3) Ανοικτές αγορές, χωρίς κρατικό παρεμβατισμό. Το κράτος έχει ως μόνη υποχρέωση να εγγυηθεί την ελευθερία του εμπορίου. Το κλείσιμο των αγορών απαγορεύεται. Σε αυτή την αρχή αναδύεται το πρόβλημα των δικαιωμάτων ευρεσιτεχνίας που δημιουργεί μονοπωλιακές τάσεις στην αγορά. Σύμφωνα με τον Eucken, ο εφευρέτης αντί να απαγορεύει τη χρήση της ευρεσιτεχνίας του, θα παραχωρεί την χρήση της έναντι αμοιβής. 4) Η ιδιωτική περιουσία είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την προστασία της ιδιωτικής σφαίρας των ατόμων, τα οποία μπορούν

⁴⁴ Μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, το 1947 στο Mont Pelerin συναντήθηκαν 36 μελετητές, κυρίως οικονομολόγοι, αλλά και ιστορικοί, φιλόσοφοι, πολιτικοί και δημοσιογράφοι έπειτα από πρόσκληση του F. A. Hayek. Στόχος τους ήταν να συζητήσουν και να προωθήσουν τις ιδέες φιλελεύθερες ιδέες της δύσης και να προπαγανδίσουν υπέρ αυτών. Έπειτα από την πρώτη συνάντηση τους ονομάστηκαν κοινωνία της Mont Pelerin. Βέβαια, σήμερα οι κύριες συγκεντρώσεις αυτής της κλειστής κοινωνίας λαμβάνουν χώρα σε όλο τον κόσμο.

να δράσουν ελεύθερα, χωρίς εξαναγκασμό από άλλους. 5) Η αρχή της ελευθερίας των συμβολαίων τα οποία δεν πρέπει να αποτρέπουν τους άλλους από την άσκηση της ελευθερίας του συμβολαίου τους. 6) Η αρχή της ευθύνης των ανθρώπων σημαίνει ότι ο κάθε άνθρωπος κάνει τις επιλογές του, αναλαμβάνει τους κινδύνους του και ανάλογα εισπράττει από τις επιλογές του. 7) Συνέπεια της οικονομικής πολιτικής, χωρίς πειράματα που να κάνουν τον ιδιωτικό τομέα να δρα άτολμα, χωρίς να κάνει επενδύσεις π.χ. οι κανόνες που διέπουν την οικονομία να μην αλλάζουν συνεχώς, γιατί με αυτό τον τρόπο προκύπτει μη παροχή ασφάλειας του κράτους προς τους δρώντες της αγοράς. 8) Η τελευταία αρχή αφορά την αλληλεξάρτηση όλων των προηγούμενων αρχών χωρίς να υπάρχει κάποια βαρύτητα στην εφαρμογή τους. Οι παραπάνω αρχές ονομάζονται θεσμικές αρχές του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού. Όσον αφορά τον ανταγωνισμό οι Γερμανοί φιλελεύθεροι τον θεωρούν ως εργαλείο. Εργαλείο σημαίνει ότι είναι το πιο χρήσιμο και αποτελεσματικό μέσο για την επίτευξη των στόχων τους. Βέβαια, ο ανταγωνισμός είναι και κανονιστική αρχή. Κανονιστικές είναι οι αρχές που συμπληρώνουν τις θεσμικές αρχές και ο σκοπός τους είναι η διατήρηση της τάξης. Ακόμα, μια κανονιστική αρχή είναι η αντιμονοπωλιακή με πρόσχημα τον έλεγχο των μονοπωλίων. Το αρνητικό με τα μονοπώλια δεν είναι ότι δεν εξυπηρετούν τους πολίτες, αλλά ότι αποτρέπουν τον ανταγωνισμό. Αν κάποιο μονοπώλιο είναι αυτό που ονομάζεται «φυσικό μονοπώλιο», τότε η αντιμονοπωλιακή αρχή υποχρεώνει το μονοπώλιο να συμπεριφέρεται σαν να λειτουργεί υπό πλήρη ανταγωνισμό. Επιπροσθέτως, η αρχή που απασχολείται με τα μονοπώλια, πρέπει να είναι ανεξάρτητη και να απαγορεύει πολίτες που δεν εμπίπτουν στα ανταγωνιστικά πλαίσια, όπως είναι τα μπουϊκοτάζ, η διάκριση τιμών και τα συμβόλαια που οδηγούν στην καρτελοποίηση της αγοράς. Η κοινωνική πολιτική είναι η τρίτη σε σειρά κανονιστική αρχή. Ο Eucken θεωρούσε ότι με την κατάλληλη οικονομική πολιτική και τη σωστή εφαρμογή της, θα μένανε στο ελάχιστο τα κοινωνικά προβλήματα. Οι Rorke και Rustow καταπιάστηκαν με την κοινωνική πολιτική της γερμανικής νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, δεδομένου ότι αυτό ήταν το αντικείμενό τους. Οι Γερμανοί φιλελεύθεροι κατανοούν την ιδέα του ανταγωνισμού κάνοντας χρήσεις του παιχνιδιού του διλήμματος του φυλακισμένου. Οι παίκτες που δρουν κάτω από τον ανταγωνισμό όλοι έχουν κίνητρο να εξαιρεθούν οι ίδιοι από αυτόν, ενώ ταυτόχρονα οι άλλοι παίκτες να συνεχίσουν να δρουν κάτω από τα πλαίσια του ανταγωνισμού, γιατί θα αυξήσουν τις προσωπικές του αποδόσεις. Επομένως, ο κάθε παίκτης έχει κίνητρο να αποσκιρτήσει από τον ανταγωνισμό, αν του δίνονταν αυτή η

επιλογή. Άρα, ο ανταγωνισμός στην αγορά δεν είναι ούτε αυτό – δημιουργούμενος ούτε αυτό – συντηρούμενος, άρα πρέπει να υπάρχει μια αρχή να τους περιορίζει. Αυτός είναι ο ρόλος του ισχυρού κράτους (Vanberg, 2004: 16).

Κεφάλαιο δεύτερο: Η δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης

2.1 Η ιδέα της Παν-Ευρώπης

Το σημερινό οικοδόμημα της Ευρώπης είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας, της μνήμης, της φιλοδοξίας και της ιδεολογίας πολλών πρωταγωνιστών αλλά και εκατομμυρίων «κομπάρσων» του εικοστού αιώνα. Οι Ευρωπαίοι πολίτες μπορεί να μην άσκησαν άμεσα την πολιτική τους, στα κέντρα λήψης αποφάσεων, όμως σε αυτοί είναι οι τελικοί αποδέκτες όλων των συνεπειών που απορρέουν από τις πολιτικές που εφαρμόζουν οι Ευρωπαίοι πολιτικοί. Επίσης, η ιδέα της Ενωμένης Ευρώπης, τουλάχιστον έτσι όπως την οραματίστηκαν οι πρώτοι Ευρωπαίοι ηγέτες που υποστήριζαν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ήταν η ισότητα μεταξύ των λαών, η αλληλεγγύη, η συνεργασία. Την δεκαετία του 1920 ένας από τους πρωτεργάτες την Ενωμένης Ευρώπης ήταν ο Ριχάρδος Νικόλαος Coudenhove-Kaallérgης⁴⁵ (Μαριάς, 2008: 5). Ο Καλλέργης έχει ρίζες από την Κρήτη και σκοπό της ζωής του την προώθηση της ιδέας της Ενωμένης Ευρώπης. Η ελληνική καταγωγή του Καλλέργη δίνει τα διαπιστευτήρια στην ελληνική παράδοση και στον ελληνικό πολιτισμό ότι έχει άρρηκτα συνδεδεμένη σχέση με τη δημιουργία ολόκληρου του ευρωπαϊκού εγχειρήματος. Ο Καλλέργης όντας πολυάσχολος και αφοσιωμένος στην προώθηση της ιδέας του, το 1923 εξέδωσε στη Γερμανική γλώσσα το Βιβλίο του Πανευρώπη, ενώ παράλληλα ίδρυσε πανευρωπαϊκό κίνημα που είχε στόχο να κοινωνήσει στους ανθρώπους και να εμποτίσει σε αυτούς τις ιδέες της Πανευρώπης (Μαριάς, 2008: 5). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Καλλέργης απέρριπτε κάποιες χώρες λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους από την ιδέα της Πανευρώπης. Η μια εξ' αυτών ήταν η Τουρκία και απορρίπτονταν λόγω του ασιατικού της χαρακτήρα, γιατί ο πολιτισμός της και η θρησκεία της ήταν πολύ διαφορετικές από αυτές των χωρών της

⁴⁵ Ο Ριχάρδος Νικόλαος Coudenhove-Kaallérgης (1894- 1971) γεννήθηκε στο Τόκυο της Ιαπωνίας. Ο πατέρας του ήταν Αυστριακός διπλωμάτης με ελληνικές ρίζες και η μητέρα του κατάγονταν από την Ιαπωνία. Ο ίδιος διετέλεσε διπλωμάτης με μεγάλη επιρροή στα ευρωπαϊκά ζητήματα και με θερμούς υποστηρικτές όπως ο Ντε Γκολ. Το 1919 επέστρεψε στην Ευρώπη από την Ιαπωνία και το 1926 ίδρυσε ένα πανευρωπαϊκό κίνημα με πολλά μέλη και με μεγάλες προσωπικότητες κυρίως από τον πολιτικό χώρο όπως ο Aristide Briand και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, αλλά ακόμα και από τον επιστημονικό χώρο όπως ο Albert Einstein και ο Sigmound Freud. Το όραμα του ήταν η δημιουργία των Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης.

Πανευρώπης (Μαριάς, 2008: 6). Η άλλη χώρα που απέρριπτε ήταν η Ρωσία, κυρίως για δυο λόγους: α) την έκταση της, που ήταν τόσο μεγάλη όσο σχεδόν μια ήπειρος και β) λόγω των ιδιαίτερων πολιτισμικών της χαρακτηριστικών (Μαριάς, 2008: 6). Η τρίτη χώρα που απέρριπτε ήταν η Αγγλία, γιατί θεωρούσε ότι είχε πολύ στενές σχέσεις με τις ΗΠΑ που θεωρούνταν ανταγωνιστική χώρα, (Μαριάς, 2008: 7). Τελικά, με την άνοδο του φασισμού και την έναρξη του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου τα σχέδια για την Ενωμένη Ευρώπη μπήκαν σε δεύτερη μοίρα, καθώς η απειλή του φασισμού άλλαξε την “agenda” των πολιτικών εξελίξεων.

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο⁴⁶, η Ευρώπη κείτονταν μέσα στα ερείπια και τα χαλάσματα. Οι λαοί της Ευρώπης ήταν εξαθλιωμένοι από τον πόλεμο. Οι πολιτικοί ηγέτες είχαν πλέον καταλάβει ότι έπρεπε αφενός, να αποφευχθεί ένας νέος πόλεμος στην ευρωπαϊκή ήπειρο και αφετέρου να μην υπάρξει ξανά στον μέλλον αναζωπύρωση της Γάλλο-γερμανικής αντιπαλότητας (Ντάλης, 1997: 124). Το ερώτημα που τέθηκε στην ημερήσια διάταξη των πολιτικών αρχηγών ήταν με ποιον τρόπο θα εξασφαλιστεί η μελλοντική ειρήνη στην Ευρώπη. Η απάντηση ήρθε άμεσα και ήταν η εξής: μέσω της ολοκλήρωσης των χωρών της Ευρώπης. Η ιδέα ήταν απλή και ανήκε στον Robert Schuman⁴⁷ (Ντάλης, 1997: 124) : τα κράτη μέσα από σταδιακή δημιουργία κοινών θεσμών και με την εθελοντική τους προσχώρηση θα δημιουργούσαν ένα οικοδόμημα. Όμως, το οικοδόμημα θα έπρεπε να είναι στέρεο και μη αναστρέψιμο, ώστε τα δεσμά των κρατών που θα το απαρτίζουν να μην λύνονται. Το τίμημα που πληρώνουν τα κράτη για τη δημιουργία της Ένωσης είναι ότι αφαιρείται μέρος της εθνικής τους κυριαρχίας, δηλαδή όσο προχωράει η αμετάκλητη ολοκλήρωση τόσο τα κράτη θα αφαιρούν εξουσίες από την εθνική κυριαρχία τους, χωρίς να ισχύει το αντίστροφο. Τα στάδια της ολοκλήρωσης ήταν 5

⁴⁶ Οι πόλεμοι του 1914 και του 1940 ονομάστηκαν παγκόσμιοι όχι γιατί ενεπλάκησαν οι χώρες όλου του κόσμου, αλλά γιατί ήταν η πρώτη φορά στην παγκόσμια ιστορία όπου οι ανθρώπινες απώλειες ήταν τόσο μεγάλες σε αριθμό. Επίσης, ο πόλεμος επεκτάθηκε πέρα από το πεδίο της μάχης βομβαρδίζοντας ακόμη και τις πρωτεύουσες των χωρών που ενεπλάκησαν στον πόλεμο. Οι υλικές καταστροφές, οι τραυματίες και οι αιχμάλωτοι ήταν εξίσου πολλοί και η χρονική του διάρκεια ήταν μεγάλη. Όλα αυτά ήταν πρωτόγνωρα για την ανθρώπινη ιστορία παρόλο που υπήρξαν αρκετοί καταστροφικοί πόλεμοι σε όλη την ιστορική περίοδο.

⁴⁷ Ο Robert Schuman (1886- 1963) ήταν Γάλλος πολιτικός και διπλωμάτης. Σπούδασε νομικές και οικονομικές επιστήμες καθώς και φιλοσοφία και θεολογία. Επίσης, έζησε τις θηριωδίες και των δύο παγκόσμιων πολέμων. Στον Α παγκόσμιο πόλεμο δεν συμμετείχε ως στρατιώτης για λόγους υγείας, ενώ στον δεύτερο τάχθηκε στο πλευρό των αντιστασιακών. Πριν τον Β παγκόσμιο πόλεμο κατείχε την θέση του υφυπουργού στην γαλλική κυβέρνηση. Μετά τον πόλεμο διετέλεσε υπουργός εξωτερικών της Γαλλίας υποστηρίζοντας ότι η οικοδόμηση της Ευρώπης περνάει μέσα από την συμφιλίωση της Γαλλίας και της Γερμανίας.

συνολικά και η μετάβαση από το ένα στάδιο στο επόμενο όφειλε να γίνεται με τον περιορισμό ότι όλα τα κράτη συμφωνούσαν να προχωρήσουν στο επόμενο στάδιο. Η ολοκλήρωση των κρατών⁴⁸ η οποία ορίζεται ως ο συντονισμός των δραστηριοτήτων διαφόρων οργάνων με σκοπό την εναρμονισμένη λειτουργία τους (Γιώτη – Παπαδάκη, 2004: 13). Η «λογική» της ολοκλήρωσης έγκειται στην σταδιακή άρση των εμποδίων στο εμπόριο, στις πολιτικές συντονισμού και στην συνεργασία μεταξύ των κρατών. Με κριτήριο τον βαθμό εξάλειψης των εμποδίων στο εμπόριο και την κοινή ή μη δράση των πολιτικών μεταξύ των κρατών διακρίνονται διάφορα στάδια ολοκλήρωσης. Το πρώτο στάδιο ξεκινάει με την διακυβερνητική συνεργασία των κρατών, μέσω μιας ζώνης ελεύθερων συναλλαγών⁴⁹, συνεχίζει με την τελωνειακή ένωση⁵⁰, έπειτα ακολουθεί η δημιουργία της κοινής αγοράς⁵¹, στην συνέχεια ακολουθεί η οικονομική και νομισματική ένωση⁵² και καταλήγει στο στάδιο της πολιτικής ένωσης⁵³. Συμπερασματικά όσον αφορά την ολοκλήρωση, αξίζει να σημειωθεί το εξής: Σύμφωνα με τα λόγια του Jean Monnet, «η ένωση μεταξύ ατόμων ή κοινοτήτων δεν είναι κάτι το φυσικό. Είναι το αποτέλεσμα ενός διανοητικού συλλογισμού... Το ουσιώδες είναι να υπάρχουν κοινά συμφέροντα» (Γιώτη – Παπαδάκη, 2004: 14). Αυτό σημαίνει ότι όσα κράτη αποφάσιζαν να προχωρήσουν σε

⁴⁸ Αποδίδουμε τον όρο "ολοκλήρωση" στον αγγλικό όρο "integration".

⁴⁹ Στην ζώνη ελευθέρων συναλλαγών τα κράτη καταργούν τα εμπόδια ή ένα μεγάλο μέρος αυτών που υπάρχουν στο εμπόριο μεταξύ τους. Όμως, του δικαίωμα τους να χαράσσουν ανεξάρτητη πολιτική με στις σχέσεις που είναι μη μέλη (Παπαδάκη, 2004: 14).

⁵⁰ Η τελωνειακή ένωση προσδίδει ένα νέο χαρακτηριστικό στην διαδικασία της ολοκλήρωσης σε σχέση με την ζώνη ελευθέρων συναλλαγών, γιατί απαιτεί την υιοθέτηση κοινού δασμολογίου στις εισαγωγές από χώρες εκτός της ένωσης, δηλαδή από «τρίτες» χώρες (Παπαδάκη, 2004: 14).

⁵¹ Η κοινή αγορά πρόκειται κατά βάση για μια τελωνιακή ένωση η οποία επιτρέπει την ελεύθερη διακίνηση των εργαζομένων και του κεφαλαίου μεταξύ των κρατών της ένωσης (Παπαδάκη, 2004: 14).

⁵² Η οικονομική ένωση περιλαμβάνει την πλήρη ενοποίηση σε νομισματικό και σε δημοσιονομικό επίπεδο των πολιτικών των χωρών –μελών της ένωσης. Σε αυτό το στάδιο ενοποίησης είναι επιτακτική η ανάγκη για την ίδρυση υπερεθνικών θεσμών οι οποίοι θα διαχειρίζονται την νομισματική και την δημοσιονομική πολιτική (Παπαδάκη, 2004: 14).

⁵³ Η πολιτική ενοποίηση θεωρείται το τελευταίο στάδιο της ολοκλήρωσης διαφορετικών κρατών, διότι τα κράτη που απαρτίζουν την ένωση μεταμορφώνονται σε περιφέρειες ενός «ενιαίου κράτους» και η κεντρική εξουσία η οποία είναι υπερεθνική είναι επιφορτισμένη όχι μόνο με ζητήματα νομισματικά και δημοσιονομικά αλλά έχει εξουσίες αντίστοιχες με αυτές που έχει μια κυβέρνηση, δηλαδή για ζητήματα που αφορούν την εξωτερική πολιτική, τα ζητήματα της ασφάλειας των συνόρων, ζητήματα δικαιοσύνης (Παπαδάκη, 2004: 14).

μια διαδικασία ολοκλήρωσης μεταξύ τους, δεν παράβλεπαν και τα κοινά συμφέροντα που προέκυπταν από το κοινό Ευρωπαϊκό οικοδόμημα.

2.2 Το σχέδιο Schuman και η συνθήκη της Ρώμης: Οι αρχές της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης

Το πρώτο βήμα για την ολοκλήρωση των χωρών της Ευρώπης και της διαφύλαξης της ειρήνης ξεκίνησε από τους Γάλλους και συγκεκριμένα από την ιδέα του Robert Schuman (Μαριάς, 2004: 14). Ο Robert Schuman ως υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας πρότεινε ένα πολύ τολμηρό σχέδιο που απέβλεπε στην αποφυγή μιας μελλοντικής μάχης μεταξύ Γάλλων και Γερμανών μέσω της ενοποίησης της παραγωγής άνθρακα και χάλυβα που θα καθιστούσε πλέον αδύνατο έναν νέο πόλεμο⁵⁴. Το σχέδιο Schuman προέβλεπε τη δημιουργία μιας ανώτατης αρχής, η οποία θα ήταν ανεξάρτητη και οι αποφάσεις της θα δέσμευαν τα δυο κράτη. Αυτή η ανώτατη αρχή ήταν υπερεθνική και μείωνε στην εξουσία των κρατών επάνω στις πολιτικές που αφορούσαν τον άνθρακα και τον χάλυβα. Στις 18 Απριλίου του 1951 υπεγράφη η συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα, γνωστής σήμερα ως ΕΚΑΧ⁵⁵ (Μαριάς, 2004: 14). Η ημέρα εφαρμογής της συνθήκης ήταν η 25^η Ιουλίου 1952 και από τότε θεωρείται, από εκείνη την ημέρα, ότι έγινε το πρώτο βήμα για την ολοκλήρωση της Ευρώπης. Η οικονομική φιλοσοφία που βρίσκεται πίσω από την ΕΚΑΧ είναι αυτή του κεϋνσιανισμού που επικρατούσε στην σφαίρα της γαλλικής οικονομίας και οι Γάλλοι κατάφεραν να την επιβάλλουν στις διαπραγματεύσεις, επειδή ήταν οι νικητές του πολέμου και βρίσκονταν σε θέση ισχύος σε σύγκριση με τους Γερμανούς.

Οι χώρες που υπέγραψαν την συνθήκη της ΕΚΑΧ, παρατηρώντας την επιτυχία της θέλησαν να ενισχύσουν τη συνεργασία τους και σε άλλους τομείς της οικονομίας.

⁵⁴ Η Ευρώπη ταλαιπωρήθηκε πολύ από τους πολέμους μεταξύ της Γαλλίας και της Γερμανίας. Μετά το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου έπρεπε με κάθε κόστος να αποφευχθεί ένας μελλοντικός πόλεμος στους κόλπους της Ευρώπης. Η δημιουργία της ΕΚΑΧ εξυπηρετούσε ακριβώς αυτό τον σκοπό, διότι δεσμεύοντας την παραγωγή άνθρακα και χάλυβα στερούνταν από την πολεμική βιομηχανία οι πρώτες ύλες. Χωρίς τον έλεγχο της παραγωγής του άνθρακα και του χάλυβα δεν θα ήταν δυνατόν να χρησιμοποιηθούν τα σιδηρομεταλλεύματα αυτά για παραγωγή όπλων (Μαριάς, 2008: 12).

⁵⁵ Η συνθήκη της ΕΚΑΧ υπογράφηκε από 6 κράτη: την Γερμανία, την Γαλλία, το Βέλγιο, την Ολλανδία, το Λουξεμβούργο και την Ιταλία. Αυτά τα κράτη ήταν τα πρώτα που απάντησαν στο αίτημα για μια ενωμένη Ευρώπη, ενώ τα υπόλοιπα κράτη της Ευρώπης που δεν υπέγραψαν την συνθήκη την αντιμετώπισαν με σκεπτικισμό (Παπαδάκη, 2004: 31).

Συνεπώς, αποφάσισαν να ιδρύσουν μια Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Την συνθήκη τα μέλη την υπέγραψαν στις 25 Μαρτίου του 1957 στο λόφο του Καπιτωλίου της Ρώμης και τέθηκε σε ισχύ περίπου ένα χρόνο αργότερα την 1^η Ιανουαρίου του 1958 (Μαριάς, 2004: 139). Οι οικονομικοί σκοποί καθώς και οι κοινωνικοί σκοποί της νεοσύστατης Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας ήταν οι εξής⁵⁶:

1) Τελωνειακή ένωση των χωρών - μελών της ΕΟΚ που σημαίνει ότι στις μεταξύ τους συναλλαγές δεν θα υπάρχουν καθόλου δασμοί, άρα τα εμπορικά αγαθά θα μπορούν να ανταλλάσσονται με φθηνότερο κόστος, σε γρήγορο χρόνο χωρίς περαιτέρω εμπόδια, ενώ παράλληλα θα αντιμετωπίζουν τα κράτη – μέλη με την ίδια δασμολογική πολιτική τα εμπορεύματα που προέρχονται εκτός ΕΟΚ. Επιπλέον, θα υπάρχει ελεύθερη διακίνηση του ανθρώπινου δυναμικού⁵⁷, δηλαδή κάποιος Γερμανός πολίτης θα έχει τη δυνατότητα να μεταναστεύσει στη Γαλλία για να εργαστεί και ούτω καθ' εξής. Αυτό συνεπάγεται ότι το εργατικό δυναμικό θα μπορεί να μεταναστεύει από περιοχές με υψηλή ανεργία σε περιοχές με χαμηλή ανεργία. Έτσι, η προσφορά και η ζήτηση εργασίας θα εξισορροπείται πιο εύκολα, ενώ παράλληλα οι επιχειρήσεις θα μπορούν να βρίσκουν πιο εύκολα εργαζόμενους για να προσλάβουν και θα τους δίνεται η δυνατότητα να επιλέγουν εργαζόμενους που ζητούν λιγότερα χρήματα για να εργαστούν, άρα λόγω της μετακίνησης του ανθρώπινου δυναμικού οι επιχειρήσεις θα αυξάνουν τις επιλογές τους από την αγορά εργασίας και θα μειώνουν και το κόστος παραγωγής τους συγκριτικά με τους ανταγωνιστές τους, λόγω χαμηλότερης αμοιβής στους εργαζόμενους, άρα θα αυξάνουν την ανταγωνιστικότητά τους.

⁵⁶ “Το άρθρο 2 της συνθήκης ΕΟΚ ορίζει ότι: «Η Κοινότητα έχει ως αποστολή, με τη δημιουργία κοινής αγοράς και με τη προοδευτική σύγκλιση των πολιτικών των κρατών μελών, να προάγει την αρμονική ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων στο σύνολο της Κοινότητας, τη σταθερή και διαρκή ανάπτυξη, την αυξημένη σταθερότητα, την ταχεία άνοδο του βιοτικού επιπέδου και τη σύμφιξη των σχέσεων μεταξύ των κρατών μελών της». Η κοινή αγορά βασίζεται στις γνωστές «τέσσερις ελευθερίες»: ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, των υπηρεσιών, των εμπορευμάτων και των κεφαλαίων. Η συνθήκη ΕΟΚ θεσπίζει ενιαίο οικονομικό χώρο, με τον οποίο εισάγεται ο ελεύθερος ανταγωνισμός μεταξύ των επιχειρήσεων. Θέτει επίσης τις βάσεις της σύγκλισης των συνθηκών που διέπουν την εμπορία των προϊόντων και των υπηρεσιών εκτός αυτών που καλύπτονται ήδη από τις άλλες συνθήκες”
(http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/treaties_eec_el.htm), (8/3/ 2015).

⁵⁷ Αξίζει να σημειωθεί, η ελεύθερη διακίνηση του ανθρώπινου δυναμικού περιορίζει την ανταγωνιστική μείωση του εργασιακού κόστους μεταξύ των κρατών που υπέγραψαν την συνθήκη της Ρώμης (Huffschnid, 2005: 95).

Όσον αφορά την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων, μπορούσαν εξίσου να μεταφέρονται από χώρα σε χώρα χωρίς την επιβολή οποιουδήποτε περιορισμού. Επιπλέον, δεν υπήρχε περιορισμός ούτε χρονικός, ούτε ποσοτικός για το πότε και πόσα κεφάλαια θα εισέλθουν ή θα εξέλθουν από μια οικονομία. Συνεπώς, δίνονταν η δυνατότητα στους κατόχους των κεφαλαίων να επενδύουν σε μια χώρα με τα χρήματά τους και όταν αποφάσιζαν να τα αποσύρουν από την εκάστοτε οικονομία που τα είχαν επενδύσει να μην υπάρχει έλεγχος ή περιορισμός για την φυγή των κεφαλαίων αυτών (Hix, 2004: 315). Επομένως, άρχισε να αναπτύσσεται ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών για να δημιουργήσουν προσφιλείς οικονομίες με σκοπό να διευκολύνουν την έλευση των κεφαλαίων.

2) Συνεχή και ισόρροπη επέκταση της οικονομίας. Αυτό σημαίνει ότι οι οικονομίες πρέπει να συγκλίνουν και να βελτιώνονται όλες περίπου στο ίδιο επίπεδο για να μην δημιουργείται ένωση δυο ταχυτήτων με πλούσια και φτωχά κράτη. Η δημιουργία ένωσης με χώρες δύο ταχυτήτων δημιουργεί αρκετά προβλήματα: α) Οι χώρες που έχει υποβαθμιστεί ο ρόλος τους στην ένωση δεν έχουν κανένα κίνητρο να προχωρήσουν σε περαιτέρω ολοκλήρωση, β) δημιουργείται ο κίνδυνος να διαταραχθούν οι «ισορροπίες» μεταξύ και οι σχέσεις μεταξύ των κυβερνήσεων των κρατών, γ) τα συμφέροντα που εκπροσωπούνται από τις κυβερνήσεις των χωρών μπορεί να συγκρουστούν σε τόσο μεγάλο βαθμό, ώστε να μην είναι αρκετές οι αμοιβαίες υποχωρήσεις, δ) Αυξάνεται ο κίνδυνος τα ισχυρά οικονομικά κράτη να μην διαπραγματεύονται τις πολιτικές με τα πιο «ανίσχυρα» κράτη και να τις επιβάλλουν. Συνεπώς, η διαδικασία της ολοκλήρωσης μπορεί να μείνει στάσιμη και να μην προχωρήσει στο επόμενο επίπεδο ή αντί για ολοκλήρωση να υπάρξει από-ολοκλήρωση που θα σημάνει την κατάρρευση όλου του οικοδομήματος.

3) Η αυξημένη σταθερότητα⁵⁸ στην κοινωνία και στην οικονομία είναι αναγκαία και ικανή συνθήκη για να δημιουργηθεί μια κοινή αγορά. Χωρίς να υπάρχει σταθερότητα κανείς δεν θα επενδύσει τα χρήματά του, δηλαδή χωρίς προσέλκυση κεφαλαίων δεν θα υπάρξει οικονομική ανάπτυξη και οι εργαζόμενοι δεν θα μετακινούνται σε χώρες με υψηλή αβεβαιότητα, ούτε θα είναι πρόθυμοι να παράγουν. Όπως γίνεται εύκολα

⁵⁸ Με τον όρο σταθερότητα εννοείται ότι οι κανόνες που διέπουν την ένωση δεν πρέπει να αλλάζουν συνεχώς, γιατί αυτό προκαλεί οικονομική ανασφάλεια και αβεβαιότητα στην κοινωνία και στην επιχειρηματικότητα. Αυτό προκύπτει από την επιρροή των γερμανών νεοφιλελεύθερων στην συνθήκη της Ρώμης (βλ. σελ.36 του πρώτου κεφαλαίου).

αντιληπτό η σταθερότητα παίζει θεμελιώδη ρόλο στην κοινότητα, γιατί προάγει τον ανταγωνισμό στην μέσα στην οικονομική διαδικασία.

4) Η οικοδόμηση πιο στενών σχέσεων μεταξύ των κρατών – μελών. Αυτό προκύπτει ως απόρροια των παραπάνω, γιατί αφενός τα κράτη θα ανταγωνίζονται οικονομικά, ενώ παράλληλα θα συνεργάζονται και θα συμπλέουν για να αποκτήσουν κοινούς θεσμούς.

Αυτό που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι η Συνθήκη της ΕΟΚ δεν ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ των κρατών – μελών, αλλά ρυθμίζει την δημιουργία ενός ενιαίου ευρωπαϊκού οικονομικού χώρου. Τα ερωτήματα που αναδύονται είναι τα εξής: γιατί η δημιουργία ενός ευρωπαϊκού οικονομικού χώρου έχει τόσο σημαντικό ρόλο στην ολοκλήρωση των κρατών; Ποια είναι η οικονομική φιλοσοφία πίσω από την συνθήκη της Ρώμης; Τι άλλαξε μέσα σε λίγα χρόνια από την υπογραφή της συνθήκης της ΕΚΑΧ; Η απάντηση επικεντρώνεται γύρω από τους δυο βασικούς διαπραγματευτές της συνθήκης της ΕΟΚ, την Γαλλία και την Γερμανία. Ενώ όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, στη συνθήκη της ΕΚΑΧ, η Γαλλία είχε επιλέξει να ασκεί κεϋνσιανές παρεμβατικές πολιτικές και κατάφερε να τις επιβάλλει, δεν το κατάφερε το ίδιο καλά και με την συνθήκη της ΕΟΚ. Οι Γερμανοί έχοντας ως υπουργό οικονομικών τον Ludwig Erhard⁵⁹ ασκούσαν εντός των συνόρων της Γερμανίας το οικονομικό μοντέλο της κοινωνικής οικονομίας της αγοράς (social market economy) (Μαριάς, 2011: 140). Η κοινωνική οικονομία της αγοράς βασιζόταν πάνω στην οικονομική θεωρία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού. Ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός ήταν η βάση για το οικονομικό θαύμα της γερμανικής οικονομίας μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Η Γερμανία έχοντας ανακτήσει σημαντικό μέρος της οικονομικής της ισχύος, βελτίωνε ταυτόχρονα και τη διαπραγματευτική της ισχύ. Επομένως, μέσα από τις διαπραγματεύσεις κατάφερε να επιβάλλει την δική της οικονομική φιλοσοφία στην

⁵⁹ Ο Ludwig Erhard (1897- 1977) ήταν ηγετικό μέλος του βαυαρικού γερμανικού χριστιανό-δημοκρατικού κόμματος (Christian Democratic Union- CDU). Σπούδασε οικονομικά στο πανεπιστήμιο της Φρανκφούρτης από το οποίο έλαβε και το διδακτορικό του. Από το 1949 έως το 1963 διετέλεσε υπουργός οικονομικών και από το 1963 έως το 1966 ήταν καγκελάριος της Γερμανίας. Μέχρι τον θάνατο του είχε ενεργή ενασχόληση με την πολιτική καθώς μόλις απομακρύνθηκε από την καγκελαρία συνέχισε να εκλέγεται βουλευτής μέχρι το τέλος της ζωής του. Το κόμμα που ανήκε, το CDU είναι από τα μεγαλύτερα κόμματα της Γερμανίας και είναι το κόμμα που εφάρμοσε πρώτο την κοινωνική οικονομία της αγοράς με τον Erhard να είναι θερμός υποστηρικτής της. Από το 1949 έως το 1966, το CDU κυβερνούσε συνεχώς. Η ανάλυση κρίσης του 2008 από το CDU έγινε με βάση την ordoliberal θεωρία και οι βουλευτές του θεωρούν την δημοσιονομική ασωτία ως αιτία της κρίσης της Ευρωζώνης.

συνθήκη της ΕΟΚ⁶⁰ (Μαριάς, 2008: 20). Συνεπώς, η ΕΟΚ ήταν η πρώτη διαπραγματευτική επιτυχία των Γερμανών να προωθήσουν τις δικές τους ιδέες και ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός έγινε κεντρικός πυλώνας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης⁶¹.

Οι ιδέες των Γερμανών φιλελεύθερων είναι πολύ ξεκάθαρες στο άρθρο 85 της συνθήκης όπου αναφέρει τα εξής: ότι κηρύττει ασυμβίβαστες με την κοινή αγορά και απαγορευμένες όλες τις συμφωνίες μεταξύ των επιχειρήσεων, όλες τις αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων και κάθε πρακτική που επηρεάζει το εμπόριο μεταξύ κρατών, παρεμποδίζει ή νοθεύει τον ανταγωνισμό μέσα στην κοινή αγορά και ιδίως με εκείνες τις ενέργειες που αφορούν (Μούσης, 1998: 286):

- 1) την τιμολόγηση και την πώληση
- 2) τον έλεγχο της παραγωγής, της τεχνολογικής ανάπτυξης και των όρων συναλλαγής και των επενδύσεων,
- 3) την κατανομή των αγορών ή των πηγών εφοδιασμού, δηλαδή την συμφωνία των επιχειρήσεων για τις που θα διανέμουν τα προϊόντα τους, ώστε να μην τα πουλάνε σε ίδια σημεία για να μετατραπούν τα προϊόντα τους σε μονοπώλιο, επειδή η ανταγωνίστρια επιχείρηση θα έχει συμφωνήσει να μην πουλάει στα συγκεκριμένα σημεία το δικό της προϊόν. Βέβαια, οι συγκεκριμένες συμφωνίες των επιχειρήσεων γίνονται με σκοπό να αποκομίζουν υψηλά μονοπωλιακά κέρδη σε βάρος των καταναλωτών.
- 4) την εφαρμογή άνισων όρων επί ισοδύναμων αγαθών έναντι εμπορικών συναλλασσόμενων, δηλαδή δυο επιχειρήσεις που παράγουν το ίδιο αγαθό σε δυο διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές, νομικά πρέπει να ίσες, για να μπορέσουν να ανταγωνιστούν με τους ίδιους όρους. Όλα τα παραπάνω αναφέρονται για την προστασία του ανταγωνισμού, που προστατεύει τα συμφέροντα των καταναλωτών, ώστε οι καταναλωτές να παίρνουν βέλτιστης ποιότητας προϊόν στην όσο το δυνατόν

⁶⁰ Στην συνθήκη της ΕΟΚ αναφέρονταν ο μηχανισμός της αρνητικής ολοκλήρωσης, ο οποίος προσδιόριζε τις απαγορεύσεις που θα έπρεπε να εφαρμοστούν στα πλαίσια της. Αυτό σημαίνει την άρση εμποδίων της διακίνησης αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίου και εργασίας. Επιδίωκε τον περιορισμό της προστατευτικής εθνικής οικονομικής πολιτικής στην βιομηχανία, στις υπηρεσίες, στην φορολογία, στις νομισματικές ανταγωνιστικές υποτιμήσεις (Moss, 2005: 29).

⁶¹ Ο Armand Muller- Armack ήταν κεντρικό πρόσωπο στην πολιτική αρένα της Γερμανίας μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο. Το 1948 για τις επικείμενες εκλογές εφένε το «σλόσκαν» «κοινωνική οικονομία της αγοράς», (social market economy) το οποίο ήταν εύηχο για τους ψηφοφόρους. Επίσης, ήταν ο αρχιτέκτονας της συνθήκης της Ρώμης, την οποία προσπάθησε να την κάνει να περιλαμβάνει όσο το δυνατόν περισσότερα φιλελεύθερα μέτρα μπορούσε, ενώ παράλληλα ήταν σύμβουλος του Γερμανού υπουργού οικονομικών Erhard (Moss, 2005: 37).

σε πιο ανταγωνιστική τιμή. Επιπροσθέτως, απαγορεύεται ρητά από τη συνθήκη της ΕΟΚ οποιαδήποτε κρατική επιχορήγηση ή ενίσχυση που είναι πιθανόν να επηρεάσει τον ελεύθερο ανταγωνισμό και το εμπόριο μεταξύ των κρατών (Μούσης, 1998: 297), δηλαδή οποιουδήποτε τύπου επιδότηση, λόγου χάρη, εξαγωγική. Οι κρατικές επιδοτήσεις και οποιουδήποτε τύπου επιδοτήσεις απαγορεύονται ρητά. Μέσα από τη συνθήκη της Ρώμης παρατηρούμε ότι δεν απαγορεύεται δυο επιχειρήσεις να συγχωνευτούν ή να εξαγοράσει η μια την άλλη, αρκεί να μην νοθευτεί ο ανταγωνισμός και να μην επιβαρυνθούν οι καταναλωτές.

Το νομικό πλαίσιο είναι πολύ αυστηρό με ζητήματα ανταγωνισμού, και έχει την εξουσία να ακυρώνει κάθε συμφωνία μεταξύ των επιχειρήσεων που αντιβαίνει τους κανόνες του.

Ένα άλλο κομμάτι που ρυθμίζει η συνθήκη της ΕΟΚ είναι οι δεσπόζουσες θέσεις που αποκτούν οι επιχειρήσεις μέσα από την οικονομική διαδικασία (Μούσης, 1998: 290). Δεσπόζουσα θέση καταλαμβάνει μια επιχείρηση σε κάποιο κλάδο της οικονομίας, όταν έχει αυξηθεί τόσο πολύ το μέγεθός της και η ικανότητά της να ανταγωνίζεται τις υπόλοιπες επιχειρήσεις του κλάδου, ώστε να βγάζει τις ανταγωνίστριες επιχειρήσεις εκτός της «αγοράς». Συνήθως, μια επιχείρηση καταλαμβάνει δεσπόζουσα θέση όταν εξαγοράζει κάποιους ανταγωνιστές της ή εφεύρει μια καινοτομία που θα της μειώσει πάρα πολύ το κόστος παραγωγής. Η συνθήκη της Ρώμης δεν απαγορεύει την κατάκτηση δεσπόζουσας θέσης μέσα στην οικονομία, αλλά μόνο όταν προκύπτει μέσα από την οικονομική διαδικασία. Το πρόβλημα δεν είναι η δεσπόζουσα θέση, αλλά η κατάχρηση της θέσης αυτής, γιατί αλλοιώνει τον ανταγωνισμό. Δυο τρόπους χρησιμοποιούν οι επιχειρήσεις για να εκμεταλλευτούν το πλεονέκτημα τους έναντι των ανταγωνιστών τους⁶²: α) η πώληση των προϊόντων τους κάτω από το κόστος μέχρις ότου η μικρή επιχείρηση να μην αντέξει «τον πόλεμο τιμών» και να χρεοκοπήσει και β) είναι η διάκριση των τιμών, δηλαδή όταν μια μεγάλη επιχείρηση πουλάει σε διαφορετική τιμή ένα προϊόν από τον μικρότερο ανταγωνιστή της, στον ίδιο πελάτη με σκοπό, είτε να μην τον αφήσει να μπει στην αγορά, είτε να τον

⁶² Η καταχρηστική εκμετάλλευση δεσπόζουσας θέσης τιμωρείται πολύ αυστηρά από το ευρωπαϊκό δικαστήριο. Υπάρχουν εκατοντάδες υποθέσεις με εταιρίες που τιμωρήθηκαν εξαιτίας της πολιτικής τους να υποσκάνουν τον ελεύθερο ανταγωνισμό στη αγορά. Λόγου χάρη η εταιρία Tetra Pack που είναι ο μεγαλύτερος παραγωγός χαρτονιών συσκευασίας για την βιομηχανία γάλακτος καταδικάστηκε, γιατί είχε επιτύχει να έχει την αποκλειστικότητα για την τεχνολογία σχετικά με μια μέθοδο αποστείρωσης για το γάλα μεγάλης διάρκειας σε συντήρηση. Συνεπώς, παρόλο που η Tetra Pack είχε τεχνολογικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα σε σχέση με τις υπόλοιπες επιχειρήσεις του κλάδου το χρησιμοποίησε με καταχρηστικό τρόπο για αυτό και τιμωρήθηκε (Μούσης, 2013: 309).

αναγκάσει να βγει. Από τα παραπάνω είναι εύκολο να συμπεράνουμε ότι μπορεί να υπάρξει κάποιο μονοπώλιο στην αγορά, αλλά η τιμολόγηση των προϊόντων του πρέπει να γίνεται σαν βρίσκεται στα πλαίσια ανταγωνισμού. Ένα άλλο κομμάτι που μπορεί να επηρεάσει τον ανταγωνισμό πέρα από τις ενέργειες των επιχειρήσεων είναι και οι ενέργειες των κρατών. Τα κράτη έχουν αρκετές ευκαιρίες να παρέμβουν στην οικονομία όπως για την οικονομική διάσωση μιας επιχείρησης η οποία έχει χρεοκοπήσει, με αποτέλεσμα να υπάρξουν εκατοντάδες ή και χιλιάδες άνθρωποι χωρίς εργασία. Η ανεργία είναι πονοκέφαλος για κάθε κυβέρνηση, γιατί οι άνεργοι δεν έχουν εισοδήματα και διαμαρτύρονται και την υπονομεύουν. Όμως, η συνθήκη της ΕΟΚ απαγορεύει στα κράτη να διασώζουν επιχειρήσεις μέσω της παρέμβασής τους, γιατί με αυτό τον τρόπο αλλοιώνουν το αποτέλεσμα της οικονομικής διαδικασίας και επίσης δημιουργούν το πρόβλημα του ηθικού κινδύνου. Η εμφάνιση ηθικού κινδύνου σημαίνει ότι και άλλες επιχειρήσεις μπορεί να ακολουθήσουν το παράδειγμα της επιχείρησης που διασώθηκε από το κράτος και τελικά οι επιχειρήσεις να αναλάβουν επιχειρηματικούς κινδύνους πολύ υψηλότερους από αυτούς που μπορούν, διότι οι ασφαλιστικές δικλίδες του κρατικής πολιτικής δεν θα επιτρέψουν την χρεοκοπία τους. Έτσι, ο ανταγωνισμός θα εξαφανιστεί και μαζί με αυτόν θα εξαφανιστεί και η οργάνωση του κράτους με βάση την αγορά. Επίσης, η συνθήκη της ΕΟΚ απαγορεύει τη διάσωση και των επιχειρήσεων που είναι «σημαίες» για μια οικονομία. Μια κυβέρνηση μπορεί να μπει στον πειρασμό για να διασώσει μια τέτοια επιχείρηση για λόγους κύρους, συναισθηματικούς, εντυπώσεων, πολιτικούς, όμως βάση της συνθήκης απαγορεύεται. Οι συνέπειες από την απόφαση μια κυβέρνησης να διασώσει οικονομικά μια επιχείρηση δημιουργεί προβλήματα, όχι μόνο ηθικού κινδύνου, όχι μόνο αλλοίωσης του ανταγωνισμού, αλλά προκαλεί σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των κρατών και αυτό αποσταθεροποιεί όλο το ευρωπαϊκό οικοδόμημα, άρα αντιβαίνει και με τον στόχο της ΕΟΚ για σταθερότητα.

Ένα άλλο κομμάτι της οικονομίας που έχει να κάνει με τον ανταγωνισμό είναι η φορολογία (Μούσης, 1998: 246). Είναι προφανές ότι για να δημιουργηθούν συνθήκες ανταγωνισμού κατά βέλτιστο τρόπο, η φορολογία πρέπει να έχει ουδέτερο ρόλο στην παραγωγή, την κατανάλωση, την διακίνηση των προϊόντων. Οι σημαντικές αποκλίσεις στη φορολογία είναι ικανές να στρεβλώσουν τον ανταγωνισμό, λόγω χάρη αν δυο επιχειρήσεις που βρίσκονται σε δύο διαφορετικές χώρες παράγουν το ίδιο προϊόν, τότε: αν στη χώρα Α η φορολογία είναι χαμηλότερη για το προϊόν Α, από ότι στη χώρα Β για το προϊόν Α, σημαίνει ότι η επιχείρηση Α έχει ένα συγκριτικό

πλεονέκτημα που δεν οφείλεται σε λόγους της οικονομικής διαδικασίας, αλλά στο διαφορετικό φορολογικό πλαίσιο των δυο χωρών. Συνεπώς η επιχείρηση Α στην κύρια αγορά της έχει μεγαλύτερες πωλήσεις, λόγω της χαμηλότερης τιμής που οφείλεται σε εξωτερικούς παράγοντες και όχι στις οικονομικές διαδικασίες.

Επομένως, ο ανταγωνισμός των δυο επιχειρήσεων διαστρεβλώνεται από την παρέμβαση των δυο κρατών στην οικονομία. Η ΕΟΚ έκανε αρκετές αλλαγές στα συστήματα φορολόγησης των χωρών – μελών, ώστε να επιτευχθεί όσο το δυνατόν πιο μεγάλη φορολογική ουδετερότητα. Έτσι, μέσω της κατάργησης των φορολογικών συνόρων και της φορολογικής σύγκλισης η Ευρώπη έκανε ακόμα ένα βήμα προς την ενίσχυση του ανταγωνισμού⁶³. Ένα εύλογο συμπέρασμα που μπορούμε να βγάλουμε είναι ότι η ΕΟΚ προωθούσε με κάθε μέσο την βελτίωση του επιχειρηματικού κλίματος, τη μη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία καθώς και την ολοένα και μεγαλύτερη διεύρυνση της θεσμικής οργάνωσης της οικονομίας μέσω των αρχών της αγοράς. Από την άλλη, ο ρόλος του κράτους στην οικονομία είχε ελαχιστοποιηθεί, δηλαδή έτεινε να εξαφανιστεί, όμως αποκτούσε νέα στοιχεία, όπως αυτό του ισχυρού θεματοφύλακα των θεσμών. Άρα, από την συνθήκη της ΕΟΚ κατανοούμε ότι η ευρωπαϊκή οικονομία λειτουργούσε χωρίς εμπόδια και παρεμβάσεις, ενώ ο θεσμικός ρόλος του κράτους ενισχύονταν μέσα από την συνθήκη της ΕΟΚ ενώ παράλληλα η συνθήκη απαγόρευε στις κυβερνήσεις να παρέμβουν στην οικονομική διαδικασία. Με τον απόλυτο διαχωρισμό των ρόλων άρχισε να οικοδομείται ένα σύστημα ισορροπιών μεταξύ αγοράς και κράτους. Επομένως, προωθούνταν μια ιδεολογία της οικονομικής σταθερότητας στην κοινωνία, και οι οικονομικές πολιτικές απέκτησαν καθοριστικό ρόλο στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση .

Η συνθήκη της ΕΟΚ τελικά χαρακτηρίστηκε από την υπεροχή των Γερμανών και την αδιαμφισβήτητη επιτυχία του Erhard, που ήταν φορέας των ιδεών της κοινωνικής οικονομίας της αγοράς και πανίσχυρος πολιτικός εντός των συνόρων της Γερμανίας, να συγκεράσει την οικονομική του ιδεολογία με την απαρχή της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η κοινωνική οικονομία της αγοράς έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη

⁶³ Ο ανταγωνισμός στην Ευρώπη αποτελεί βασικό πυλώνα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, συνεπώς υπήρξε η ανάγκη για την δημιουργία ενός οργανισμού που θα ασχολείται με τον ανταγωνισμό. Έτσι ιδρύθηκε η Επιτροπή Ανταγωνισμού. Η Επιτροπή Ανταγωνισμού (Ε.Α.) είναι θεματοφύλακας της εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς και εγγυάται την εφαρμογή του δικαίου του ανταγωνισμού. Επίσης, έχει πολύ μεγάλη ισχύ είναι πολύ αυστηρή και πολλές επιχειρήσεις έχουν λάβει πολύ αυστηρές τιμωρίες για παραβίαση των κανόνων του ανταγωνισμού (Μούσης, 2013: 296).

συμφωνία της Ρώμης και ως εκ τούτου, οι Γερμανοί είχαν τον κύριο λόγο στην ολοκλήρωση των χωρών της Ευρώπης.

2.3 Η πορεία προς την μη αναστρέψιμη οικονομική και νομισματική ένωση

Ο αμέσως επόμενος στόχος της Ευρώπης ήταν η περαιτέρω οικονομική αλλά και η νομισματική ολοκλήρωση της ένωσης, με τους Γερμανούς να έχουν ήδη μια διαπραγματευτική επιτυχία. Το πρόβλημα που αναδυόταν στη γερμανική πολιτική σκηνή ήταν με ποιον τρόπο θα ενσωματωθεί στους ευρωπαϊκούς θεσμούς η ιδεολογία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού, (Dyson & Featherstone, 1999: 260) διότι η εσωτερική πολιτική με την εξωτερική πρέπει να συνδέονται. Εύκολα μπορεί να διερωτηθεί κάποιος, γιατί να είναι αναγκαία η ενσωμάτωση της γερμανικής νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας για την συνέχιση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ειδικότερα σε μια εποχή όπου ο κεϋνσιανισμός βρίσκονταν στο απόγειό του. Η απάντηση είναι η εξής απλή: Ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός που ήταν η ηγεμονική ιδεολογία εντός των συνόρων της Γερμανίας, η οποία ήταν αντίθετη με τις κεϋνσιανές παρεμβατικές πολιτικές. Πέρα από τον Erhard που ήταν υπουργός οικονομίας ο οποίος ήταν θιασώτης του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού και ο πρόεδρος της Bundesbank⁶⁴ Karl Blessing ήταν οπαδός της ίδιας ιδεολογίας, αλλά και οι κοινωνικοί εταίροι ήταν υπέρμαχοι του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού (Dyson & Featherstone, 1999: 280). Επίσης, υποστηρικτές της συγκεκριμένης ιδεολογίας ήταν η πλειονότητα της ακαδημαϊκής κοινότητας, καθώς και ο γερμανικός λαός. Επιπροσθέτως, μεγάλη μερίδα των μέσων μαζικής ενημέρωσης υποστήριζαν την ιδεολογία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού. Συνεπώς, για έναν πολιτικό ηγέτη ήταν πολύ δύσκολο να παρακάμψει αυτούς τους θιασώτες της συγκεκριμένης ιδεολογίας, γιατί αυτοί του έδιναν τη νομιμοποίηση που χρειαζόνταν για να παραμένει στην εξουσία. Ο Adenauer αναμφισβήτητα ήταν υπέρ της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, όμως η εσωτερική πολιτικοοικονομική ιδεολογία, του περιόριζε το

⁶⁴ Η Bundesbank είναι η κεντρική τράπεζα του ομοσπονδιακού κράτους της Γερμανίας. Ιδρύθηκε το 1957 εδρεύει στην Φρανκφούρτη και είχε πολύ μεγάλη ισχύ. Σήμερα είναι η πιο ισχυρή κεντρική τράπεζα στο ευρωπαϊκό σύστημα των κεντρικών τραπεζών. Μέχρι το 2002 είχε υπό την επίβλεψη της το γερμανικό μάρκο, ενώ από το 2002 και έπειτα με την δημιουργία του ευρώ η εξουσία της έχει μειωθεί.

χώρο για να ελίσσεται. Τα συμπεράσματα που μπορούμε να βγάλουμε είναι δυο: αφενός το να συμφιλιώσεις την ιδεολογία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού με την εξωτερική πολιτική είναι πολύ δύσκολο και αφετέρου το περιθώριο για ελιγμούς από τον Γερμανό καγκελάριο ήταν μικρό. Επί της ουσίας, αυτό που προσπαθούσε να κάνει ο καγκελάριος της Γερμανίας ήταν να εξισορροπεί την εγχώρια με την εξωτερική πολιτική. Ο Adenauer θεωρούσε αναπόσπαστο κομμάτι της Ευρώπης τη Γερμανία και της Γερμανίας την Ευρώπη και θα μπορούσαμε να τον χαρακτηρίσουμε Ευρωπαίο στην καρδιά (Dyson & Featherstone 1999: 274). Από την άλλη πλευρά, ο Έρχαντ ως θιασώτης η γερμανικής νεοφιλελεύθερης θεωρίας και ως υπουργός οικονομικών αδιαφορούσε για την τήρηση κάποιας δέσμευσης μόνο και μόνο επειδή προέρχονταν από την Ευρώπη (Dyson & Featherstone 1999: 274). Αυτό που τον ενδιέφερε κυρίως ήταν οποιαδήποτε ευρωπαϊκή πολιτική και αν ασκούσαν, να γφυρώνονταν με την γερμανική νεοφιλελεύθερη ιδεολογία. Άρα, θα μπορούσαμε να τον χαρακτηρίσουμε ως Ευρωπαίο στο μυαλό. Οι δυο αυτοί πολιτικοί ηγετικοί ηγέτες άφησαν πίσω τους κάποια πολιτική κληρονομιά, όσον αφορά την οικονομική και την νομισματική ένωση. Ο Adenauer κληροδότησε την ιδέα και το πάθος του για την ολοκλήρωση της Ευρώπης, ενώ ο Έρχαντ κληροδότησε την οικονομική του ιδεολογία του που βασιζόταν στην οικονομική σταθερότητα, στη λειτουργικότητα, στην κοινή αγορά και στην διαπραγματευτική του συνέπεια. Επίσης, το έργο του συνέβαλλε στο να αλλάξει η διακυβερνησιμότητα στην Γερμανία. Η γερμανική νεοφιλελεύθερη ιδεολογία έβαλε τα πλαίσια και οι υπόλοιποι πολιτικοί φορείς ήταν αναγκαίο να επαναπροσδιορίσουν τον τρόπο που αντιλαμβάνονταν την οικονομία, την πολιτική αν ήθελαν να αναλάβουν την εξουσία⁶⁵. Έτσι, η οικονομική ζωή της Γερμανίας απέκτησε νέα πλαίσια μέσα στα οποία κάποιο πολιτικό κόμμα έπρεπε να κινείται. Όταν το κόμμα του CDU έχασε την εξουσία από το αντίπαλο κόμμα του SPD, λόγω

⁶⁵ Όταν εκλέχθηκε στην εξουσία το κόμμα του SPD την περίοδο 1969-1974 υπό την ηγεσία του Willy Brandt, ο υπουργός οικονομικών Schiller εφάρμοσε κενσινιανές οικονομικές πολιτικές. Όμως, οι κενσινιανές πολιτικές αντιμετώπισαν αρκετά προβλήματα ως προς την εφαρμογή τους, διότι: α) Υπήρχε η αντίληψη ότι ο Κενσινιανισμός θα εντείνει τον πληθωρισμό και τις παρεμβατικές τάσεις, γιατί οι μνήμες του υπερπληθωρισμού και του Ναζιστικού οικονομικού παρεμβατισμού ήταν ακόμα ζωντανές, β) Η νομισματική μεταρρύθμιση ήταν υπέρ των επενδύσεων και του εξαγωγικού χαρακτήρα της οικονομικής μεγέθυνσης και αργότερα ενισχύθηκε από την περιοριστική νομισματική πολιτική της Bundesbank, γ) Η βαθιά ριζωμένη αποδοχή των βιομηχανικών δομών, που προϋπέθετε μια άτυπη συνεργασία μέσα στον ιδιωτικό τομέα, η οποία ήταν εχθρική με την εξάρτηση του κενσινιανισμού από την δράση του κράτους, δ) Η πολιτική ηγεμονία της κεντροδεξιάς κυβέρνησης που υποστήριζε την κοινωνική οικονομία της αγοράς. Οι παραπάνω παράγοντες περιόρισαν την επίδραση των κενσινιανών ιδεών ειδικά από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970 όπου έγινε πιο επισταμένη προσπάθεια εφαρμογής αυτών των ιδεών (Moss, 2005: 204).

των κατευθυντήριων που είχε χαράξει το CDU, οι κινήσεις του νέου κόμματος που ανέλαβε την εξουσία ήταν πλαισιωμένες σε συγκεκριμένα όρια. Ο Schmidt⁶⁶ που ήταν προεξέχων πολιτικός του SPD και συντέλεσε στην αλλαγή του καταστατικού του κόμματος, ως υπουργός Οικονομικών και ως καγκελάριος αργότερα, πίστευε στην ιδέα της οικονομικής και νομισματικής ένωσης των χωρών της Ευρώπης⁶⁷. Πάλευσε πολύ για την συγκεκριμένη πεποίθησή του, όμως λόγω λαθών στην στρατηγική του και λόγω άλλων εξωτερικών συγκυριών όπως τη πετρελαϊκές κρίσεις, η συμβολή του όσον αφορά την αλλαγή της γερμανικής πολιτικής στα ευρωπαϊκά ζητήματα ήταν μικρή.

Ο Schmidt ιδεολογικά ήταν υπέρμαχος του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού, όμως οι απόψεις του δεν ταυτίζονταν απόλυτα με αυτές της Bundesbank. Η Bundesbank ήταν ο πιο ισχυρός εγχώριος «παίκτης» και ο πιο ισχυρός θεματοφύλακας των ιδεών του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού. Το σημείο όπου διαφωνούσαν ο Schmidt με την Bundesbank ήταν το εξής: Ο Schmidt⁶⁸ πίστευε ότι η Γερμανία όφειλε να συνεργαστεί οικονομικά και πολιτικά για να χτιστεί η νέα Ευρώπη, ενώ οι Γερμανοί

⁶⁶ Ο Helmut Heinrich Waldemar Schmidt (1918-) σπούδασε οικονομικά στην Γερμανία. Διετέλεσε καγκελάριος της Γερμανίας από το 1974 έως το 1982. Ήταν ηγετικό στέλεχος του SPD, ενός εκ των δύο μεγάλων κομμάτων της Γερμανίας. Υποστήριξε την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (<http://www.hdg.de/lemo/biografie/helmut-schmidt>), (8/3/2015). Το κόμμα του, το SPD έχει ιστορία που ξεκινάει από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Οι ρίζες του χάνονται στην μαρξιστική θεωρία. Το SPD αποτίναξε την μαρξιστική του ταυτότητα περίπου το 1950 και το 1959 άλλαξε άρδην την πολιτική του κατεύθυνση. Η αλλαγή της πολιτικής του SPD συνέβη διότι στις εκλογές του 1949, του 1953, και του 1957 δεν είχε καλό εκλογικό αποτέλεσμα. Έτσι, το επόμενο έτος με το πρόγραμμα του 58^ο, το οποίο αποτέλεσε τομή για το κόμμα, καθώς εκσυγχρονιστικά αποδέχτηκε την ιδιωτική περιουσία, την δράση της αγοράς και στράφηκε προς τον κεϋνσιανισμό (Moss, 2005: 210). Όταν ανέλαβε την εξουσία ο Schmidt μετατόπισε την πολιτική του κόμματος προς την κοινωνική οικονομία της αγοράς. Το 2003 η κυβέρνηση του Schroeder συνέχισε τις μεταρρυθμίσεις ισχυροποιώντας περαιτέρω την κοινωνική οικονομία της αγοράς στις τάξεις του κόμματος.

⁶⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι στην κυβέρνηση του Brandt, πριν τον Helmut Schmidt, υπουργός οικονομικών ήταν ο Schiller, ο οποίος προσπάθησε να εφαρμόσει κεϋνσιανή οικονομική πολιτική. Όμως, το 1972 υπήρξε αύξηση του πληθωρισμού και ασκήθηκε έντονη κριτική στις κεϋνσιανές πολιτικές από τους οπαδούς της σχολής του Freiburg. Αυτή η κριτική είχε ως αποτέλεσμα την αντικατάσταση του Schiller από τον Schmidt στο υπουργείο των οικονομικών και την άσκηση πιο συντηρητικών πολιτικών (Moss, 2005: 213).

⁶⁸ Ο Helmut Schmidt τάσσεται σθεναρά υπέρ της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και θεωρεί την Γαλλία αναπόσπαστο κομμάτι της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Οι αποφάσεις μας πρέπει να είναι διαφανείς για τους Γάλλους γείτονες μας και αξιόπιστες κάθε στιγμή για την κυβέρνηση των Παρισίων. Το γαλλικό έθνος έχει ένα γόητρο μοναδικό στον κόσμο, κτισμένο στην ιστορία και στον πολιτισμό της Γαλλίας, κάτι που σε εμάς δεν ισχύει. Χωρίς τις γαλλικές πρωτοβουλίες δεν θα είχαμε φθάσει στην ΕΟΚ. Χωρίς στενή γαλλογερμανική συνεργασία η ΕΟΚ θα κατέρρευε. Εδώ και χρόνια οι Γάλλοι απαντούν με σαφή πλειοψηφία για το ποιοι είναι οι καλύτεροι φίλοι τους: Οι Γερμανοί. Εδώ και μια εξίσου μεγάλη περίοδο εμείς οι Γερμανοί κατονομάζουμε με παρόμοια πειστικότητα ως φίλους τους Γάλλους. Τι ευτυχές αποτέλεσμα, τι ανεκτίμητο κεφάλαιο!» (Schmidt, 1997: 284).

φιλελεύθεροι της Bundesbank ήταν αμετακίνητοι από την ιδεολογία τους. Εκείνη την περίοδο ξέσπασε και η πετρελαϊκή κρίση⁶⁹ και προκάλεσε αναταραχές στην παγκόσμια οικονομική σκηνή. Η Γερμανία λόγω της οικονομικής της πολιτικής δεν επηρεάστηκε καθόλου από την κρίση και στο «παιχνίδι των εντυπώσεων» οι Γερμανοί φιλελεύθεροι κέρδισαν τόσο εντός των συνόρων της Γερμανίας όσον αφορά την εγχώρια πολιτική, τόσο και εκτός των συνόρων όσον αφορά την διαπραγματευτική τους ισχύ για την ευρωπαϊκή πολιτική, διότι χρεώθηκαν αυτή την επιτυχία (Dyson & Featherstone 1999: 295). Συνεπώς, οι Γερμανοί φιλελεύθεροι ωφελήθηκαν από την κρίση. Επομένως, οι προτάσεις της Γερμανίας για την ONE ευθυγραμμίστηκαν με την ιδεολογία των Γερμανών φιλελεύθερων και όχι με την ιδεολογία του Γερμανού καγκελάριου για συνεργασία. Από την πλευρά του, ο Schmidt συνέχισε τον αγώνα του για ευρωπαϊκή ενοποίηση, ενώ παράλληλα δεν εμπιστεύονταν τις τεχνοκρατικές λύσεις που πρότειναν οι Γερμανοί φιλελεύθεροι της Bundesbank. Από την άλλη πλευρά, η Bundesbank δεν εμπιστεύονταν τον Schmidt γιατί θεωρούσε ότι προσπαθούσε να δώσει πολιτική λύση σε οικονομικά και νομισματικά ζητήματα. Η έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ αυτών των δυο τους έκανε καχύποπτους στις μεταξύ τους σχέσεις και πολύ προσεκτικούς. Το 1978 ο Schmidt προσπάθησε να δεσμεύσει τη χώρα σε διεθνές επίπεδο στο συμβούλιο της Βρέμης που θα γίνονταν στις 6 Ιουλίου του ίδιου έτους. Ο πρόεδρος της Bundesbank Otmar Emminger, θιασώτης του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού, τον προέτρεψε να μην προβεί σε δεσμευτικές δηλώσεις για την χώρα, γιατί είχε καταλάβει τις παρασκηνιακές κινήσεις από την πλευρά του Schmidt. Έτσι, ο Emminger ενορχηστρώνοντας την ισχυρή εσωτερική συμμαχία των Γερμανών φιλελεύθερων άσκησε τρομερές πιέσεις στην καγκελαρία. Ο Schmidt πλέον βρέθηκε σε θέση άμυνας από μέσα μαζικής ενημέρωσης, τράπεζες, βιομήχανους, συνδικαλιστές, κοινή γνώμη και τα άλλα πολιτικά κόμματα. Επομένως, το συμβούλιο της Βρέμης παρέμεινε κενό από αποφάσεις (Dyson & Featherstone 1999: 299). Το λάθος του Schmidt ήταν ότι προσπάθησε να κινηθεί παρασκηνιακά να απομονώσει την Bundesbank διατηρώντας την έξω από τις διαπραγματεύσεις και απέτυχε, γιατί

⁶⁹ Η πετρελαϊκή κρίση αποτέλεσε τον καλύτερο τρόπο για την αλλαγή πολιτικής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Milton Friedman: “Μόνο μια κρίση οδηγεί σε πραγματικές αλλαγές. Όταν ξεσπάει μια κρίση, οι δράσεις που αναπτύσσονται εξαρτώνται από τις περιρρέουσες ιδέες, έτσι ώστε το πολιτικά αδύνατο να γίνει πολιτικά αναπόφευκτο” (Klein, 2010: 193). Μόνο με την αρωγή μιας κρίσης οι περιρρέουσες ιδέες θα πάρουν την νομιμοποίηση που απαιτούν για να εφαρμοστούν. Η κρίση είναι η ευκαιρία για αλλαγή.

ξεσήκωσε χιονοστιβάδα αντιδράσεων από την συμμαχία που είχαν οργανώσει οι Γερμανοί φιλελεύθεροι.

Ωστόσο, στο επόμενο συμβούλιο των Βρυξελλών η Bundesbank προώθησε μέσω της κυβέρνησης την εξασφάλιση τριών βασικών σημείων, που ήταν απαραίτητα για την ζωτικότητα της. Παρά την ήττα του ο Schmidt μετά την προσπάθεια του να επιτύχει κάτι έστω και το ελάχιστο πυροδότησε ένα μελλοντικό κλίμα αλλαγής. Βέβαια, η εναντίωση του με την συμμαχία των υποστηρικτών που Γερμανικού φιλελευθερισμού του στοίχισε την καγκελαρία στις επόμενες εκλογές. Η Bundesbank είχε έναν και μοναδικό στόχο, να διευρύνει το μοντέλο το γερμανικό πέρα από τα σύνορα της Γερμανίας, δηλαδή στην ευρύτερη Ευρώπη. Αυτό που οραματίζονταν η Bundesbank να κάνει ήταν να εξάγει την γερμανική νεοφιλελεύθερη ιδεολογία, δηλαδή την σταθερότητα της οικονομίας, τη σταθερότητα του νομίσματος, την ανεξαρτησία της και τον χαμηλό πληθωρισμό. Αυτή ήταν η “agenda” που προωθούσε με συνέπεια η κεντρική τράπεζα της Γερμανίας για την οικονομική και νομισματική ένωση.

Μετά το 1982 την καγκελαρία ανέλαβε CDU με αρχηγό τον Helmut Kohl. Ο Helmut Kohl⁷⁰ ήταν Ευρωπαϊστής. Όπως οι προηγούμενοι καγκελάριοι, έτσι και ο νέος καγκελάριος υποστήριζε την ίδια πολιτική, ότι Γερμανία είναι επιτακτική ανάγκη να δεθεί με την Ευρώπη. Σε καμία περίπτωση δεν ήθελε την ευρωπαϊκή απομόνωση της Γερμανίας. Ο Helmut Kohl παρουσιάζονταν στον κόσμο ως ο εγγονός του Adenauer που είχε τη φιλοδοξία να ενώσει την Ευρώπη (Dyson & Featherstone 1999: 257). Γνώριζε πάρα πολύ καλά να χειρίζεται το παιχνίδι της τακτικής και έπαιξε την «ευρωπαϊκή του κάρτα» με βέλτιστο τρόπο. Η φιλοδοξία του να δει την Ευρώπη ενωμένη κάτω από τη δική του ηγεσία τον έκανε πολύ προσεκτικό. Οι προσπάθειές του και οι μάχες που έδινε ήταν σε πολλά επίπεδα. Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική προσπαθούσε να εδραιώσει την Γάλλο-Γερμανική φιλία, γιατί θεωρούσε την Γαλλία αναπόσπαστο κομμάτι της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η γερμανική εξωτερική πολιτική ήταν στραμμένη προς την Ευρώπη και η συμμετοχή της Γαλλίας ήταν αδιαμφισβήτητη (Banchoff, 1997: 60). Στο οικονομικό επίπεδο έπρεπε να

⁷⁰ Ο Helmut Kohl (1930-) είναι από τις εμβληματικές μορφές της πολιτικής ζωής της Γερμανίας και της Ευρώπης. Συνέδεσε το όνομα του με της επανένωση της ανατολικής και της δυτικής Γερμανίας και την δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το 1947 έγινε μέλος του CDU ενώ ακόμα δεν είχε ενηλικιωθεί. Σπούδασε σε δύο γερμανικά πανεπιστήμια της Φρανκφούρτης και της Χαϊδελβέργης. Ήταν ο έκτος σε σειρά καγκελάριος της Γερμανίας και κατέχει το ρεκόρ με την μεγαλύτερη θητεία στην καγκελαρία. Διατήρησε την καγκελαρία από το 1982 μέχρι το 1998 δηλαδή για 16 συνεχόμενα χρόνια (http://webarchiv.bundestag.de/archive/2007/0206/mdb/mdb14/bio/K/kohl_he0.html), (9/3/2015).

διαπραγματεύεται με τον υπουργό Οικονομικών, με την Bundesbank και με ολόκληρη την συμμαχία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού. Όσον αφορά το χρονικό ορίζοντα, ο Kohl πίστευε ότι ίσως να είναι ο τελευταίος καγκελάριος που θα μπορούσε να επιδιώξει με σθένος την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, γιατί οι υπόλοιποι που θα ακολουθούσαν δεν θα είχαν προσωπικές μνήμες από την αγριότητα του Β' παγκοσμίου πολέμου. Υπό αυτή την έννοια, ο χρόνος τον πίεζε, γιατί το «τρένο της Ευρωπαϊκής Ένωσης» δεν θα περίμενε για πάντα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το 1983 οι Γάλλοι ζήτησαν από τους Γερμανούς να ανατιμήσουν το γερμανικό μάρκο, ώστε να μπορέσουν να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση (Dyson & Featherstone 1999: 315). Όπως ήταν αναμενόμενο ο υπουργός Οικονομικών της Γερμανίας Stoltenberg απέρριψε την πρόταση των Γάλλων, γιατί θεωρούσε ότι γερμανική οικονομία δεν είχε βγει ακόμα από την ύφεση που της είχε προκαλέσει η δεύτερη πετρελαϊκή κρίση. Ο Kohl δεν έχασε την ευκαιρία που του παρουσιάστηκε και μετέπεισε τον θιασώτη της γερμανικής νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας και υπουργό οικονομικών του να προβεί σε ανατίμηση 5,5% του νομίσματος. Οι Γάλλοι από την πλευρά τους υποτίμησαν το γαλλικό φράγκο κατά 2,5% (Dyson & Featherstone 1999: 316). Επομένως, το πρώτο θετικό βήμα για την σύσφιξη των δεσμών των δυο ηγετών της Γαλλίας και της Γερμανίας έγινε. Βέβαια, τα επόμενα χρόνια οι Γάλλοι υποτίμησαν ακόμα μια φορά το γαλλικό φράγκο με το επιχείρημα ότι η Bundesbank ασκούσε κερδοσκοπικές πιέσεις στο γαλλικό φράγκο. Επομένως, οι δυο ηγέτες για να αποφύγουν νέες παρόμοιες καταστάσεις συνέδεσαν τα νομίσματά τους με μια σταθερή ισοτιμία. Όταν ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις για την οικονομική και νομισματική ένωση ο Kohl δεν άφησε την Bundesbank έξω από τις διαπραγματεύσεις, όπως είχε κάνει νωρίτερα ο Helmut Schmidt, διότι γνώριζε από την εμπειρία του Schmidt, ότι αυτό ήταν στρατηγικό λάθος. Συνεπώς, έδωσε στην Bundesbank μερίδιο ευθύνης και η κεντρική τράπεζα της Γερμανίας σημείωσε πολλές διαπραγματευτικές επιτυχίες. Κατ' αρχάς ο πρόεδρος της Bundesbank, Karl – Otto Pohl ήρθε σε συνεννόηση με τους κεντρικούς τραπεζίτες της Γαλλίας, της Δανίας και της Ολλανδίας να εγείρουν δύο βασικά ζητήματα στις διαπραγματεύσεις, πρώτον, την ανεξαρτησία της νέας κεντρικής τράπεζας της Ευρώπης και δεύτερον, την σταθερότητα των τιμών (Dyson & Featherstone 1999: 345). Ο Karl- Otto Pohl ιδεολογικά υποστήριζε τον γερμανικό φιλελευθερισμό, όπως όλοι οι προκάτοχοι του, όμως τι ήταν αυτό που έκανε τους άλλους κεντρικούς τραπεζίτες να δεχτούν τις θέσεις που πρότεινε ο Pohl; Η απάντηση βρίσκεται πίσω από τις δυο πετρελαϊκές

κρίσεις, όπου αφενός οδήγησαν στο τέλος των πολιτικών που ασκούσαν με βάση τον κεϋνσιανισμό⁷¹ και αφετέρου στην ανάδυση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας στην Αγγλία, στις ΗΠΑ, στην Γαλλία και στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης όπως η Ολλανδία, το Λουξεμβούργο, το Βέλγιο. Έτσι, οι κεντρικοί τραπεζίτες των χωρών αυτών, βρίσκονταν πολύ κοντά με τις απόψεις του Pohl και γι' αυτό το λόγο τις αποδέχτηκαν, διότι ιδεολογικά «συγγένευαν». Κάθε κεντρικός τραπεζίτης, ο καθένας στο δικό του βαθμό προσπαθούσε να μεθοδεύσει την εγχώρια πολιτική προς αυτή την κατεύθυνση πιέζοντας την πολιτική εξουσία της εκάστοτε χώρας. Το γερμανικό μνημόνιο για τη δημιουργία της οικονομικής και της νομισματικής ένωσης ήταν έτοιμο στα τέλη του 1989, με την συνδρομή του υπουργείου Οικονομικών για τα ζητήματα της οικονομίας και με την αρωγή της Bundesbank για τα θέματα της νομισματικής πολιτικής.

Οι αρχές των προτάσεων είχαν ως βάση την θεωρία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι και η Bundesbank, αλλά και το γερμανικό υπουργείο οικονομικών εντάσσονταν ιδεολογικά στον γερμανικό νεοφιλελευθερισμό.

Τα θεμελιώδη ζητήματα από οικονομικής πλευράς ήταν τα εξής τέσσερα (Dyson & Featherstone 1999: 361) :

- 1) ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς, δηλαδή μια αγορά για όλα τα κράτη – μέλη της ένωσης χωρίς εμπόδια και οικονομικά σύνορα,
- 2) κοινή ανταγωνιστική πολιτική μέσα στην ευρωπαϊκή κοινότητα, δηλαδή όλες οι χώρες θα εφαρμόζουν τους ίδιους κανόνες για τον ανταγωνισμό με στόχο να μην υπάρχουν στρεβλώσεις στις οικονομικές διαδικασίες,
- 3) αποτελεσματική συνεργασία των οικονομικών πολιτικών συμπεριλαμβανομένης της πειθαρχίας του προϋπολογισμού, που σημαίνει ότι τα κράτη έπρεπε να μη δημιουργούν μεγάλα ελλείμματα στον κρατικό προϋπολογισμό, να μην συσσωρεύουν υψηλά ποσά χρέους, να αναπτύσσονται με ικανοποιητικό βαθμό και οι πολιτικές τους να βρίσκονται προς την ίδια κατεύθυνση,

⁷¹ Με τις πληθωριστικές οικονομικές πολιτικές ο μέσος πληθωρισμός στην Γερμανία ήταν 5,5% στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Όταν ξέσπασε η πρώτη πετρελαϊκή κρίση του 1974- 1945, προκάλεσε στασιμοπληθωρισμό στην Γερμανική οικονομία, δηλαδή έναν συνδυασμό ύπαρξης υψηλού πληθωρισμού και υψηλής ανεργίας. Η συνέπεια ήταν η να αμφισβητηθούν οι πολιτικές του κεϋνσιανισμού και η αλλαγή της πολιτικής, ακολουθώντας ποιο συντηρητική δημοσιονομική πολιτική. Βέβαια, η πετρελαϊκή κρίση έγινε η αιτία για την αντικατάσταση του καγκελάριου Brandt από τον υπουργό οικονομικών της κυβέρνησης του τον Helmut Schmidt (Moss, 2005: 213).

4) αποτελεσματική περιφερειακή πολιτική ανάπτυξη που να βασίζεται στην προσαρμογή του μηχανισμού της αγοράς.

Από τα παραπάνω κατανοούμε ότι η υιοθέτηση των γερμανικών οικονομικών προτάσεων στρέφουν τα κράτη ως προς την οργάνωση τους σύμφωνα με τις αρχές της αγοράς. Το πρόβλημα που αναδύθηκε ταυτόχρονα με τη συγγραφή των προτάσεων είναι το εξής: Ποιος θα δίνει κίνητρα για να τηρούν τα κράτη αυτές τις δεσμεύσεις; Ποιος θα πειθαρχεί τα κράτη; Στο ερώτημα αυτό οι Γερμανοί απάντησαν η ίδια η οργανωτική μορφή της αγοράς, γιατί στην συγκεκριμένη οργανωτική μορφή τα κράτη μέσω της τιμωρίας μπορούν να πειθαρχούν (Gill, 1998: 8). Όσον αφορά τη νομισματική πολιτική οι βασικοί πυλώνες των προτάσεων ήταν πέντε:

1) ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα. Αυτό σημαίνει ότι πλέον η νομισματική πολιτική φεύγει από τα χέρια της εξουσίας του κράτους και των πολιτικών του, δηλαδή η δεν θα υπάρχει κρατική παρέμβαση στην νομισματική πολιτική. Κανένα κράτος από τα μέλη της ένωσης δεν θα έχει το δικαίωμα παρέμβασης στη νομισματική πολιτική και τον τρόπο που αυτή θα εφαρμόζεται. Ο λόγος που οι Γερμανοί φιλελεύθεροι ήθελαν ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα είναι για να μην γίνεται η νομισματική πολιτική εργαλείο για την άσκηση πολιτικών από τον κάθε πολιτικό ηγέτη. (Gill, 1998: 15).

2) Η νομισματική πολιτική και κατ' επέκταση η κεντρική τράπεζα πρέπει να διαφυλάττει τη σταθερότητα των τιμών (Hix, 2004: 417). Αυτή η πρόταση εγγυάται την ταξινόμηση των στόχων που θέτει η κεντρική τράπεζα, με πρώτον στόχο αυτόν του χαμηλού επιπέδου του πληθωρισμού έναντι οποιασδήποτε άλλης πολιτικής. Ιστορικά αυτή η πρόταση πηγάζει από την περίοδο του υπερπληθωρισμού και τις μνήμες που άφησε στον γερμανικό λαό η συγκεκριμένη περίοδος της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης,

3) Η κατάργηση της νομισματικής χρηματοδότησης των ελλειμμάτων, δηλαδή τα κράτη δεν είχαν πλέον τη δυνατότητα σύμφωνα με αυτή την πρόταση να πηγαίνουν στην κεντρική τράπεζα να πουλάνε τα κρατικά τους ομόλογα για να δανείζονται και να καλύπτουν τις χρηματοδοτικές τους ανάγκες ,

4) το αμετάκλητο των συναλλαγματικών ισοτιμιών στο τρίτο και τελευταίο στάδιο, δηλαδή όλα τα νομίσματα θα κλείδωναν σε συγκεκριμένη ισοτιμία πριν εισαγωγή του κοινού νομίσματος,

5) εισαγωγή κοινού νομίσματος.

Όλες οι παραπάνω ήταν οι γερμανικές προτάσεις για τον δρόμο προς την οικονομική και νομισματική ένωση. Οι παραπάνω προτάσεις τοποθέτησαν το πλαίσιο των

διαπραγματεύσεων που θα ακολουθούσαν. Μέσα από τις διαπραγματεύσεις οι Γερμανοί σημείωσαν μια ακόμα νίκη. Οι Γερμανοί φιλελεύθεροι της ομοσπονδίας του ενοποιημένου γερμανικού κράτους κατάφερε να προωθήσουν την ενοποίηση της Ευρώπης με τις ιδέες τους, συνεπικουρούμενοι και από εξωτερικούς παράγοντες εκτός Γερμανίας που είχαν ασπαστεί την νεοφιλελεύθερη πολιτική. Καθοριστική σημασία για τις νίκες των Γερμανών στην Ευρώπη έπαιξε η σταθερότητα της φιλοσοφίας των πολιτικών που πρότειναν όλα αυτά τα χρόνια που πήγαζε από την εσωτερική πολιτική και οικονομική σταθερότητα του ομόσπονδου γερμανικού κράτους. Η συνέπεια των θέσεων και των πολιτικών που προωθούσαν τους έδιναν μεγάλο πλεονέκτημα στις διαπραγματεύσεις με τις υπόλοιπες χώρες που ήθελαν να γίνουν μέλη της ένωσης. Τελικά, η οικονομική και νομισματική ένωση ξεκίνησε από την 1^η Ιανουαρίου του 1990 με την εφαρμογή του σταδίου ένα. Σε αυτό το στάδιο τα κράτη ήταν υποχρεωμένα α) να απελευθερώσουν πλήρως τις συναλλαγές των κεφαλαίων δηλαδή να μην υπάρχουν περιορισμοί στην κίνηση αυτών, β) την αυξημένη συνεργασία στον τραπεζικό τομέα, με την σύσφιξη των σχέσεων των κεντρικών τραπεζών, γ) την βελτίωση της οικονομικής σύγκλισης και ελεύθερης χρήσης του E.C.U.⁷². Το E.C.U. είναι ένα σταθμισμένο καλάθι που περιέχει ένα ποσοστό από όλα τα νομίσματα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (Χυτήρης, 1993: 197). Το στάδιο 1 διήρκησε τέσσερα χρόνια έως ότου όλες οι οικονομίες των χωρών εφαρμόσουν τους νέους κανονισμούς. Συνεπώς, στο στάδιο 2 ξεκίνησε από την 1 Ιανουαρίου του 1994 με τις εξής δεσμεύσεις για τα κράτη: α) την ίδρυση του ευρωπαϊκού νομισματικού συστήματος (ΕΝΣ), β) την απαγόρευση χορήγησης δανείων από τις κεντρικές τράπεζες απευθείας στο κράτος. Το κράτος πλέον όφειλε να πηγαίνει να δανείζεται χρήματα από διεθνής επενδυτές και με βάση των εκτιμήσεων των επενδυτών. Επίσης, γ) διευρύνθηκε ο συντονισμός των νομισματικών πολιτικών, ενισχύθηκε η οικονομική σύγκλιση, δ) ενσωματώθηκε η

⁷² Το E.C.U. (European Currency Unit) είναι ένα καλάθι νομισμάτων που αποτελείται από σταθερά ποσοστά των ευρωπαϊκών νομισμάτων, με το ποσοστό κάθε νομίσματος να αντανakλά την σχετική οικονομική βαρύτητα κάθε χώρας, και χρησιμοποιήθηκε ως νομισματική μονάδα πριν αντικατασταθεί από το ευρώ την 1/1/1999. Το E.C.U. δεν πρέπει να συγχέεται με την φυσική μορφή των νομισμάτων (κέρματα και χαρτονομίσματα) γιατί αποτελούσε μια τεχνητή νομισματική μονάδα, η οποία χρησιμοποιούνταν ως κοινός παρονομαστής για τον υπολογισμό των συναλλαγματικών τιμών των κοινοτικών νομισμάτων (Μούσης, 2013: 126).

ανεξαρτησία των κεντρικών τραπεζών και άρχισαν οι προετοιμασίες για το τρίτο στάδιο.

Ο χρόνος για το στάδιο τρία άρχισε να μετράει από την 1^η Ιανουαρίου του 1999, δηλαδή πέντε χρόνια μετά από την αρχή του δεύτερου σταδίου. Στο στάδιο τρία έγινε α) αμετάκλητος καθορισμός των συντελεστών μετατροπής, β) άσκηση ενιαίας νομισματικής πολιτικής, γ) έναρξη ισχύος του ενδοκοινοτικού μηχανισμού συναλλαγματικής ισοτιμίας, δ) έναρξη ισχύος του συμφώνου σταθερότητας και ανάπτυξης. Έτσι, ολοκληρώθηκε η πορεία όλων των χωρών προς την οικονομική και νομισματική ένωση με αποκορύφωμα την 1^η Ιανουαρίου του 2002 όπου το ενιαίο νόμισμα ήταν πλέον πραγματικότητα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ανησυχία των Γερμανών για την πορεία προς την οικονομική και νομισματική ένωση σταμάτησε στις 7 Φεβρουαρίου του 1992 την ημέρα που υπογράφηκε η συνθήκη με τα κριτήρια σύγκλισης στο Μάαστριχτ, γιατί εκείνη την ημέρα ουσιαστικά υπογράφηκε η μη αντιστρεψιμότητα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Μια ακόμα σημαντική επιτυχία των Γερμανών διαπραγματευτών ήταν ότι κατάφεραν να γίνουν και το ευρώ και η πολιτική της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας καθ' εικόνα και καθ' ομοίωση του γερμανικού μάρκου και της γερμανικής νεοφιλελεύθερης νομισματικής πολιτικής που άσκουσε στην Γερμανία η Bundesbank (Moss, 2005: 215). Επιπλέον, κατάφεραν να στεγάσουν τα γραφεία της νέο – ιδρυθείσας Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας σε γερμανικό έδαφος στην Φρανκφούρτη στην πόλη που βρίσκεται το κτίριο της Bundesbank. Το τελευταίο ήταν μια επίδειξη ισχύος από πλευράς της Γερμανίας για να δώσει και να ισχυροποιήσει το μήνυμα ότι η νομισματική πολιτική θα παραμείνει ανεξάρτητη σύμφωνα με τις αρχές των Γερμανών φιλελεύθερων. Η συνθήκη του Μάαστριχτ ή αλλιώς συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης χρησιμοποιούσε τα κριτήρια σύγκλισης, ώστε να επέλθει μια ομοιογένεια μεταξύ των χωρών. Βέβαια, αυτή η ομοιογένεια είχε έντονο ιδεολογικό στοιχείο και οι προσανατολισμοί της είχαν κατεύθυνση την κυριαρχία της θεσμικής οργάνωσης των χωρών με βάση τις αρχές της αγοράς, περιορίζοντας σε μεγάλο βαθμό τις κινήσεις των κρατών. Συμπερασματικά, η ΟΝΕ είχε σχεδιαστεί σύμφωνα με το γερμανικό πρότυπο (Hix, 2004: 428). Ένα ερώτημα που προκύπτει σε αυτό το σημείο είναι: γιατί αρχικά υπήρχαν μόνο έξι κράτη που επικύρωσαν την συνθήκη της Ρώμης και 40 χρόνια περίπου αργότερα έφθασε ο αριθμός αυτών των χωρών σε διψήφιο νούμερο; Η απάντηση έγκειται στο εξής: Σύμφωνα με την γερμανική νεοφιλελεύθερη ιδεολογία, δεν πρέπει να γίνονται κρατικές παρεμβάσεις στην οικονομία και αυτός είναι ο

στόχος τους, γιατί μόνο έτσι θα υπάρχει το βέλτιστο όφελος για τους καταναλωτές⁷³. Όμως, για να υπάρχει ελεύθερη αγορά πρέπει να υπάρχει μεγάλη γεωγραφική έκταση. Όσο πιο πολλές χώρες, τόσο και μεγαλύτερη γεωγραφική έκταση, άρα τόσο καλύτερα θα είναι τα αποτελέσματα της ενιαίας αγοράς. Ο Foucault στηριζόμενος στα λόγια του von Mises (Foucault, 2012: 135) αναφέρει “η κατάτμηση των οικονομιών σε μικρότερες οικονομίες επιτρέπει την ύπαρξη φαινομένων μονοπωλίου που δεν θα υπήρχαν σε παγκόσμια αγορά”. Συνεπώς, ήταν θεμιτό να κυρώνουν όλο και περισσότερες χώρες τις ευρωπαϊκές συμφωνίες, γιατί η γεωγραφική έκταση της οικονομίας αποτελεί σημαντικό στοιχείο της νεοφιλελεύθερης πολιτικής. Εν κατακλείδι, τα θεμέλια της Ευρώπης στηρίζονται σε μια φιλοσοφία που για πολλά χρόνια ήταν άγνωστη σε αρκετούς ανθρώπους. Στην Ευρώπη η οικονομική φιλοσοφία των Γερμανών νεοφιλελεύθερων ίσως να φαντάζει ακραία χωρίς οικονομική τεκμηρίωση, όμως για τη Γερμανία αυτή η ιδεολογία την οδήγησε έξω από την ταπείνωση του πολέμου και σε δυο ευρωπαϊκές διαπραγματευτικές νίκες, ασκώντας μεγάλη επιρροή στις συνθήκες. Επίσης, η οικονομία της Γερμανίας δεν αντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα από τις δυο πετρελαϊκές κρίσεις και βοήθησε τη γερμανική ομοσπονδία στην πλήρη επανένωση της μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου. Επομένως, γι’ αυτούς τους λόγους, οι Γερμανοί πολίτες, πολιτικοί και οικονομολόγοι τη στήριξαν και τη στηρίζουν με τόσο σθένος. Από την άλλη, η ιδεολογία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού έχει τοποθετήσει το θεωρητικό υπόβαθρο για την λήψη των αποφάσεων, που λαμβάνονται σήμερα σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Δεδομένου ότι το μεγαλύτερο μέρος των αποφάσεων που εφαρμόζονται εντός των συνόρων των κρατών της ένωσης, λαμβάνονται σε υπερεθνικό επίπεδο, η κατανόηση της ιδεολογίας των γερμανών νεοφιλελεύθερων είναι η καλύτερη πηγή για την βαθύτερη κατανόηση των ευρωπαϊκών θεσμών και της λήψης αποφάσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Επίσης, ξεκάθαρα φαίνεται η ιδεολογία⁷⁴ του γερμανικού

⁷³ Ο «βασιλιάς» καταναλωτής είναι αυτός για τον οποίο γίνονται όλα. Ολόκληρη η παραγωγική διαδικασία έχει σκοπό να ευχαριστήσει και καλύψει τις ανάγκες του (Mises, 2014: 11). Η οικονομία της αγοράς αποτελεί τον καλύτερο τρόπο για να ικανοποιηθούν οι ανάγκες των ανθρώπων. Έχει ανεβάσει το μέσο βιοτικό επίπεδο σε ύψη που δεν διανοήθηκε ποτέ κανείς τις προηγούμενες εποχές. Έχει κάνει προσβάσιμες σε εκατομμύρια ανθρώπους απολαύσεις που μόλις πριν από λίγες γενιές ήταν προνόμιο μόνο μιας ολιγάριθμης ελίτ (Mises, 2014: 82).

⁷⁴ Οι ιδέες που διακινούνται στον κόσμο είναι πάρα πολύ σημαντικές. Τρανό παράδειγμα ότι οι ιδέες έχουν ισχύ και επηρεάζουν τον κόσμο αποτελεί ο μονεταρισμός του Milton Friedman. “Ο Milton Friedman είναι η ενσάρκωση της αλήθειας ότι οι ιδέες έχουν συνέπειες”. Οι ιδέες της σχολής του Σικάγου μεταλαμπαδεύτηκαν σχεδόν σε όλες τις χώρες της Λατινικής Αμερικής με πρώτη χώρα εφαρμογής την Χιλή του Πινοσέτ, όπου η οικονομία της δέχτηκε το δόγμα του σοκ για να

νεοφιλελευθερισμού στις δηλώσεις του Τεό Βάιγκελ (πρώην υπουργού οικονομικών της Γερμανίας από το 1989- 1998) (Ντάλης, 1997: 218) που αναφέρει τα εξής : “Η επιτυχημένη ΟΝΕ εξαρτάται από την πειθαρχία και την πίστη των συμμετεχόντων στην σταθερότητα (...) το ευρώ θα ευδοκιμήσει αν πιστέψουμε σε αυτό. Αυτήν την εμπιστοσύνη θα πρέπει να κερδίσουμε, αλλά και να διασφαλίσουμε στο μέλλον. Ο παγκόσμιος ανταγωνισμός είναι αναπόφευκτος και η ΟΝΕ είναι η απάντηση της Ευρώπης στην παγκοσμιοποίηση, όμως τα κράτη της ΟΝΕ οφείλουν να τηρήσουν μια πολιτική σταθερότητας”. Από τις παραπάνω δηλώσεις ο Βάιγκελ αναφέρεται στην σημασία που έχει η πειθαρχία των χωρών στους κανόνες που διέπουν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και προσδιορίζει τον ρόλο των κρατών που είναι η τήρηση στην πολιτική σταθερότητα του νομίσματος και της οικονομίας. Επίσης, προσδιορίζει τον ρόλο της ενωμένης Ευρώπης στην παγκοσμιοποίηση και επισημαίνει ότι πρέπει συνεχίσει η Ευρώπη να είναι ανταγωνιστική στον διαρκή παγκόσμιο ανταγωνισμό.

μεταμορφώσει την οικονομία της από προστατευμένη σε ανοικτή. Δηλαδή το κράτος σταμάτησε να εμπλέκεται σε ζητήματα που αφορούν την αγορά. Η κρατική παρέμβαση σύμφωνα με αυτή την θεωρία απαγορεύεται (Klein, 2010: 162).

Κεφάλαιο τρίτο: Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση

3.1 Η επιστροφή της οικονομικής ανασφάλειας

Πολλοί νέοι σήμερα αισθάνονται ότι ζουν χειρότερα από ότι ζούσαν οι γονείς τους παλαιότερα. Πολλοί νέοι γονείς φοβούνται ότι τα παιδιά τους στο μέλλον θα ζήσουν χειρότερα από ότι οι ίδιοι. Τα παραπάνω δεν σημαίνουν μόνο ότι οι άνθρωποι αναπολούν το παρελθόν αλλά και ότι απεύχονται να έρθει το μέλλον. Η απαισιοδοξία που είναι ευρέως διαδεδομένη στην κοινωνία προδίδει ότι στη σημερινή εποχή οι άνθρωποι έχουν χάσει την ελπίδα τους. Αυτή η νέα εποχή μπορεί να χαρακτηριστεί ως η εποχή των μειωμένων προσδοκιών (Krugman, 1995: 29). Η πλειονότητα των ανθρώπων προσδοκά ένα χειρότερο μέλλον, το οποίο χαρακτηρίζεται από αβεβαιότητα. Αβεβαιότητα που αφορά την εργασία και το εισόδημα. Το εισόδημα είναι ο βασικός τρόπος για να βελτιώσει ένας άνθρωπος ή μια οικογένεια το βιοτικό της επίπεδο, άρα να βελτιώσει τον καθημερινό τρόπο ζωής της. Σε αρκετές συζητήσεις μεταξύ τους οι άνθρωποι έχουν ως θέμα την οικονομία.

Γιατί ο κόσμος ασχολείται σήμερα περισσότερο με ότι συμβαίνει στην οικονομία; Γιατί είναι πλατιά διαδεδομένη η πεποίθηση ότι οι άνθρωποι προσδοκούν χειρότερο μέλλον; Γιατί η αβεβαιότητα και η ανασφάλεια για το μέλλον φαίνεται να είναι κυρίαρχο μοτίβο στην καθημερινή συζήτηση των ανθρώπων;

Οι απαντήσεις βρίσκονται στα πυκνά γεγονότα των ετών 2007-2008, όπου ξέσπασε η πρώτη μεγάλη χρηματοπιστωτική κρίση της νέας χιλιετηρίδας και η οικονομική πρόοδος βρίσκεται υπό αμφισβήτηση. Η κρίση αυτή επηρέασε και τις πέντε ηπείρους του πλανήτη, άλλες σε μεγαλύτερο βαθμό και άλλες σε μικρότερο. Δεν υπήρξε άνθρωπος από τον πιο πλούσιο έως τον πιο φτωχό που δεν επηρεάστηκε από αυτήν και δεν συζήτησε γι' αυτήν. Οι άνθρωποι ανακάλυψαν ξαφνικά ότι τα θεμέλια του χρηματοπιστωτικού συστήματος δεν ήταν τόσο στέρεα όσο φαντάζονταν. Βέβαια, ανακάλυψαν και κάτι ακόμα, ότι το μέγεθος που είχε εισχωρήσει το χρηματοπιστωτικό σύστημα στις ζωές τους. Παρά την πεποίθηση ότι ζούμε σε ένα

«μεγάλο χωριό», το γεγονός ότι υπάρχουν φαινόμενα παγκοσμιοποίησης είχε εδραιωθεί την προηγούμενη δεκαετία, όμως η εκτύλιξη των γεγονότων και η διάχυση της κρίσης του 2007- 2008 σε όλο τον κόσμο έδωσε νέα ορμή σε αντιλήψεις ότι οι οικονομίες είναι στενά συνδεδεμένες.

Μια αναλογία η οποία επιτρέπει ατελώς να έχουμε σύλληψη των μηχανισμών διάδοσης των οικονομικών γεγονότων σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία μπορεί να γίνει κατανοητή από απλά φαινόμενα χρησιμοποιώντας μια αναλογία ως εξής: έστω ότι κάποιος πετάξει ένα βότσαλο σε μια ήρεμη θάλασσα, αυτό που θα συμβεί είναι ότι εκεί που θα πέσει το βότσαλο θα δημιουργήσει μεγάλη αναταραχή στο νερό και έπειτα θα εμφανιστούν κύματα. Όσο πιο μεγάλο βότσαλο πέσει στη θάλασσα τόσο πιο μεγάλα κύματα θα δημιουργηθούν. Με ανάλογο τρόπο γίνεται η διάχυση των οικονομικών γεγονότων. Οι οικονομίες μεταξύ των χωρών λειτουργούν χωρίς σύνορα στην διακίνηση των κεφαλαίων, των εμπορευμάτων και τα οικονομικά εμπόδια μεταξύ των κρατών συνεχώς μειώνονται με αποτέλεσμα η διεθνοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας τα τελευταία χρόνια έχει επιταχυνθεί. Τα ερωτήματα, που αναδύθηκαν κατά την περίοδο της κρίσης πολλά και οι απαντήσεις εξίσου πολλές. Η ύφεση που ακολούθησε μετά την κρίση είχε «θύματα». Τα «θύματα» αυτά είναι οι άνεργοι. Αυτοί οι άνεργοι είναι άνθρωποι που έχουν χάσει την εργασία τους, όχι γιατί δεν την ήθελαν, όχι γιατί δεν τους άρεσε, όχι γιατί δεν ήταν παραγωγικοί, όχι γιατί είχαν κάνει κάτι λάθος, όχι από επιλογή τους, αλλά γιατί πλέον οι οικονομίες των κρατών είχαν πέσει σε ύφεση. Ύφεση σημαίνει ότι η οικονομία δεν λειτουργεί κοντά στο βέλτιστο παραγωγικό της επίπεδο, δηλαδή δεν παράγει όσο μπορεί να παράγει. Επομένως, μια οικονομία που λειτουργεί σε επίπεδο πολύ χαμηλότερο από αυτό που μπορεί, χρησιμοποιεί λιγότερο εργατικό δυναμικό από αυτό που μπορεί. Άρα, οι άνεργοι και η υψηλή ανεργία είναι τα άμεσα αποτελέσματα της ύφεσης. Επομένως, αυτό που συνέβη το 2008 ήταν το εξής: ξέσπασε η κρίση (για λόγους που θα εξηγηθούν παρακάτω), η κρίση αυτή διαδόθηκε μέσα από τα κανάλια που συνδέονται σε μια υψηλά διεθνοποιημένη οικονομία, ειδικά στον χρηματοπιστωτικό τομέα και προκάλεσε μια παγκόσμια ύφεση. Η ύφεση με τη σειρά της πυροδότησε

την αύξηση της ανεργίας και την πτώση των μισθών. Συνεπώς, οι άνθρωποι άρχισαν να ανησυχούν τόσο για το παρόν όσο και για το μέλλον⁷⁵.

Όσο η ανασφάλεια ενισχύονταν, τόσο οι συζητήσεις γύρω από την οικονομία ολοένα και εντεινόταν. Μετά την είσοδο στη φάση της ύφεσης, οι πολίτες ανησυχούσαν για πόσο χρονικό διάστημα θα διαρκέσει η ύφεση στην οικονομική δραστηριότητα. Είναι δύσκολο να προβλεφθεί με ακρίβεια πόσο θα διαρκέσει η ύφεση. Οι περισσότεροι επιστήμονες το προσεγγίζουν και κάνουν σενάρια. Όμως, το χρονικό διάστημα της ύφεσης σε μια οικονομία εξαρτάται από διάφορους παράγοντες. Εξαρτάται από παράγοντες, όπως κατά πόσον οι πολιτικοί ηγέτες θεωρούν ότι η οικονομία τους έχει πέσει σε ύφεση και ποιο είναι το βάθος της ύφεσης. Ποια είναι η οικονομική ιδεολογία των ηγετών, ποια είναι τα εργαλεία που έχουν στη διάθεσή τους για να αντιμετωπίσουν την ύφεση και κατά πόσο οι ηγέτες είναι διατεθειμένοι να συμπορευτούν με κοινές πολιτικές. Γνωρίζουμε ότι οι οικονομικές πολιτικές ενός κράτους επηρεάζουν την οικονομική διαδικασία. Όμως, οι κρατικές πολιτικές δεν μπορούν να οδηγήσουν μια οικονομία έξω από την ύφεση. Αυτό που μπορούν να κάνουν είναι να απαλύνουν τα φαινόμενα της κρίσης και να δημιουργήσουν όρους, ώστε η αυθορμησία του καπιταλισμού, όταν θα έχει απαξιωθεί η μη επαρκώς κερδοφόρα δραστηριότητα να οδηγήσει σε ένα νέο κύκλο μεγέθυνσης. Οι κρατικές πολιτικές εξαρτώνται από την ιδεολογία των πολιτικών ηγετών και όχι από τον συνασπισμό εξουσίας που διοικεί την οικονομία. Επίσης, οι πολιτικοί ηγέτες έχουν στην διάθεση τους κάποια οικονομικά εργαλεία τα οποία είναι πολύ σημαντικά για να επιτύχουν τον στόχο τους, ο οποίος είναι η έξοδος της χώρας τους από την ύφεση. Σήμερα, στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία η έξοδος από την ύφεση χρειάζεται κοινές οικονομικές πολιτικές μεταξύ των κρατών, διότι αν δεν υπάρχει συντονισμός των πολιτικών τότε η έξοδος από την ύφεση θα απαιτεί περισσότερο χρόνο. Το τελευταίο είναι πολύ λεπτό σημείο για την αντιμετώπιση των δυσχερειών σε μια οικονομία, γιατί οι οικονομίες είναι τόσο στενά συνδεδεμένες που οι οικονομικές

⁷⁵ Η απλοποίηση της παραπάνω αφήγησης, η οποία είναι κοινή για την εξήγηση της κρίσης εξυπηρετεί και προϋδεάζει τον αναγνώστη για την συνέχεια του κεφαλαίου, διότι αυτή την αφήγηση την συναντάμε στο δημόσιο διάλογο.

πολιτικές της μιας χώρας επηρεάζουν την οικονομία της άλλης⁷⁶. Έστω ότι δυο οικονομίες δυο χωρών έχουν ανοικτές οικονομίες, δηλαδή χωρίς εμπόδια στις μεταξύ τους συναλλαγές και συναλλάσσονται πολύ στενά μεταξύ τους και έστω ότι πέφτουν και οι δυο λόγω ενός γεγονότος σε ύφεση. Οι ηγέτες των δυο χωρών διαπραγματεύονται μεταξύ τους για τους τρόπους εξόδου από την ύφεση. Κοινό τους συμφέρον είναι να βγουν γρήγορα από αυτήν. Αν και οι δυο αποφασίσουν και συμφωνήσουν να ασκήσουν επεκτατική δημοσιονομική πολιτική και νομισματική χαλάρωση, ώστε να θερμάνουν ξανά την οικονομία τους, το πιθανό αποτέλεσμα είναι μια γρήγορη έξοδος από την ύφεση. Ο τρόπος είναι ο εξής: Σε περίοδο ύφεσης οι ιδιώτες δεν κάνουν επενδύσεις, διότι οι άνθρωποι λόγω της αβεβαιότητας που προκαλεί η ύφεση δεν καταναλώνουν, άρα οι επενδύσεις των ιδιωτών δεν θα είναι κερδοφόρες. Συνεπώς, το κράτος οφείλει να αντικαταστήσει αυτό το κενό στην οικονομική δραστηριότητα. Το κράτος επενδύοντας χρήματα στην πραγματική οικονομία θα δημιουργήσει συνθήκες που θα αυξήσουν την ζήτηση. Η αύξηση του κρατικού χρέους που θα προκληθεί λόγω των επεκτατικών δημοσιονομικών πολιτικών δεν αποτελεί πρόβλημα εφόσον δημιουργηθεί τέτοιας τάξεως ανάπτυξη που θα το καταστήσει βιώσιμο. Επιπλέον, η πολιτική της νομισματικής χαλάρωσης θα μειώσει τα επιτόκια δανεισμού με αποτέλεσμα να αυξήσει τις ιδιωτικές επενδύσεις. Επίσης, δεν υπάρχει κίνδυνος για αύξηση του πληθωρισμού, διότι σε περίοδο ύφεσης σε μια οικονομία δεν υπάρχει ενδεχόμενο να υπάρξει έκρηξη της ζήτησης για προϊόντα, η οποία ζήτηση θα αύξανε τις τιμές των προϊόντων (Krugman, 2012: 179). Επομένως, οι δύο πολιτικοί ηγέτες ασκώντας συνεργαζόμενοι παρεμβατικές οικονομικές πολιτικές θα ξεπερνούσαν οι χώρες τους σε σύντομο χρονικό διάστημα την ύφεση. Από την άλλη, αν οι δυο ηγέτες διαφωνήσουν για τον τρόπο εξόδου από την ύφεση με τον έναν να προτείνει πολιτική λιτότητας και τον άλλο να προτείνει πολιτική επέκτασης, τότε η ανάκαμψη από την μείωση της οικονομικής δραστηριότητας θα καθυστερήσει και για τις δύο χώρες. Η καθυστέρηση οφείλεται στο εξής γεγονός: η μία οικονομία θα προσπαθεί να αναθερμανθεί μέσω παρεμβατικών πολιτικών, ενώ η άλλη θα της εξάγει ύφεση λόγω των πολιτικών της λιτότητας, άρα ο στόχος για την έξοδο και των δυο χωρών από την ύφεση θα

⁷⁶ Την ανάγκη για κοινή οικονομική πολιτική σε παγκόσμιο επίπεδο απεύθυναν σε κοινή επιστολή τους οι Barosso (ως πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής) και ο Van Rompuy (Πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου) στο συνέδριο των G.20 στην Σεούλ. (Βρυξέλλες, 10 Νοεμβρίου 2010), (http://ec.europa.eu/archives/commission_2010-2014/president/news/speeches-statements/pdf/20101104_jointg20_en.pdf).

αποτύχει. Το άλλο ενδεχόμενο είναι οι ηγέτες να μην έχουν κατανοήσει το βάθος της ύφεσης και να μην λαμβάνει κανείς τους μέτρα για την αντιμετώπισή της ή να εφαρμόσουν το δόγμα της «επεκτατικής λιτότητας», που σημαίνει μείωση δημοσίων δαπανών, μείωση φόρων, αύξηση επιτοκίων επιτείνει την ύφεση και σύμφωνα με τον Krugman (2012: 230) αυτή η πολιτική είναι καταστροφική. Επομένως, η ύφεση θα συνεχιστεί για αρκετό καιρό μέχρι να γίνει αλλαγή οικονομικής πολιτικής. Συνεπώς, η συνεργασία μεταξύ των ηγετών των κρατών και ο συντονισμός μεταξύ τους είναι βασικά στοιχεία για την έξοδο από την ύφεση. Όπως είχε δηλώσει ένας πρώην υπουργός οικονομικών της Ελλάδας ο κύριος Αλογοσκούφης Γ. : “ Αυτό που χρειάζεται είναι μια διεθνώς συντονισμένη πολιτική. Τα παγκόσμια προβλήματα απαιτούν λύσεις που είναι συντονισμένες σε παγκόσμιο επίπεδο. Αν πρέπει να ακολουθήσουμε μια κενσιανή πολιτική αύξηση της ζήτησης, αυτό πρέπει να γίνει με συντονισμένο τρόπο και σε παγκόσμιο επίπεδο” (Αλογοσκούφης, 2009: 13).

Αδιαμφισβήτητο είναι το γεγονός ότι η κρίση του 2008 έφερε ξανά στο προσκήνιο τα οικονομικά της ύφεσης, όχι μόνο για τους πολίτες, αλλά και για τους ίδιους τους οικονομολόγους, που μάλλον τα είχαν λησμονήσει (Krugman, 2009: 217). Η κρίση του 2008 και γενικότερα οι κρίσεις δεν είναι σύγχρονο οικονομικό φαινόμενο και δεν εμφανίστηκαν ξαφνικά τη νέα χιλιετηρίδα. Πράγματι, η πρώτη κρίση του εικοστού πρώτου αιώνα ήταν μεγάλη και επηρέασε τον κόσμο. Όμως, τον προηγούμενο αιώνα έγιναν πολλές μικρές σε κάθε χώρα κρίσεις που ελέγχθηκαν άμεσα και δεν επηρέασαν την παγκόσμια οικονομία. Βέβαια, η πιο γνωστή και πιο καταστροφική κρίση που έχει συμβεί, εφάμιλλη με αυτή του 2008 ήταν η κρίση του 1929, που ξεκίνησε από το κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης⁷⁷.

Μέχρι τη στιγμή που ξέσπασε η κρίση του 29’ η Αμερική ζούσε πρωτοφανείς στιγμές ευφορίας (Κλωντέλ, 1993: 99). Οι επιδόσεις της οικονομίας των ΗΠΑ ήταν πολύ υψηλές. Η οικονομική ανάπτυξη των ΗΠΑ σταμάτησε την μαύρη Πέμπτη στις 24 Οκτωβρίου του 1927. Μια πτωτική μέρα του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης ήταν αρκετή για να αλλάξει το σκηνικό της ευφορίας που επικρατούσε πυροδοτώντας

⁷⁷ Μακάβριες εικόνες συναντούσε κανείς εκείνη την μέρα της αρχής της μεγάλης ύφεσης. Οι κερδοσκόποι αυτοκτονούσαν από τα παράθυρα, οι πεζοί περνούσαν προσεκτικά ανάμεσα στα κορμιά των αντιχείρων χρηματιστών. Η τάση για αυτοκτονίες αυξήθηκε ραγδαία. Πριν το κραχ το χρήμα έρρεε άφθονο και οι άνθρωποι ήταν εύπιστοι, κανείς δεν πίστευε ότι η κατάσταση θα μπορούσε να αντιστραφεί τόσο εύκολα. Η εμπιστοσύνη των ανθρώπων είχε γίνει σχεδόν καθολική κατάσταση πριν το κραχ, όμως λίγες ημέρες μετά η καχυποψία ήταν αυτή που κυριαρχούσε παντού. “Κάθε μεγάλη κρίση αποκαλύπτει τις υπερβολικές κερδοσκοπίες πολλών επιχειρήσεων, που κανένας δεν τις υποψιάζονταν προηγουμένως” (Galbraith, 2000: 234).

ένα νόμιμο κατάρρευσης της οικονομίας και παγκόσμιας ύφεσης. Η κυβέρνηση Hoover λόγω ανεπάρκειας για την κατανόηση της ύφεσης, αλλά και λόγω της ιδεολογίας που υποστήριζε, θεωρούσε ότι για να υπάρξει ξανά οικονομική ανάκαμψη το κράτος δεν έπρεπε να παρέμβει στις οικονομικές διαδικασίες. Με αποτέλεσμα η ύφεση να βαθαίνει. Βέβαια, η κρίση «γέννησε» τον Keynes και έκανε τις πολιτικές του ευρέως γνωστές. Ο Franklin Delano Roosevelt ήταν αυτός που άλλαξε άρδην την πολιτική εξόδου από την κρίση και με τις πολιτικές που εφάρμοσε, έδωσε το πρότυπο της οικονομικής πολιτικής που έπρεπε να ακολουθήσουν οι χώρες για την έξοδο από την ύφεση. Με το πέρασμα του χρόνου, αυτή η μεγάλη ύφεση ξεχάστηκε, όπως επίσης ξεχάστηκαν και τα διδάγματά της.

Η ανάλυση για την κρίση του 2008 ξεκινάει από το πιο απλό ερώτημα: τι είναι μια τράπεζα; Οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν δει τράπεζα και έχουν επισκεφθεί τουλάχιστον κάποια. Είναι εύκολο να παρατηρηθεί ότι τα κτίρια των τραπεζών είναι σε κεντρικά σημεία μιας περιοχής και στεγάζονται σε ωραία κτίρια με σκοπό να δείξουν κύρος και σταθερότητα. Όμως η βασική λειτουργία μιας τράπεζας είναι αυτή που αξίζει να αναλυθεί, δηλαδή ο ρόλος της μέσα στην οικονομία είναι να παρέχει απρόσκοπτη μεταβίβαση οικονομικών πόρων από τις πλεονασματικές οικονομικές μονάδες στις ελλειμματικές (Πορφύρης, Πέτσας, Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών, σελ.2). Με κριτήριο την χρονική διάρκεια των διακινούμενων τίτλων μπορούμε να διακρίνουμε σε δύο κατηγορίες του χρηματοδοτικού συστήματος α) την αγορά χρήματος, που συνάπτονται συμβόλαια για δάνεια (σε αυτή την κατηγορία διακινούνται αξιόγραφα χρονικής διάρκειας κάτω του ενός έτους), β) την αγορά κεφαλαίου, στην οποία διακινούνται αξιόγραφα με μακροχρόνιο ορίζοντα. Με αυτόν τον τρόπο η τράπεζα συνεισφέρει στην οικονομία, διότι εξισορροπεί την προσφορά και την ζήτηση κεφαλαίων. Η διακίνηση των κεφαλαίων μεταξύ των οικονομικών μονάδων προωθεί την ανάπτυξη των επιχειρήσεων, διευρύνει την αύξηση του αριθμού των ιδιωτικών παραγωγικών μονάδων και ενισχύει την ιδιωτική πρωτοβουλία. Επίσης, η τράπεζα υποχρεούται να διαθέτει ένα μέρος των κεφαλαίων της σε ρευστά διαθέσιμα στην περίπτωση που κάποια πλεονασματική μονάδα αποφασίσει να πάρει τα χρήματά της από την τράπεζα. Η τράπεζα όταν χρειαστεί επιπλέον ρευστότητα, είτε προσφεύγει στην κεντρική της τράπεζα για δανεισμό, είτε

προσφεύγει στον διατραπεζικό δανεισμό, είτε στις αγορές χρήματος⁷⁸ ή repo⁷⁹. Αξίζει να σημειωθεί ότι, στη σχέση μεταξύ του καταθέτη και της τράπεζας υπάρχει ο εξής αμοιβαίος φόβος, από την πλευρά της τράπεζας να υπάρχει μαζική ανάληψη των χρημάτων των καταθετών, γιατί αυτό θα οδηγήσει την τράπεζα σε χρεοκοπία και από την πλευρά των καταθετών, ο φόβος να χρεοκοπήσει η τράπεζα και χάσει ο καταθέτης την αποταμίευσή του. Το 2008 ένα από τα πρώτα μελήματα των κυβερνήσεων ήταν να αυξήσουν το ελάχιστο ποσοστό των εγγυήσεων των καταθέσεων, ώστε να αποφευχθεί η εκδήλωση πανικού (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 55) και να δημιουργηθούν δανειστές έσχατης ανάγκης (αυτό τον ρόλο τον ανέλαβαν οι Κεντρικές Τράπεζες). Μέχρι αυτό το σημείο η προσφορά της τράπεζας στην οικονομία είναι πολύ σημαντική, γιατί προωθεί την ανάπτυξη και την επιχειρηματικότητα και την σταθερότητα στην οικονομία. Αυτό που διασφαλίζει, ότι οι τράπεζες θα παραμένουν αφοσιωμένες στο στόχο τους, δηλαδή την διαμεσολάβηση μεταξύ των οικονομικών μονάδων με σκοπό την σταθερότητα και την οικονομική ανάπτυξη είναι ο νόμος. Οι νόμοι για τις τράπεζες μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970 ήταν αυστηροί, με συνέπεια οι τράπεζες να είναι πολύ προσεκτικές στην χορήγηση δανείων (Krugman, 2012: 79). Στη συνέχεια, στις ΗΠΑ οι νόμοι άρχισαν να γίνονται περισσότερο ελαστικοί όσον αφορά το τραπεζικό σύστημα⁸⁰ με αποκορύφωμα την κατάργηση του νόμου Glass-Steagal Act, που διαχώριζε τις εργασίες μιας εμπορικής τράπεζας από αυτές μιας επενδυτικής τράπεζας⁸¹ (Krugman, 2009: 190). Επομένως, μια τράπεζα εμπορική απέκτησε την

⁷⁸ Οι κύριοι εκδότες των χρεογράφων που διακινούνται στην αγορά χρήματος είναι το Δημόσιο, οι Τράπεζες, μεγάλες ασφαλιστικές εταιρίες και μεγάλες βιομηχανικές ή εμπορικές εταιρίες. Σκοπός της αγοράς χρήματος είναι η άντληση κεφαλαίων από τους ενδιαφερόμενους φορείς με σκοπό τη χρηματοδότηση των αναγκών δημοσίων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων (Πορφύρης, Πέτσας, Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών, σελ.2) .

⁷⁹ Τα Repos ή συμφωνίες επαναγοράς (Repurchase Agreement) αποτελούν βραχυπρόθεσμες συναλλαγές που συνίστανται σε πώληση ενός χρεογράφου (που είναι συνήθως έντοκο γραμμάτιο Δημοσίου), για παράδειγμα από μια τράπεζα, με τη συμφωνία ότι ο πωλητής (η τράπεζα) θα το επαναγοράσει από τον αγοραστή με βάση μια προκαθορισμένη τιμή, μετά την πάροδο συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος (Πορφύρης, Πέτσας, Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών, σελ.4).

⁸⁰ Ο Ronald Reagan τον νόμο Garn – St. Germain χαλάωσε τους περιορισμούς στα είδη των δανείων που μπορούσαν να χορηγήσουν οι τράπεζες. Στην συνέχεια ακολούθησε και κατάργηση των περιορισμών επί των επιτοκίων που μπορούσαν να επιβάλλουν οι τράπεζες με συνέπεια να αναπτυχθεί έντονος ανταγωνισμός στον τραπεζικό κλάδο της Αμερικής (Krugman, 2012: 80).

⁸¹ Ο νόμος Glass- Steagall Act ψηφίστηκε στις 16 Ιουνίου του 1933 και πήρε το όνομα του από τους δημιουργούς του τον Carter Glass και τον Henry B. Steagall. Αυτός ο νόμος στόχευε στον έλεγχο των επιτοκίων, στην διασφάλιση των καταθέσεων μέχρι ενός συγκεκριμένου ποσού και στο διαχωρισμό

ευκαιρία να κάνει επενδύσεις με υψηλότερο κίνδυνο. Οι επενδύσεις με υψηλότερο κίνδυνο έφερναν υψηλότερα κέρδη στις τράπεζες και σε οποιονδήποτε οργανισμό ασχολούνταν με χρηματοπιστωτικά προϊόντα, δηλαδή σε επενδυτικές εταιρίες, οίκους αξιολόγησης, κεφάλαια αντιστάθμισης κινδύνου. Στην αρχή της δεκαετίας του 1990 έπειτα από 10 περίπου χρόνια απορρύθμισης του συστήματος, ήρθε η κατάρρευση της Drexel Burnham Lambert, που είχε κάνει σε όλους γνωστά τα ομόλογα υψηλού κινδύνου⁸² (Cornell, & Green, 1991: 36). Το επόμενο γεγονός που προέκυψε από την απορύθμιση ήταν η κατάρρευση του Long Term Capital Management, που η επιτυχία του στις αγορές ήταν δημιούργημα δυο οικονομολόγων που είχαν βραβευτεί με το βραβείο της Σουηδικής Τράπεζας στη μνήμη του Νόμπελ (Krugman, 2009: 169). Ούτε το δεύτερο γεγονός της απορρύθμισης ανησύχησε τους υπεύθυνους της οικονομικής πολιτικής των ΗΠΑ. Βέβαια, τα γεγονότα εφόσον δεν προβλημάτισαν τους σχεδιαστές της οικονομικής πολιτικής και οι οικονομικοί «παίκτες» συνέχισαν στο ίδιο μοτίβο. Το 2003 οι βασικές αρχές των παραδοσιακών κανόνων στον τομέα της στέγασης είχαν εγκαταλειφθεί. Δηλαδή, το γεγονός ότι οι αγοραστές σπιτιών δεν έπρεπε να βάζουν υποθήκες για τα στεγαστικά δάνεια τα οποία δεν μπορούσαν να αποπληρώσουν ή ότι έπρεπε να συμμετέχουν με αρκετά χρήματα στην αγορά, ώστε να αντέξουν μια διακύμανση στην τιμή της αξίας του σπιτιού είχαν παραμεριστεί (Krugman, 2009: 182). Επομένως, από την μία το όνειρο του κάθε Αμερικάνου πολίτη να αποκτήσει μια κατοικία και από την άλλη η μεταβολή στις μεθόδους χορήγησης δανείων για κατοικία συντέλεσαν στο γεγονός να δίνονται δάνεια χωρίς ή με ελάχιστη εγγύηση. Σε αυτό το σημείο διερωτάται κάποιος για ποιον λόγο οι δανειστές χαλάρωσαν τα κριτήρια τους. Οι βασικοί λόγοι ήταν δύο: Πρώτον, γιατί οι δανειστές πίστευαν ότι οι τιμές των κατοικιών θα αυξάνονταν συνεχώς και δεύτερον

των τραπεζών σε εμπορικές και επενδυτικές, γιατί μέχρι τότε δεν υπήρχε κανένας διαχωρισμός. Επίσης, πέρα από αυτούς τους στόχους, επιθυμούσε την αποτελεσματική χρήση των περιουσιακών τους στοιχείων και των στοιχείων του ενεργητικού τους, τη θεσμοθέτηση του τραπεζικού ελέγχου και την αποτροπή αδικαιολόγητης εκτροπής των χρηματοδοτήσεων για κερδοσκοπικούς λόγους. Ο νόμος αυτός καταργήθηκε το 1999 επί της κυβέρνησης Κλίντον, όταν η Fed επέτρεψε την επανασύνδεση των δραστηριοτήτων των εμπορικών και των επενδυτικών τραπεζών (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 37).

⁸² Η Drexel Burnham Lambert προωθούσε για πώληση τα ομόλογα χαμηλής πιστοληπτικής διαβάθμισης με το επιχειρήμα ότι τα ομόλογα «σκουπίδια» προσφέρουν πολύ καλές αποδόσεις σε σχέση με τον κίνδυνο που αναλαμβάνει ο επενδυτής συγκριτικά με τα ομόλογα που βρίσκονται στις υψηλότερες βαθμίδες αξιολόγησης και τις αποδόσεις τους. Αυτή η τακτική που ακολουθούσε η Drexel την έκανε μια πολύ επικερδή εταιρία και αναγέννησε την αγορά των ομολόγων σκουπιδιών που μέχρι τότε ήταν περιορισμένη (Cornell, & Green, 1991: 29).

γιατί οι δανειστές δεν ενδιαφερόντουσαν για την ποιότητα των δανειοληπτών, διότι τα τιτλοποιούσαν και τα πουλούσαν σε επενδυτές (Krugman, 2009: 182). Εύλογα αναδύεται το ερώτημα, αν κάποιος εκείνη την περίοδο ανησυχούσε για την αστάθεια του συστήματος που είχε αρχίσει να οικοδομείται. Οι άνθρωποι που βρίσκονταν σε θέσεις κλειδιά θεωρούσαν ότι τα μαθηματικά μοντέλα και η οικονομική αρτιότητα των ιθυνόντων θα απέτρεπαν οποιαδήποτε οικονομική κρίση (Krugman, 2009: 184). Επιπροσθέτως, οι αποδόσεις των κεφαλαίων έφτασαν σε ασυνήθιστα υψηλό επίπεδο και η μόχλευση αυξάνονταν συνεχώς (Aglietta, 2009: 21). Ο αρχιτέκτονας όλου αυτού του οικοδομήματος ήταν ο επί δεκαεπτά χρόνια πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ Alan Greenspan⁸³ (Krugman, 2009: 177). Το 2008 είδε όλο αυτό που είχε δημιουργήσει να καταρρέει σαν χάρτινος πύργος. Ο Greenspan ήταν γνωστό ότι υποστήριζε την ορθολογική λειτουργία της οικονομίας, γι' αυτό το λόγο την προωθούσε. Με αρκετή δόση ειλικρίνειας και αυτοκριτικής ενώπιον ενός μέλους του Κογκρέσου ανέφερε: “Έκανα λάθος στην εκτίμησή μου ότι το ιδιωτικό συμφέρον των οργανισμών, συγκεκριμένα των τραπεζών και άλλων, ήταν τέτοιο που θα οδηγούσε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην προστασία των μετόχων και της μετοχικής αξίας των εταιριών τους [...]. Έσπασε ένας βασικός πυλώνας του ανταγωνισμού και των ελεύθερων αγορών. Και με σοκάρισε. Ακόμη, δεν έχω πλήρως καταλάβει τι ακριβώς συνέβη” (Κατρούγκαλος, 2014). Από τη δήλωσή του, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι ο ανταγωνισμός και η «ελεύθερη αγορά» (εννοεί την μη παρέμβαση του κράτους στην οικονομική διαδικασία) ήταν αυτό που πρέσβευε τόσα χρόνια και με σθένος τα υπερασπίζονταν μέχρι που ήρθε η στιγμή όπου ότι πρέσβευε είχε καταρρεύσει. Η σύγκρουση μεταξύ των πραγματικών γεγονότων με τα όσα πίστευε τον σοκάρει. Τα γεγονότα εξελισσόταν σαν το φαινόμενο της χιονοστιβάδας όπου με ορμή διέλυε οτιδήποτε βρισκόταν στο πέρασμά της. Τα αποτελέσματα ήταν να αυξηθεί η ανεργία, να χρεοκοπήσουν επιχειρήσεις και να αυξηθεί η αβεβαιότητα.

⁸³ Ο Άλαν Γκρίνσπαν γεννήθηκε το 1926. Σπούδασε οικονομικά στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης, απ' όπου πήρε B.A., M.A. και Ph.D. Το 1987, ο πρόεδρος Ρόναλντ Ρέιγκαν τον διόρισε πρόεδρο της Ομοσπονδιακής Τράπεζας (Federal Reserve, "Fed") των ΗΠΑ, μια θέση όπου παρέμεινε μέχρι την παραίτησή του το 2006. Ο επί 19 συνεχόμενα χρόνια πρόεδρος της Fed είναι ο δεύτερος σε σειρά μακροβιότερος πρόεδρος της, μετά τον William Machesney Martin (<http://www.biography.com/people/alan-greenspan-9319769#synopsis>), (8/3/2015).

3.2 Η πυροδότηση της κρίσης

Η οικονομία των ΗΠΑ τα πρώτα χρόνια της νέας χιλιετίας σημείωσε ραγδαία οικονομική άνθηση. Οι κάτοικοι των ΗΠΑ βιώνοντας αυτή την άνθηση στρέφονταν προς την απόκτηση κατοικίας και την εκπλήρωση του «αμερικάνικου ονείρου». Η διαδικασία που χορηγούνταν τα δάνεια για την απόκτηση κατοικίας ήταν η εξής: ο πολίτης ζητούσε ένα δάνειο για κατοικία χωρίς να του ζητούνται ιδιαίτερα δικαιολογητικά, είχε ευέλικτους όρους αποπληρωμής και έβαζε υποθήκη την ίδια την κατοικία που σκόπευε να αγοράσει. Από την μια πλευρά, ο δανειζόμενος, εκπλήρωνε μια επιθυμία του να αποκτήσει το δικό του σπίτι. Από την άλλη πλευρά ο δανειστής έδινε το δάνειο, γιατί του απέφερε πολύ υψηλά κέρδη με τον εξής τρόπο: με τη χορήγηση πολλών δανείων δημιουργούσε ένα «καλάθι» με διάφορα δάνεια, τα οποία τα τοποθετούσε στο ίδιο καλάθι για να αυξάνεται η διασπορά κινδύνου, με σκοπό ο κίνδυνος αθέτησης αποπληρωμής των δανείων να ελαχιστοποιείται. Αυτά τα «καλάθια» δανείων ονομάζονταν Τίτλοι Εγγυημένων Δανειακών Υποχρεώσεων (CDO)⁸⁴. Τα CDO λάμβαναν πολύ υψηλή αξιολόγηση από τους οίκους αξιολόγησης, γιατί είχαν πολύ καλή διασπορά στον κίνδυνο. Επομένως, ο δημιουργός του χρέους πουλούσε τα CDO σε επενδυτές, όμως λόγω της καλής αξιολόγησης τους τα αγόραζαν και συντηρητικοί επενδυτές όπως ασφαλιστικές εταιρίες και συνταξιοδοτικά ταμεία. Το όφελος που αποκόμιζε ο δανειστής από την έκδοση χρέους και την πώληση των CDO στους επενδυτές ήταν από τη μια να εισπράττει τους τόκους των δανείων και από την άλλη να εισπράττει χρήματα από την πώληση των CDO. Μέσα από την πώληση των CDO ο πιστωτής μείωνε το χρέος του, γιατί πλέον δεν τον κατείχε εφ' όσον τα είχε μεταβιβάσει. Επομένως, ο πιστωτής κέρδιζε

⁸⁴ Τα CDO (Collateralized Credit Obligation) είναι διαδεδομένα χρηματοοικονομικά προϊόντα. Τα CDO είναι μια «δεξαμενή» από δανειακές συμβάσεις που μεταβιβάζονται σε μια νομική οντότητα ειδικού σκοπού (special purpose entity -SPE), η οποία στη συνέχεια εκδίδει τίτλους με διαφορετική προτεραιότητα αποζημίωσης σε περίπτωση δυσκολίας τήρησης των υποχρεώσεων. Τα CDO των στεγαστικών δανείων δημιουργούσαν ένα καλάθι που αποτελούνταν από δάνεια που χορηγούνταν για αγορά κατοικίας. Όταν κάποια οικογένεια αποτύγγανε να αποπληρώσει στεγαστικό δάνειο που είχε πακεταριστεί εντός συγκεκριμένου CDO, το CDO αυτό έχανε ένα μέρος της αξίας του και για όποιον τα κατείχε μεταμορφώνονταν σε τοξικό τίτλο (Krugman, 2009: 183).

σε δυο επίπεδα από την μια εισέπραττε από την πώληση των CDO και από την άλλη ελάφρυνε την επιχείρηση του από τα χρέη.

Ωστόσο, κέρδιζε και ο αγοραστής των CDO, γιατί τοποθετούσε τα χρήματά του σε ασφαλείς τίτλους με υψηλότερη απόδοση από άλλους τίτλους της αντίστοιχης αξιολόγησης. Επομένως, τα CDO έγιναν ευρέως διαδεδομένα μεταξύ των επενδυτών. Όσο οι τιμές των κατοικιών ανέβαιναν όλος ο σχεδιασμός λειτουργούσε χωρίς κίνδυνο να καταρρεύσει. Επίσης, από το 2003-2005 οι αθετήσεις των στεγαστικών δανείων βρίσκονταν σε ιστορικό χαμηλό (Skidelsky, 2012: 37). Έτσι, άρχισε να δημιουργείται μια «φούσκα» γύρω από τον στεγαστικό τομέα των ΗΠΑ. Οι τιμές των σπιτιών ήταν αδύνατον να ανεβαίνουν αδιάκοπα. Το 2005 οι τιμές των σπιτιών άρχισαν να σταθεροποιούνται σε συγκεκριμένα επίπεδα ή και να μειώνονται ελάχιστα (Krugman, 2009: 200). Όμως η μη περαιτέρω αύξηση των τιμών δεν ανησύχησε όσους ασχολούνταν στον στεγαστικό κλάδο και στον κλάδο των επενδύσεων, γιατί υπήρχε χρονική υστέρηση. Τα σπίτια δεν πωλούνται από τη μια στιγμή στην άλλη και οι πωλητές προσδοκούσαν ότι οι τιμές θα συνέχιζαν να ανεβαίνουν. Έπειτα από έναν χρόνο τα κέρδη των κτηματομεσιτικών μειωνόταν. Ο κλάδος των ακινήτων άρχισε να εμφανίζει σημάδια κάμψης, με συνέπεια οι αξίες των ακινήτων να μειώνονται. Το έτος 2002, δηλαδή σε ανύποπτο χρόνο ο Warren Buffet είχε δηλώσει ότι:

“Αν η αγορά ακινήτων σημειώσει πτώση τότε τα ενυπόθηκα δάνεια θα μετατρέπονταν σε χρηματοοικονομικά όπλα μαζικής καταστροφής” (Skidelsky, 2012: 41). Το ερώτημα που τίθεται είναι γιατί η πτώση των τιμών των σπιτιών αποτέλεσε πρόβλημα. Ο λόγος είναι ο εξής απλός: Το σκεπτικό γύρω από τη δανειοδότηση βασιζόταν στο ότι όσο οι τιμές των ακινήτων αυξάνονταν ο δανειζόμενος δεν είχε κίνητρο να μην αποπληρώσει την υποθήκη του, ακόμα και σε περίπτωση που έμενε άνεργος. Αν κάποιος έμενε άνεργος μπορούσε να πουλήσει το σπίτι σε υψηλή τιμή και να εξοφλήσει την υποθήκη του. Επομένως, όσο οι τιμές ανέβαιναν οι δανειζόμενοι ήταν αξιόχρεοι. Αντίθετα, όταν οι τιμές άρχισαν να μειώνονται και η πώληση ενός σπιτιού γίνονταν πιο δύσκολη υπόθεση, αυτό συμπίεσε περαιτέρω την τιμή των σπιτιών, με αποτέλεσμα όταν η υποθήκη ήταν υψηλότερη από την τιμή αγοράς της κατοικίας, να αρχίσουν να αυξάνονται οι αθετήσεις των πληρωμών των δανείων. Η αλήθεια είναι ότι την αθέτηση των πληρωμών την απεύχονται και ο δανειστής και ο δανειζόμενος, βέβαια ο καθένας για άλλους λόγους. Ο δανειζόμενος, γιατί χάνει το σπίτι του από την κατάσχεση και ο δανειστής, γιατί χάνει την διαδικασία της πώλησης των δανείων, που του αποφέρει

κέρδη. Συνεπώς, το 2007 η χρηματοδότηση για αγορά σπιτιών είχε καταρρεύσει. Πλέον, κανείς στις ΗΠΑ δεν αγόραζε σπίτι. Τα CDO (Collateralized Debt Obligations) είχαν αγοραστεί σε μεγάλο εύρος από τους παίκτες της χρηματοπιστωτικής αγοράς και ξαφνικά η αξία αυτών των τίτλων εξανεμίστηκε προκαλώντας πολλά προβλήματα στους κατόχους τους (Krugman, 2009: 202). Σε αυτό το σημείο, προκύπτει το εξής ερώτημα: Η ποσότητα των CDO ήταν τόσο μεγάλη ώστε να δημιουργήσει μια παγκόσμια κρίση; Η απάντηση είναι κατηγορηματικά, όχι. Το πρόβλημα της κρίσης έγκειται σε άλλο σημείο της σύγχρονης οικονομίας και όχι στα CDO. Τα CDO πυροδότησαν την κρίση. Η βασική αιτία της κρίσης ήταν η μόχλευση (Krugman, 2012: 59). Μόχλευση είναι η σχέση μεταξύ του χρέους, δηλαδή του δανεισμού που πραγματοποιεί μια οικονομική μονάδα, με τα ίδια της κεφάλαια ή το εισόδημά της. Συνεπώς, η μόχλευση σημαίνει ποια είναι η ικανότητα της οικονομικής μονάδας να αποπληρώσει το χρέος της με τα ίδια κεφάλαια που κατέχει. Τα «πρόβλημα» με την μόχλευση είναι ότι σε περιόδους οικονομικής σταθερότητας και ευημερίας αυξάνεται. Ο λόγος που αυξάνεται είναι, γιατί οι προσδοκίες της αθέτησης του χρέους είναι πολύ μικρές. Έτσι, οι επιχειρήσεις προβαίνουν υψηλή μόχλευση, γιατί οι δανειστές τις εμπιστεύονται. Πριν το ξέσπασμα της κρίσης ο δανεισμός των επενδύσεων ήταν κυρίως βραχυχρόνιος, δηλαδή ο δανειζόμενος έπρεπε σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα να αποπληρώσει το χρέος του. Το υψηλά μοχλευμένο βραχυπρόθεσμο χρέος ήταν το πρόβλημα του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η κρίση στον στεγαστικό τομέα αύξησε τη δυσπιστία μεταξύ των συναλλασσόμενων. Συνεπώς, οι οργανισμοί που είχαν υψηλό βραχυπρόθεσμο χρέος, λόγω της «πιστωτικής ασφυξίας», δηλαδή της ανεπάρκειάς τους να δανειστούν ποσά για να εξυπηρετήσουν το χρέος τους άρχισαν να έχουν προβλήματα ρευστότητας. Τα προβλήματα ρευστότητας οδήγησαν τις επιχειρήσεις σε πώληση των περιουσιακών τους, δηλαδή σε ρευστοποίησή τους με σκοπό να αποπληρωθούν τα χρέη τους. Οι προσπάθειες των οφειλετών να μειώσουν το χρέος τους ονομάζεται απομόχλευση. Το πρόβλημα με την απομόχλευση είναι το εξής: όταν μια επιχείρηση προσπαθεί να πουλήσει μεμονωμένα τα περιουσιακά της στοιχεία, αυτή η ενέργεια αποδίδει καρπούς, όταν όμως αυτή η ενέργεια γίνεται σε μαζικό επίπεδο, η αξία των περιουσιακών στοιχείων μειώνεται, γιατί ξαφνικά πουλιούνται αρκετά περιουσιακά στοιχεία. Επομένως, σε τέτοιες περιόδους η απομόχλευση επιτείνει το πρόβλημα παρά το επιλύει. Αυτό συνέβη και μειώθηκαν τόσο γρήγορα οι τιμές των ακινήτων, αυτό συνέβη και οι χρηματοοικονομικοί οργανισμοί έχασαν την

εμπιστοσύνη των επενδυτών. Άρα, έπειτα από μια περίοδο υψηλής μόχλευσης το σκηνικό άλλαξε και πέρασε η οικονομία σε περίοδο απομόχλευσης. Επομένως, η οικονομία από την περίοδο του δανεισμού πέρασε σε πιστωτική ασφυξία με τις πιο ευάλωτες επιχειρήσεις να χρεοκοπούν.

Στο σημείο αυτό εγείρεται το εξής ερώτημα: Αφού το χρέος γεννά τόσα δεινά στην οικονομία ποιος είναι ο λόγος που υπάρχει; Η αλήθεια είναι ότι η λέξη χρέος για πολλούς ανθρώπους έχει αρνητική χροιά, όμως παρόλα αυτά το χρέος είναι πολύ χρήσιμο (Krugman, 2012: 59). Η συλλογιστική έχει ως εξής: Μια οικονομία και μια κοινωνία χωρίς χρέος θα ήταν πιο φτωχή.

Ο λόγος είναι ο εξής: Έστω ότι κάποιος θέλει να αγοράσει ένα σπίτι ή ένα αυτοκίνητο, σε μια οικονομία χωρίς χρέος σημαίνει ότι θα έπρεπε να δουλεύει αρκετά χρόνια να αποταμιεύσει αρκετά χρήματα και έπειτα να αγοράσει την κατοικία ή το αυτοκίνητο με μετρητά χρήματα. Έστω, ότι ένας επιχειρηματίας θέλει να κάνει μια επέκταση της επιχείρησής του, πρώτα θα έπρεπε να αποταμιεύσει τα χρήματα της επένδυσης και έπειτα να την κάνει, έως τότε η επένδυση μπορεί να μην χρειάζεται ή να απαιτεί περισσότερα χρήματα. Σε μια οικονομία που υπάρχει το χρέος οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να δανειστούν σήμερα και να αποπληρώσουν στο μέλλον⁸⁵. Αυτό σημαίνει ότι σήμερα οι άνθρωποι είναι πιο «πλούσιοι», άρα ολόκληρη η κοινωνία είναι πιο πλούσια. Συνεπώς, η έλλειψη χρέους κάνει την κοινωνία «φτωχότερη», ενώ η ύπαρξη χρέους κάνει την κοινωνία πιο «πλούσια». Άρα, το χρέος είναι χρήσιμο πράγμα. Αυτό που δίνει αρνητική χροιά στη λέξη χρέος είναι αυτό που εννοούμε υψηλή μόχλευση, δηλαδή όταν υπάρχει χρέος πολύ μεγαλύτερο από το εισόδημα που κατέχει κάποιος για να το εξυπηρετήσει. Επομένως, μια απότομη διαταραχή στην οικονομία κάνει οποιοδήποτε έχει υψηλή μόχλευση πολύ ευάλωτο στην εξυπηρέτηση του χρέους του και τότε αρχίζει να εμφανίζεται ο κίνδυνος του χρέους (Krugman, 2012: 65). Εν κατακλείδι, το χρέος είναι θετικό για μια οικονομία γιατί αυξάνει τον πλούτο των ανθρώπων και βελτιώνει το βιοτικό τους επίπεδο, αρκεί το χρέος να μην

⁸⁵ Στην ουσία το χρέος αυτό που κάνει είναι να φέρνει τις προσδοκίες που έχουν οι άνθρωποι για το μέλλον στο παρόν με τον εξής τρόπο: Έστω ότι ένας επιχειρηματίας θέλει να αγοράσει ένα καινούργιο μηχάνημα για την επιχείρησή του το οποίο πιστεύει ότι στο μέλλον θα του αυξήσει τα κέρδη, όμως ο επιχειρηματίας δεν διαθέτει το κεφάλαιο για να κάνει την επένδυση, τότε στρέφεται στην τράπεζα για να του δανείσει τα χρήματα. Ο ρόλος της τράπεζας είναι να μελετήσει αν η αξία της επένδυσης που θέλει να κάνει ο επιχειρηματίας στο παρόν είναι ισάξια με την μελλοντική αξία που θα παραχθεί από την επένδυση στον μέλλον. Άρα το χρέος κατά κάποιον τρόπο κλέβεται από το μέλλον για να δανειστεί το παρόν.

την καθιστά την οικονομία πολύ ευάλωτη σε διαταραχές και να μην αυξάνεται σε επίπεδα που δεν γίνεται να εξυπηρετηθεί.

3.3 Το χρονικό της κρίσης

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ξεκίνησε από την πτώση των τιμών των ακινήτων και την κρίση που ξέσπασε στον στεγαστικό τομέα. Όμως, οι πρώτες αρνητικές ενδείξεις για την αμερικάνικη οικονομία άρχισαν να εμφανίζονται τον τελευταίο μήνα του 2006 όταν μια τράπεζα από την Καλιφόρνια που ασχολούνταν με την στεγαστική αγορά χρεοκόπησε (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 40).

Δύο μήνες αργότερα, η HSBC ανακοίνωσε ότι μια αμερικανική θυγατρική της εμφάνισε ζημία 10,5 δισεκατομμύρια δολάρια (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 40). Το Μάιο του 2007 η UBS έκλεισε ένα hedge fund που της ανήκε, γιατί παρουσίασε ζημία 125 εκατομμυρίων δολαρίων. Το καλοκαίρι του ίδιου έτους οι οίκοι αξιολόγησης Standard and Poor's, Moody's και Fitch επανεξέτασαν τις αξιολογήσεις στα χρηματοπιστωτικά προϊόντα του στεγαστικού τομέα και τα υποβάθμισαν δίνοντας τους νέες χαμηλότερες αξιολογήσεις (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 40). Αυτό το γεγονός ανησύχησε τους επενδυτές, γιατί τους έδωσε το σήμα ότι τα συγκεκριμένα προϊόντα είχαν χάσει την αξία τους και ότι όποιος τα διέθετε στην κατοχή του εξαιτίας της υποβάθμισης θα είχε υποστεί απώλειες. Η αναστάτωση που υπήρξε στην οικονομία προκάλεσε προβλήματα στην πίστωση για τις επιχειρήσεις. Η διατραπεζική αγορά είχε σχεδόν κλείσει, γιατί τα επιτόκια είχαν εκτιναχθεί σε πολύ υψηλό επίπεδο. Οι επενδυτές έγιναν καχύποπτοι και έψαχναν να βρουν το επόμενο θύμα της πιστωτικής ασφυξίας. Στις 13 Σεπτεμβρίου του 2007, η αγγλική τράπεζα Northern Rock ζήτησε και έλαβε έκτακτη χρηματοδότηση από την κεντρική της τράπεζα (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 43). Η συγκεκριμένη τράπεζα είχε υψηλή μόχλευση και ανεπάρκεια στα διαθέσιμα κεφάλαια της. Η βοήθεια της κεντρικής τράπεζας της Αγγλίας προς την Northern Rock προκάλεσε ανησυχία στους καταθέτες. Οι καταθέτες της τράπεζας υπό τον φόβο ότι θα χάσουν τις αποταμιεύσεις τους άρχισαν να σχηματίζουν ουρές στα ATM για να κάνουν ανάληψη των χρημάτων τους. Το πρώτο bank – run πριν την κρίση του

2008 ήταν γεγονός. Bank – run είχε να συμβεί στην Αγγλία πάνω από 141 χρόνια (Brown, 2010: 54). Το αποτέλεσμα από την ανάληψη των καταθέσεων ήταν πάνω από ένα δισεκατομμύριο λίρες να φύγουν από τα ταμεία της τράπεζας και να διαχυθεί η αβεβαιότητα και ο πανικός. Τελικά, έπειτα από ανακοινώσεις για εγγυήσεις των καταθέσεων, ο πανικός μειώθηκε και οι αναλήψεις χρημάτων σταμάτησαν. Η Northern Rock έφτασε κοντά στην χρεοκοπία μόνο και μόνο από τις φήμες ότι αντιμετώπιζε πρόβλημα. Από αυτό το γεγονός γίνεται εύκολα αντιληπτό, πόσο ευαίσθητο είναι το θέμα της τραπεζικής πίστης και πόσο ευαίσθητες είναι οι τράπεζες ως οργανισμός. Επιπλέον, γίνεται κατανοητό πόσο εύκολο είναι να χαθεί η τραπεζική πίστη από τις εξελίξεις που συμβαίνουν σε μια τράπεζα. Η τραπεζική πίστη είναι πολύ νευραλγικό κομμάτι της οικονομίας που απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή, γιατί ειδικά σε περιόδους που υπάρχει κρίση, αυτή η πίστη μπορεί να κλονιστεί. Επίσης, από την περίπτωση της Northern Rock παρατηρούμε και τον ρόλο του κράτους που λειτουργεί με πυροσβεστικό τρόπο για να αμβλύνει το τεταμένο σκηνικό. Το αγγλικό κράτος δεν μπορούσε να επιτρέψει την εξάπλωση του πανικού σε όλο το τραπεζικό σύστημα, γιατί αυτό θα είχε σημαντικές επιπτώσεις σε όλο το φάσμα της αγγλικής οικονομίας. Συνεπώς, ήταν ορθολογική η επιλογή των Άγγλων ιθυνόντων που στόχευε στο να ηρεμήσουν οι επενδυτές και οι πολίτες. Αυτή η απόφαση για παροχή στήριξης στη Northern Rock μοιάζει εύκολη, όμως η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Τα ερωτήματα που έπρεπε να απαντηθούν πριν την κρατικοποίηση της συγκεκριμένης τράπεζας τόσο από ιδεολογικής όσο και από ηθικής πλευράς ήταν δύσκολα. Όσον αφορά την επικρατούσα ιδεολογία, υποστήριζε ότι όποια επιχείρηση δεν είχε τη δυνατότητα να παραμένει σε λειτουργία, έπρεπε να χρεοκοπή, με το κράτος να μην παρεμβαίνει για να μην αλλοιώσει το αποτέλεσμα της οικονομικής διαδικασίας. Επίσης υπήρχε το πρόβλημα του ηθικού κινδύνου⁸⁶ (moral hazard) θα δημιουργούσε προσδοκίες, ότι το κράτος θα λειτουργούσε ως δανειστής έσχατης ανάγκης. Οι επιχειρήσεις γνωρίζοντας εκ των προτέρων την αντίδραση της κυβέρνησης θα συνέχιζαν να λειτουργούν ακριβώς με τον ίδιο τρόπο, άρα η βοήθεια

⁸⁶ Ο ηθικός κίνδυνος προκαλείται από την ασύμμετρη πληροφόρηση που παρουσιάζεται μετά το τέλος της διεκπεραίωσης μιας συναλλαγής. Η έννοια του ηθικού κινδύνου εισήχθη στα οικονομικά την δεκαετία του 60' για να περιγράψει την αναποτελεσματικότητα της αγοράς όταν ο κίνδυνος εξαλείφεται ή όταν δεν μπορεί πλήρως να αξιολογηθεί. Έχει ευρεία εφαρμογή στα οικονομικά και ιδίως στην μελέτη του υποδείγματος ηγέτη- ακόλουθου. Το moral hazard ανήκει στην κατηγορία της μικροοικονομικής θεωρίας και πιο συγκεκριμένα και πιο συγκεκριμένα εμφανίζεται υπό την παρουσία της ασύμμετρης πληροφόρησης. Στην ουσία αυτό που εξηγεί ο ηθικός κίνδυνος είναι ότι κάποιος αναλαμβάνει περισσότερο κίνδυνο αν κάποιος άλλος εγγυάται για τον κίνδυνο αυτόν.

της κυβέρνησης θα επιδείωνε το πρόβλημα, αντί να το έλυne. Επομένως, μια απόφαση για στήριξη και χρηματοδότηση από το αγγλικό κράτος προς μια επιχείρηση είναι εκ των πραγμάτων μια δύσκολη απόφαση. Όσον αφορά την Northern Rock τον Φεβρουάριο του 2008 ανακοινώθηκε η κρατικοποίηση της. Από τον Σεπτέμβριο του 2007, όπου αποφεύχθηκε η χρεοκοπία της έως τον Φεβρουάριο του 2008 γίνονταν διαπραγματεύσεις, ώστε η συγκεκριμένη τράπεζα να εξαγοραστεί από κάποιον άλλο ιδιώτη. Όμως, αυτή η συμφωνία δεν επήλθε και η Northern Rock κρατικοποιήθηκε (Brown, 2010: 64). Η απόφαση που έλαβε η αγγλική κυβέρνηση σηματοδότησε και δημιούργησε ένα πλαίσιο για το ποια θα ήταν η στάση, των κρατών σε τέτοιου είδους ζητήματα. Στην άλλη όχθη του Ατλαντικού, η Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ εφάρμοσε πολιτική μείωσης του κόστους του χρήματος, δηλαδή μείωσε το επιτόκιο δανεισμού με σκοπό την αύξηση της ρευστότητας στην οικονομία. Όμως, αυτό δεν ήταν αρκετό και το Μάρτιο του 2008 η Bear Stearns έχοντας ήδη λάβει άμεση βοήθεια από την Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ έφτασε κοντά στην χρεοκοπία. Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα η J.P. Morgan Chase την εξαγόρασε για 240 εκατομμύρια δολάρια, ενώ έναν χρόνο νωρίτερα η αξία της Bear Stearns υπολογίζονταν περίπου στα 18 δισεκατομμύρια (Brown, 2010: 64). Η Bear Sterns έφθασε στη χρεοκοπία λόγω της πιστωτικής ασφυξίας που είχε δημιουργηθεί στην οικονομία και λόγω του βραχυπρόθεσμου χρέους που έπρεπε να εξυπηρετήσει. Μέσα από την εξαγορά της Bear Stearns από την J.P. Morgan Chase γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι η κρίση μερικές εταιρίες τις οδήγησε στην καταστροφή, ενώ για κάποιες άλλες παρουσιάστηκε ως η απόλυτη ευκαιρία. Αυτές είναι οι δυο όψεις του ίδιου νομίσματος της κρίσης. Στις 7 Σεπτεμβρίου του 2008, δηλαδή λίγους μήνες μετά την κρατικοποίηση της Northern Rock, το αμερικανικό κράτος διέσωσε και εθνικοποίησε τις τράπεζες Fannie Mae και Freddie Mac που εξιδανικεύονταν στην αγορά στεγαστικών δανείων (Brown, 2010: 74). Αυτή ήταν η δεύτερη εθνικοποίηση τραπεζών κατά την διάρκεια της κρίσης και η πρώτη που έγινε σε αμερικανικό έδαφος έπειτα από πολλά χρόνια. Το κράτος των ΗΠΑ τις διέσωσε με το εξής επιχείρημα: ότι οι δυο τράπεζες αποτελούσαν συστημικό κίνδυνο για την σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Συνεπώς, για να ελαχιστοποιηθεί ο συστημικός κίνδυνος, οι δυο αυτές τράπεζες έλαβαν την βοήθεια του αμερικανικού κράτους. Αναμφισβήτητα αυτή η αντιμετώπιση από την πλευρά της αμερικανικής κυβέρνησης αποτέλεσε μεγάλη μεταστροφή και εσωτερική σύγκρουση με την ιδεολογία της. Όμως, η κρατικοποίηση έμοιαζε να είναι η πιο ασφαλής

επιλογή εκείνη την χρονική στιγμή. Τρεις μέρες αργότερα, υπήρξε ένα ακόμα αρνητικό ακόμα αρνητικό γεγονός την αμερικανική οικονομία, αλλά και για τον υπόλοιπο κόσμο. Στις 10 Σεπτεμβρίου ο τραπεζικός κολοσσός Lehman Brothers ανακοίνωσε απώλειες τριμήνου 3,9 δισεκατομμύρια δολάρια (Καραμούζης, & Χαρδούβελης, 2011: 46). Η ανακοίνωση αυτή τάραξε περαιτέρω το ήδη τεταμένο κλίμα στην παγκόσμια οικονομία. Στις ημέρες που ακολούθησαν, έγιναν πυρετώδεις διαπραγματεύσεις για να βρεθεί αγοραστής για Lehman Brothers. Σε αυτό το σημείο, αξίζει να σημειωθεί ότι στην ίδια κατάσταση βρίσκονταν ακόμα μια επενδυτική τράπεζα η Merrill Lynch. Την Κυριακή το βράδυ στις 14 Σεπτεμβρίου του 2008 οι αποφάσεις είχαν παρθεί (Καραμούζης, & Χαρδούβελης, 2011: 47). Η Merrill Lynch θα εξαγοράζονταν από την Bank of America, ενώ η Lehman Brothers θα αφήνονταν από το αμερικανικό δημόσιο να χρεοκοπήσει. Όμως, πριν την χρεοκοπία της Lehman η Ομοσπονδιακή τράπεζα των ΗΠΑ είχε κάνει εμπειρική μελέτη για τον αντίκτυπο που είχε στην οικονομία η κατάρρευση της συγκεκριμένης τράπεζας. Τα αποτελέσματα της μελέτης έδειξαν ότι η χρεοκοπία αυτής της τράπεζας θα είχε περιορισμένα αποτελέσματα (Aglietta, 2009: 29). Όπως είναι φυσικό, το πόρισμα της μελέτης επηρέασε μέχρι ενός σημείου τις μετ' έπειτα αποφάσεις. Η Lehman Brothers είχε πάνω από εκατό χρόνια ιστορίας και είχε καταφέρει να επιβιώσει από δυο παγκόσμιους πολέμους και τη μεγάλη ύφεση του 1929. Τη Δευτέρα το πρωί που έγιναν οι ανακοινώσεις στην αγορά, η τραπεζική εμπιστοσύνη χάθηκε μέσα σε λίγες στιγμές, τα επιτόκια εκτοξεύτηκαν σε επίπεδα ρεκόρ. Στην ουσία στην διατραπεζική αγορά δεν γίνονταν συναλλαγές. Μέσα σε 48 ώρες η αμερικανική αγορά έχασε δυο από τις τέσσερις μεγάλες επενδυτικές τράπεζες που κατείχε⁸⁷. Η αγορά βρισκονταν σε πανικό, η πίστωση είχε στερέψει και μια μεγάλη επενδυτική τράπεζα μόλις είχε αφηθεί να καταρρεύσει για λόγους ηθικού κινδύνου. Επομένως, οι επενδυτές περίμεναν την επόμενη χρεοκοπία από το ντόμινο που ήταν βέβαιο ότι θα προκαλούσε η χρεοκοπία της Lehman Brothers. Η AIG, η μεγαλύτερη ασφαλιστική εταιρία του κόσμου συνδιαλλάσσονταν στενά με την Lehman Brothers. Την ίδια μέρα

⁸⁷ Οι επιχειρήσεις που επιβιώνουν από την κρίση ξαφνικά κατανοούν ότι η πίτα τους στην αγορά έχει μεγαλώσει, γιατί οι ανταγωνιστές τους έχουν χρεοκοπήσει. Μπορεί η συνολική πίτα να έχει μειωθεί ένεκα της κρίσης, αλλά το ποσοστό τους στο μερίδιο της αγοράς αυξάνεται. Το παράδοξο είναι ότι όσο πιο πολλές επιχειρήσεις έχουν χρεοκοπήσει σε ένα κλάδο τόσο πιο εύκολα η κερδοφορία των υπολοίπων επιχειρήσεων ανακάμπτει και αυξάνεται (Βαρουφάκης, 2014: 114). Η συγκέντρωση κεφαλαίου και η μονοπωλιοποίηση της αγοράς στην περίοδο της κρίσης αποτελεί απαράβατο κανόνα των οικονομικών. Αυτό αποδείχτηκε ακόμα μια φορά στην χρηματοπιστωτική κρίση του 2008.

εμφανίστηκε ο κίνδυνος κατάρρευσης της AIG. Η συγκεκριμένη ασφαλιστική εταιρία ήταν τόσο μεγάλη που αν κατέρρεε θα συμπαράσερνε όλο το χρηματοπιστωτικό σύστημα του κόσμου. Μη έχοντας άλλη εναλλακτική το αμερικανικό κράτος την κρατικοποίησε, επιβαρύνοντας τους Αμερικάνους φορολογούμενους με 85 δισεκατομμύρια δολάρια και απέκτησε το 80% της εταιρίας (Καραμούζης, & Χαρδούβελης, 2011: 47). Εκ των υστέρων, γίνεται κατανοητό ότι λόγω του ηθικού κινδύνου (moral hazard) η αμερικανική κυβέρνηση οδήγησε το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα ένα βήμα πριν την κατάρρευση και πολλαπλασίασε το κόστος διάσωσης για τον Αμερικανικό πολίτη. Άρα, η επιλογή να επιτραπεί στην Lehman Brothers να καταρρεύσει ήταν λανθασμένη. Η διάσωση της AIG δεν ηρέμησε τις αντιδράσεις των επενδυτών και η πιστωτική ασφυξία συνέχισε να υπάρχει με αποτέλεσμα η Goldman Sachs και η Morgan Stanley μη μπορώντας να προσφύγουν σε δανεισμό μετατράπηκαν σε εμπορικές, ώστε να αποκτήσουν πρόσβαση στη χρηματοδότηση από την Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ (Καραμούζης, & Χαρδούβελης, 2011: 47). Ωστόσο, το επόμενο διάστημα στην Αμερική έγιναν πολλές ακόμα εξαγορές και συγχωνεύσεις εταιριών. Στη Βρετανία το σκηνικό ήταν αντίστοιχο. Οι συστημικές τράπεζες αντιμετώπιζαν πρόβλημα ρευστότητας. Η αγγλική κυβέρνηση ανακοίνωσε πρόγραμμα στήριξης των τραπεζών με 50 δισεκατομμύρια λίρες σε κεφάλαια και 250 δισεκατομμύρια λίρες σε εγγυήσεις. Ήταν το μεγαλύτερο πρόγραμμα διάσωσης που είχε υπάρξει σε βρετανικό έδαφος. Στην ουσία αυτό το πρόγραμμα διάσωσης απέβλεπε στην εθνικοποίηση των αγγλικών τραπεζών, οι οποίες τελικά εθνικοποιήθηκαν (Brown, 2010: 104). Τον Οκτώβριο του 2009 η αμερικανική κυβέρνηση διέθεσε 250 δισεκατομμύρια δολάρια από το πρόγραμμα TARP⁸⁸, ώστε να αποκτήσει συμμετοχή σε αρκετά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα της χώρας. Όσον αφορά την Ευρώπη οι προβλέψεις ότι δεν θα επηρεαστεί η ευρωπαϊκή οικονομία από την κρίση διαψεύστηκαν. Οι Ευρωπαίοι πολιτικοί άργησαν να καταλάβουν το βάθος της κρίσης, γι' αυτό τα αντανάκλαστικά τους ήταν πολύ αργά. Η Ευρώπη επηρεάστηκε από τη διάδοση της κρίσης και παρά την ολιγωρία

⁸⁸ Το TARP (Troubled Asset Relief Program) δημιουργήθηκε από την αμερικανική κυβέρνηση για να αντιμετωπιστεί η κρίση του 2008. Περιλάμβανε ένα κεφάλαιο 700 δισεκατομμυρίων \$ για την αποφυγή της κατάρρευσης συστημικών παικτών της αγοράς. Σκοπός του ήταν να παράσχει ρευστότητα στην αγορά. Από τα κεφάλαια του TARP 319 δις πήγαν για την ενίσχυση χρηματοοικονομικών ιδρυμάτων (Citigroup, AIG, Morgan Stanley Goldman Sachs), τα 81 δις στις αυτοκινητοβιομηχανίες (General Motors, Chrysler) και 27 δις για την ενίσχυση των δανειοληπτών (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 56).

της, ακολούθησε τον δρόμο που είχε χαράξει η Βρετανία και προέβη σε ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών της και σε παροχή εγγυήσεων. Ιδιαίτερο πρόβλημα αντιμετώπισαν η Γερμανία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ισπανία και η Ολλανδία. Ήταν πρωτοφανή τα ποσά που διοχέτευσαν τα κράτη στην ευρωπαϊκή αγορά, αλλά λειτούργησαν κατευναστικά για τους επενδυτές (Brown, G., 2010: 104). Τα χειρότερα προβλήματα παρά την έλλειψη συντονισμού από τα κράτη αποφεύχθηκαν, ώστε να μην καταρρεύσει το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα⁸⁹. Όμως, ο μεγάλος στόχος χάθηκε, γιατί η κρίση «πέρασε» στην πραγματική οικονομία. Το διεθνές εμπόριο το 2009 κατέρρευσε και η πραγματική οικονομία βυθίστηκε στην ύφεση, γιατί οι τράπεζες περιόρισαν σε μεγάλο βαθμό τον δανεισμό με αποτέλεσμα οι επιχειρήσεις να μειώνουν σταδιακά τις δραστηριότητές τους (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 52). Επιπλέον, οι επιχειρήσεις δεν συνδιαλάσσονταν με πίστωση, γιατί ο κίνδυνος αθέτησης των πληρωμών και η αβεβαιότητα είχε οδηγήσει σε δυσπιστία ακόμα και για τις πιο υγιείς επιχειρήσεις. Το παγκόσμιο ΑΕΠ άρχισε να μειώνεται, δεδομένου ότι η εμπορική δραστηριότητα παγκοσμίως είχε μειωθεί. Οι Κεντρικές Τράπεζες σε μια ύστατη προσπάθεια να δώσουν ώθηση στις εθνικές τους οικονομίες μείωσαν τα επιτόκια δανεισμού κατά πολύ. Η Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα (Ο.Κ.Τ) των ΗΠΑ δάνειζε ακόμα και με απευθείας δανεισμό τις μεγάλες επιχειρήσεις προκειμένου να μην καταρρεύσουν. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα αντέδρασε με λιγότερο δυναμισμό, μειώνοντας τα επιτόκια δανεισμού με αργό ρυθμό και με μικρό ποσοστό κάθε φορά. Η Ο.Κ.Τ. των ΗΠΑ χρησιμοποίησε έναν «ανορθόδοξο» τρόπο για την παροχή ρευστότητας, την λεγόμενη ποσοτική χαλάρωση (quantitative easing)⁹⁰. Όπως, γίνεται εύκολα αντιληπτό οι ΗΠΑ αντιμετώπισαν την κρίση άμεσα και με θάρρος. Παρέβλεψαν την οικονομική ορθοδοξία και άσκησαν

⁸⁹ Ήταν η πρώτη φορά στην Ιστορία που οι κυβερνήσεις εισήγαγαν τόσα πολλά χρήματα εξαγοράζοντας στοιχεία ενεργητικού του τραπεζικού συστήματος, με κεφάλαιο και εγγυήσεις τρισεκατομμυρίων. Οι χώρες της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Ολλανδίας, της Αμερικής, της Αυστρίας, της Ισπανίας, της Πορτογαλίας ακολούθησαν την οικονομική πολιτική της Βρετανίας (Brown, 2010: 105)

⁹⁰ Τα χαμηλά επιτόκια ευνοούν την κατανάλωση και αποθαρρύνουν την αποταμίευση. Όταν όμως τα επιτόκια δεν μπορούν να μειωθούν περαιτέρω, η μόνη επιλογή των κεντρικών τραπεζών είναι να ρίξουν απευθείας χρήμα στην οικονομία. Αυτό ακριβώς είναι η ποσοτική χαλάρωση (quantitative easing). Στην πράξη οι κεντρικές τράπεζες αγοράζουν περιουσιακά στοιχεία (συνήθως κρατικά ομόλογα) χρησιμοποιώντας χρήματα. Τα ιδρύματα και οι οργανισμοί που πωλούν αυτές τις αξίες τις οποίες αγοράζει η κεντρική τράπεζα (εμπορικές τράπεζες, ασφαλιστικά ταμεία κτλ.) αποκτούν έτσι «νέο» χρήμα στους λογαριασμούς τους, το οποίο ενισχύει τη προσφορά χρήματος (Βαρουφάκης, 21/9/2012).

πολιτικές που θα αντιμετώπιζαν άμεσα την κρίση, διοχετεύοντας απρόσκοπτη παροχή ρευστότητας στην οικονομία, χωρίς να ανησυχούν για τον πληθωρισμό και το αυξανόμενο χρέος. Τα «οικονομικά της ύφεσης» μετά το 2008 επέστρεψαν, με σκοπό την σταθεροποίηση της παγκόσμιας οικονομίας που μέχρι τότε ήταν σε κάμψη. Οι αγορές «επιβράβευαν» την πολιτική των ΗΠΑ δεδομένου ότι το κόστος δανεισμού για το αμερικανικό δημόσιο είχε πέσει σε ιστορικά χαμηλό επίπεδο. Αντίθετα, η στάση της Ευρώπης συνέχισε να ανησυχεί τους επενδυτές, γιατί τα μέτρα που λαμβάνονταν για την αντιμετώπιση της ύφεσης ήταν ελλιπή⁹¹ και συνεχίζουν να είναι ελλιπή. Οι επενδυτές παρατηρώντας ότι οι οικονομίες των χωρών της Ευρώπης άρχισαν να παρουσιάζουν αποκλίσεις και ανισορροπίες μεταξύ τους, έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στον τρόπο που αυτή θα αντιμετώπιζε τα προβλήματα. Το ευρωπαϊκό οικοδόμημα δεν ήταν τόσο στέρεο όσο έδειχνε. Η παγκόσμια οικονομική κρίση είχε κλονίσει τα θεμέλια της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πιο συγκεκριμένα των χωρών - μελών της ζώνης του ευρώ. Οι δημοσιονομικές ανισορροπίες έγιναν το μέσο για να αρχίσουν οι αμφιβολίες, αφενός για το μέλλον του ευρώ και αφετέρου για τον βαθμό που οι ευρωπαϊκοί θεσμοί θα παρέμβαιναν, ώστε να υπάρξει αλληλεγγύη μεταξύ των χωρών – μελών της Ευρωζώνης. Η τακτική των επενδυτών ήταν πολύ απλή. Χρησιμοποίησαν μια χώρα της Ευρωζώνης που θεωρούσαν ως την πιο αδύναμη οικονομικά και τη λιγότερο αξιόχρη, για να αποκομίσουν κέρδη σε βάρος αυτής. Οι επενδυτές στράφηκαν κατά των κρατών τα οποία τους διέσωσαν και ειδικά κατά των πιο οικονομικά αδύναμων⁹². Μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση τα κράτη (ΗΠΑ, Βρετανία, Ιρλανδία, Ισπανία, Γαλλία, Πορτογαλία, Γερμανία, Ολλανδία, Αυστρία, Ελβετία, Ιταλία) διασώζοντας το τραπεζικό τους σύστημα και

⁹¹ Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα μπορεί να προβεί σε πολιτική ποσοτικής χαλάρωσης, αλλά οι θιασώτες του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού αντέδρασαν έντονα σε αυτή την πολιτική της επίλυσης της κρίσης, υποστηρίζοντας ότι η ποσοτική χαλάρωση αντί να λύσει το πρόβλημα θα το επιτείνει. Ο λόγος είναι ότι, αν η Ε.Κ.Τ. δεχτεί να αγοράζει ομόλογα αξιολογημένα με πολύ χαμηλές βαθμολογίες, τότε τα κράτη θα λάβουν το μήνυμα για να συνεχίσουν τις ίδιες λανθασμένες πολιτικές και δεν θα λάβουν μέτρα για αναμόρφωση των οικονομιών τους. Όπως αναφέρει ο Hans Werner Sinn η συγκεκριμένη πολιτική από την Ε.Κ.Τ. σημαίνει ότι τα κράτη θα συνεχίζουν να χρεώνονται, γιατί θα έχουν την βεβαιότητα ότι τα επιτόκια δανεισμού θα παραμένουν χαμηλά. (<http://www.capital.gr/NewsTheme.asp?id=2205263>), (10/3/2015).

⁹² Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μαριάς σε εκδήλωση του δικηγορικού συλλόγου Αθηνών για την δανειακή σύμβαση που υπέγραψε η ελληνική κυβέρνηση την άνοιξη του 2010: «Τα κράτη έκαναν μία μεγάλη παρέμβαση για να σώσουν τις τράπεζες και τους άλλους χρηματοοικονομικούς οίκους. Αρκετοί από αυτούς τους οίκους και αρκετές τράπεζες σώθηκαν και στην πορεία οι τράπεζες αυτές, μαζί με τους διεθνείς κερδοσκόπους, επιτέθηκαν στα κράτη, τα οποία, ούτως ή άλλως, αντιμετώπιζαν προβλήματα, γιατί είχαν αρκετά χρέη και φθάσαμε αυτή τη στιγμή να παίρνονται μέτρα σε παγκόσμιο επίπεδο, στο όνομα δήθεν του περιορισμού των ελλειμμάτων». (Δ.Σ.Α. 15 Ιουλίου 2010)

ασκώντας πολιτικές για την τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας διεύρυναν το δημόσιο χρέος τους, όμως ταυτόχρονα λόγω της ύφεσης το ΑΕΠ των χωρών ως αναπόφευκτη συνέπεια μειώθηκε και προκλήθηκε ύφεση⁹³ Άρα, ο δείκτης χρέους προς ΑΕΠ που καθιστά μια χώρα αξιόχρη, δηλαδή δείχνει την ικανότητα της να εξυπηρετεί το χρέος της αυξήθηκε για τις χώρες που αντιμετώπισαν πρόβλημα με την ύφεση. Οι επενδυτές έκριναν ότι η Ελλάδα που ήταν μέλος της Ευρωζώνης δεν μπορούσε να εξυπηρετήσει το συσσωρευμένο χρέος της και επιπλέον δεν υπήρχαν ευρωπαϊκές δικλίδες ασφαλείας για να βοηθήνε τα κράτη – μέλη σε έκτακτες καταστάσεις, ούτε η νομισματική ένωση στηρίζονταν σε σταθερά δημοσιονομικά θεμέλια (Καραμούζης & Χαρδούβελης, 2011: 58). Συνεπώς, η επικείμενη κρίση χρέους της Ευρωζώνης ήταν προ των πυλών. Το βασικό ερώτημα που αναδύεται είναι, γιατί η Ευρώπη και οι Ευρωπαίοι ηγέτες δεν κατανόησαν εξ' αρχής το βάθος της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, τι ήταν αυτό που τους περιόρισε να ασκήσουν αντίστοιχη πολιτική με τις ΗΠΑ και γιατί επέτρεψαν να απειλείται με κατάρρευση το ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Επίσης, αξίζει να διερευνηθεί ποια ήταν η κυρίαρχη ιδεολογία στην γηραιά ήπειρο, γιατί μέσα από αυτές τις σκέψεις θα προέκυπτε η λύση στην αναδυόμενη κρίση χρέους της Ευρωζώνης και αυτός είναι ο σκοπός του επόμενου κεφαλαίου.

⁹³ Τα αποτελέσματα από στοιχεία του IMF ότι την περίοδο 2009- 2010 τα χρέη των χωρών(ΗΠΑ, Βρετανία, Ιρλανδία, Ισπανία, Γαλλία, Πορτογαλία, Γερμανία, Ολλανδία, Αυστρία, Ελβετία, Ιταλία) αυξήθηκαν λόγω των παρεμβατικών κρατικών πολιτικών (http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/weorept.aspx?sy=2005&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&pr1.x=45&pr1.y=8&c=122%2C182%2C132%2C184%2C134%2C146%2C178%2C112%2C111&s=GGXWDG_NGDP&grp=0&a).

Κεφάλαιο τέταρτο: Η αντιμετώπιση της κρίσης στην Ευρωζώνη

4.1 Οι δυσκολίες της νομισματικής ένωσης: Τριγμοί στα θεμέλια της Ευρωζώνης

Έχουν περάσει 16 χρόνια από το 1999 όπου οι χώρες που είναι μέλη της Ευρωζώνης σταθεροποίησαν τις ισοτιμίες των νομισμάτων τους. Τρία χρόνια αργότερα το ευρώ απέκτησε φυσική μορφή. Οι πολίτες και οι επιχειρήσεις των χωρών μελών της Ευρωζώνης μπορούσαν πλέον να συνδιαλλάσσονται χωρίς να χρειάζεται να μετατρέψουν τα νομίσματά τους. Το βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων βελτιώνονταν συνεχώς⁹⁴, η ανεργία μειωνόταν, οι ρυθμοί ανάπτυξης ήταν υψηλοί και οι εγγυήσεις ότι το καλύτερο μέλλον είναι καθ' οδόν ήταν παντού διάχυτες. Το ευρώ ήταν και παραμένει ακόμα και σήμερα σύμβολο ενότητας. Αποτελεί το έμβλημα όλων των προσπαθειών από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ύστερα, για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Σχεδιάστηκε με λεπτομέρεια, ώστε να είναι όσο το δυνατόν πιο αξιόπιστο γίνεται, παρ' όλα αυτά τα λάθη στον σχεδιασμό του ήταν αναπόφευκτα. Το ευρώ είναι ένα ανεξάρτητο νόμισμα και την ευθύνη έκδοσης και κυκλοφορίας του ευρώ την έχει η ΕΚΤ, η οποία είναι ανεξάρτητη από κυβερνητικές παρεμβάσεις σύμφωνα με το καταστατικό της. Επειδή, η νομισματική πολιτική στην Ευρώπη ασκείται αποκλειστικά από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (Ε.Κ.Τ.), αυτό δίνει την δυνατότητα στην Ε.Κ.Τ. να προσαρμόζει την πολιτική της πάντα με γνώμονα την επίτευξη του στόχου της σταθερότητας των τιμών.

Αυτό αποτελεί το βασικό στόχο που πρέπει να υπηρετούν οι αποφάσεις για τη νομισματική πολιτική για τη διατήρηση του επιπέδου του πληθωρισμού κοντά αλλά κάτω από το 2%. Συνεπώς, η νομισματική πολιτική στην Ευρώπη από τη μια πλευρά

⁹⁴ Η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των ανθρώπων ενσαρκώνεται στην απόκτηση υλικών αγαθών, καθώς τα αυτά ικανοποιούν τις ανθρώπινες ανάγκες. Η δυνατότητα για αγορά αυτοκινήτου, κατοικίας, τηλεόρασης, ηλεκτρονικού υπολογιστή αυξάνει την ευημερία και κάνει τον άνθρωπο πιο ευτυχημένο από ότι ήταν πριν. Σε διαφορετική περίπτωση, οι άνθρωποι δεν θα καταλάωναν αγαθά αν δεν ανέμεναν βελτίωση της ευημερίας τους. Βέβαια, από την άλλη πλευρά υπάρχουν και εκείνοι που δεν καταναλώνουν τα παραπάνω αγαθά. Με την δημιουργία της ΕΕ οι πολίτες βελτίωσαν αισθητά το βιοτικό τους επίπεδο, αυξήθηκαν οι μισθοί τους, αύξησαν την κατανάλωση τους, η ανεργία μειωνόταν, ενισχύονταν η ανάπτυξη. Ως εκ τούτου, οι Ευρωπαίοι πολίτες έβλεπαν ως θετική εξέλιξη την ένταξη της χώρας τους στην Ευρωζώνη.

είναι ανεξάρτητη, όσον αφορά την πολιτική σκοπιά, αλλά πλήρως εξαρτημένη από τον στόχο της για τον πληθωρισμό, που περιορίζει τις κινήσεις της σε μεγάλο βαθμό.

Το ευρώ ως ενιαίο νόμισμα, πέρα από σύμβολο ενότητας συνεπάγεται και μια σειρά αποτελεσμάτων για τις χώρες που το απέκτησαν. Πρώτον, Η ύπαρξη ενός νομίσματος μειώνει τον συναλλαγματικό κίνδυνο⁹⁵ (ΤτΕ, 2014: 26). Ο συναλλαγματικός κίνδυνος αποτελεί πρόβλημα για το εμπόριο και για τις υπηρεσίες μεταξύ χωρών που έχουν αναπτύξει εμπορικές σχέσεις μεταξύ τους. Έστω, ότι δεν υπάρχει ενιαίο νόμισμα και ότι μια επιχείρηση θέλει να εξάγει στο εξωτερικό τα προϊόντα της και να εισάγει πρώτες ύλες που της είναι απαραίτητες για την παραγωγή του προϊόντος της. Αυτό που πρέπει να κάνει συνέχεια η επιχείρηση είναι να αντισταθμίζει τον κίνδυνο από τη μεταβολή των ισοτιμιών, για να μην αποκτήσει ζημίες. Επομένως, η ανασφάλεια και η οικονομική αβεβαιότητα για την επιχείρηση είναι υψηλές. Σε χώρες που οι επιχειρήσεις τους συνδιαλλάσσονται συνεχώς, οι κυμαινόμενες ισοτιμίες αποτελούν πρόβλημα, άρα οι ηγέτες των κρατών ως λύση, σε αυτό το πρόβλημα προβαίνουν σε πρόσδεση των ισοτιμιών των νομισμάτων τους. Δηλαδή, τα νομίσματα των κρατών διατηρούν μεταξύ τους σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες, ώστε να βελτιώσουν το μεταξύ τους διασυνοριακό εμπόριο. Αυτό, έκαναν οι χώρες της Ευρωζώνης το 1999, διατήρησαν σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες μεταξύ τους. Βέβαια, οι χώρες της Ευρωζώνης έκαναν ακόμα ένα βήμα, υιοθέτησαν κοινό νόμισμα. Συνεπώς, η επιχειρηματικότητα μεταξύ της ενιαίας αγοράς έγινε πιο ασφαλές.

Η Ευρώπη είχε κίνητρο να προχωρήσει σε ενιαίο νόμισμα, καθώς η πλειονότητα των χωρών – μελών της Ευρωζώνης συνδιαλλάσσονται κυρίως μεταξύ τους. Σε διαφορετική περίπτωση δεν θα έχει αξία η ύπαρξη του ενιαίου νομίσματος, καθώς δεν θα εξυπηρετούσε κάποιο σκοπό. Άρα, το κοινό νόμισμα αποτελεί όφελος για τα κράτη που έχουν ιδιαίτερα ανεπτυγμένες εμπορικές σχέσεις μεταξύ τους. Υπό κάποια έννοια, η νομισματική ολοκλήρωση αν την παρατηρήσουμε κάτω από το πρίσμα των εμπορικών συναλλαγών, ήταν ένα γεγονός σχεδόν αναπόφευκτο. Βέβαια,

⁹⁵ Η αβεβαιότητα για τον συναλλαγματικό κίνδυνο δημιουργεί προβλήματα και αβεβαιότητα για τις μελλοντικές τιμές και υπηρεσίες. Αν οι τιμές γίνουν αβέβαιες, η αβεβαιότητα πηγαίνει στην παραγωγή, στις επενδύσεις, την κατανάλωση. Μια επιχείρηση που θέλει να κάνει επενδύσεις στο εξωτερικό, σε χώρες που διαθέτουν διαφορετικό νόμισμα, τότε αυτές οι επενδύσεις μπορεί να γίνουν ζημιολόγες αν και μόνο αν αλλάξουν οι ισοτιμίες των νομισμάτων. Άρα, η ύπαρξη του συναλλαγματικού κινδύνου μειώνει τις επενδύσεις και διαστρεβλώνει το σύστημα των τιμών. Το πρόβλημα του συναλλαγματικού κινδύνου είναι πολύ σημαντικό, καθώς εμποδίζει τους επιχειρηματίες να λάβουν ορθές αποφάσεις και να κάνουν επικερδής επενδύσεις (De Grauwe, 2008: 126). Η αποστροφή ανάληψης κινδύνου είναι αρνητικό κίνητρο για την ανάπτυξη μια οικονομίας.

από την άλλη πλευρά τα κράτη παραδίδοντας το κάθε ένα, την νομισματική του πολιτική σε μια αρχή υπερεθνική και ανεξάρτητη, ως απόφαση είναι δύσκολη, τόσο από πολιτική όσο και από οικονομική πλευρά. Το να απολέσει ένα κράτος τον έναν από τους δυο βασικούς του οικονομικούς πυλώνες για να δημιουργήσει μια νέα κεντρική τράπεζα, η οποία ταυτόχρονα του αναιρεί το δικαίωμα της νομισματικής παρέμβασης στην οικονομία, απαιτεί ώριμη σκέψη και σε βάθος ανάλυση.

Αυτό το σενάριο που είχαν υποτιμήσει όπως αποδείχθηκε στην συνέχεια οι ηγέτες των χωρών, είναι το σενάριο της ύφεσης με την παράλληλη ύπαρξη ενιαίου νομίσματος. Έστω ότι μια χώρα που ανήκει σε μια νομισματική ένωση και βρίσκεται σε περίοδο ύφεσης με την οικονομία της να χρειάζεται βοήθεια, ενώ ταυτόχρονα μια άλλη χώρα που ανήκει στην ίδια ένωση βρίσκεται σε περίοδο ανάπτυξης, δηλαδή βρίσκονται σε εκ διαμέτρου αντίθετες καταστάσεις οι δυο οικονομίες, το ερώτημα είναι με ποιον τρόπο θα αντιμετωπιστεί αυτή η έκτακτη κατάσταση; Η μια χώρα θα χρειάζεται ρευστότητα για να βγει από την ύφεση η οικονομία της, δηλαδή επεκτατική νομισματική πολιτική, ενώ η άλλη χώρα θα απορρίπτει την επεκτατική νομισματική πολιτική γιατί θα προκαλέσει υπερθέρμανση της οικονομίας της με συνέπεια την αύξηση του πληθωρισμού. Αυτό το σενάριο, παρόλο που είναι απλό αντικατοπτρίζει με σαφήνεια ότι η νομισματική πολιτική είναι πολύ σημαντικό να είναι υπό τον έλεγχο των κρατών ειδικά σε έκτακτες περιόδους. Όταν η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση επηρέασε τις χώρες της Ευρωζώνης, παρόλο που πολλοί πίστευαν ότι η Ευρώπη ήταν πολύ καλά θωρακισμένη σε εξωτερικούς κινδύνους, η κρίση αποκάλυψε ότι η Ευρωζώνη είχε κάποια προβλήματα στον τρόπο που είχε δομηθεί⁹⁶. Το αποτέλεσμα ήταν τα προβλήματα να εμφανιστούν άμεσα και να διογκωθούν λόγω του δύσκολου οικονομικού κλίματος. Επίσης, η έλλειψη συντονισμένων κινήσεων εκ μέρους των ηγετών της Ευρωζώνης ενίσχυσαν τα προβλήματα. Σε επίπεδο νομισματικής πολιτικής, οι ηγέτες δεν μπορούσαν να παρέμβουν στο έργο της Ε.Κ.Τ.⁹⁷. Η Ε.Κ.Τ. όφειλε να αντιδράσει όπως όριζε το

⁹⁶ Το δόγμα στην Ευρώπη ήταν ότι δεν χρειάζεται να υπάρχει μηχανισμός στήριξης για τη προστασία της ομαλής λειτουργίας του ευρώ, αρκεί όλα τα μέλη της να συμμορφώνονται με τους κανόνες. Αυτό είναι σαν να λέμε ότι οι άνθρωποι που τηρούν τους κανόνες για την φωτιά δεν έχουν ανάγκη για πυροσβεστικό. Στην Ευρώπη αυτό που συμβαίνει είναι να ενισχύονται οι κανόνες κατά της φωτιάς και τους κανόνες τιμωρίας του απειρίσκεπτου, όμως αυτό στην κατάσταση της φωτιάς που καίει την Ευρώπη δεν βοηθάει (De Grauwe, 2010).

⁹⁷ Η πολιτική ανεξαρτησία της ΕΚΤ αναφέρεται ρητά και ξεκάθαρα στο άρθρο 107 της Συνθήκης και επιπλέον, στο άρθρο 104 της συνθήκης αναφέρεται ότι η πολιτική ανεξαρτησία της ΕΚΤ είναι

καταστατικό της, δηλαδή να προσέχει την αύξηση του πληθωρισμού. Αυτή η δέσμευση της που προέρχεται από την ιδεολογία των θιασωτών του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού, ότι το νόμισμα πρέπει να είναι σταθερό και εύχρηστο χωρίς να είναι πληθωριστικό. Επομένως, στα πρώτα στάδια της κρίσης, ενώ οι άλλες κεντρικές τράπεζες του κόσμου άρχισαν να μειώνουν τα επιτόκια δανεισμού τους, ώστε να αποκατασταθεί μέχρι ενός βαθμού η ρευστότητα, η Ε.Κ.Τ. δεν ακολούθησε αυτή την πολιτική υπό τον φόβο της αύξησης του πληθωρισμού. Άρα, τα αντανακλαστικά της στην αρχή της κρίσης ήταν πολύ αργά και η αντίδραση της πολύ καθυστερημένη. Η πρώτη αντίδραση για την κρίση ήρθε το καλοκαίρι του 2008 όπου μείωσε το επιτόκιο δανεισμού των τραπεζών κατά 25 μονάδες βάσης ή 0,25% (ECB timeline). Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους η κατάρρευση της Lehman Brothers οδήγησε σε παράλυση την διατραπεζική αγορά, γιατί το διατραπεζικό επιτόκιο είχε ανέβει σε πρωτοφανή επίπεδα με συνέπεια να καταστήσει τον δανεισμό απαγορευτικό. Έτσι, οι κεντρικές τράπεζες μείωσαν περαιτέρω τα επιτόκια δανεισμού για να διευκολύνουν την ρευστότητα.

Η Ε.Κ.Τ. ως κριτήριο για την πολιτική που θα ακολουθούσε είχε τον στόχο του πληθωρισμού. Το γεγονός ότι η κεντρική τράπεζα της Ευρώπης δεν σταμάτησε να ακολουθεί τον στόχο της καταμαρτυρείται από το εξής: το 2011, ενώ η κρίση στην Ευρωζώνη εξελισσόταν, υπήρξαν ενδείξεις ότι αναμένονταν αύξηση του πληθωρισμού πάνω από την εντολή του καταστατικού της⁹⁸, με αποτέλεσμα η Ε.Κ.Τ. να αυξήσει τα επιτόκια δανεισμού, ώστε να μην αποτύχει όσον αφορά τον στόχο της. Η επικράτηση της γερμανικής νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας στο καταστατικό της ΕΚΤ προσδιορίζεται από τους στόχους που έχουν τεθεί στο καταστατικό της ως προς την άσκηση της πολιτικής της, δηλαδή ο στόχος για σταθερότητα των τιμών είναι

αναγκαία και ικανή συνθήκη για την διασφάλιση της σταθερότητας των τιμών. Επίσης, από το άρθρο 104 προκύπτει ότι η ΕΚΤ δεν μπορεί να χρηματοδοτήσει ελλείμματα σε κρατικούς προϋπολογισμούς και απαγορεύεται η απευθείας αγορά κρατικών τίτλων. Επίσης, για να υπάρξει αλλαγή στον κανονισμό λειτουργίας της ΕΚΤ, πρέπει να υπάρξει ομοφωνία των χωρών μελών της Ε.Ε.. Πράγμα που καθιστά την αλλαγή στον κανονισμό της λειτουργίας της ουσιαστικά αδύνατη (De Grauwe, 2008: 271).

⁹⁸ «Έως το καλοκαίρι του 2011 οι πληθωριστικές πιέσεις εντάθηκαν λόγω της αύξησης των τιμών των βασικών εμπορευμάτων, γεγονός που θα μπορούσε να πυροδοτήσει πιο γενικευμένη πληθωριστική διαδικασία σε συνθήκες οικονομικής ανάκαμψης. Η νομισματική ανάλυση έδειχνε ότι ο υποκείμενος ρυθμός νομισματικής επέκτασης ήταν συγκρατημένος, η νομισματική ρευστότητα ήταν άφθονη και θα μπορούσε να ενισχύσει τις πιέσεις στις τιμές. Για να περιοριστούν αυτοί οι κίνδυνοι, το Διοικητικό Συμβούλιο αύξησε τα βασικά επιτόκια της ΕΚΤ σε δύο φάσεις, τον Απρίλιο και τον Ιούλιο, κατά 50 μονάδες βάσης συνολικά» (Ετήσια Έκθεση ΕΚΤ για το 2011), (<http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/annrep/ar2011el.pdf>).

συνέπεια από τις μνήμες του υπερπληθωρισμού της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Η Ε.Κ.Τ. τηρώντας τις αρχές του καταστατικού της, δεν απέτυχε ποτέ στον στόχο του χαμηλού πληθωρισμού ανεξάρτητα από το τι γίνονταν στην υπόλοιπη οικονομία. Η ιεραρχία των επιλογών της ήταν ξεκάθαρη. Συνεπώς, στη νομισματική πολιτική της σταθερότητας των τιμών που είναι στόχος τους καταστατικού της ΕΚΤ εφαρμόστηκε. Όμως, σε μια οικονομική και νομισματική ένωση υπάρχουν άλλοι δυο πολύ σημαντικοί παράγοντες που καθορίζουν τις εξελίξεις και την αντιμετώπιση των δύσκολων καταστάσεων. Πέρα από τη νομισματική πολιτική, υπάρχουν η δημοσιονομική πολιτική και η ελεύθερη διακίνηση του ανθρώπινου κεφαλαίου (Krugman, 2012: 198).

Σε θεσμικό επίπεδο υπήρχε ελεύθερη διακίνηση των εργαζομένων εντός της Ευρώπης, δηλαδή κάποιος εργαζόμενος που για οποιονδήποτε λόγο θα ήθελε να εργαστεί σε άλλη χώρα της Ευρώπης θα είχε νομικά αυτό το δικαίωμα. Το πλεονέκτημα που δίνει η ελεύθερη διακίνηση των εργαζομένων σε περιόδους ύφεσης είναι ότι οι εργαζόμενοι μπορούν να μετακινηθούν από μια χώρα με υψηλή ανεργία όπου η πιθανότητα τους να βρουν εργασία είναι μικρή, σε μια χώρα με χαμηλή ανεργία όπου η πιθανότητα ευρέσεως εργασίας είναι υψηλή⁹⁹. Αυτό το πλεονέκτημα δεν μπορούσε να το εκμεταλλευτεί η Ευρώπη, γιατί οι διαφορές των χωρών είναι έντονες τόσο σε γλωσσικό επίπεδο, σε πολιτισμικό επίπεδο και σε θεσμικό επίπεδο¹⁰⁰. Επομένως, οι Ευρωπαίοι πολίτες παρόλο που έχουν τη δυνατότητα να μεταναστεύσουν για να βρουν εργασία δεν το κάνουν με μεγάλη ευκολία και όσοι το

⁹⁹ Με τον όρο μετανάστευση εννοείται κάθε μετακίνηση ατόμου που γίνεται από μια περιοχή σε μια άλλη για μόνιμη ή προσωρινή εγκατάσταση. Η εσωτερική μετανάστευση στην Ευρώπη παραμένει σε πολύ χαμηλά επίπεδα συγκριτικά με την κινητικότητα που υπάρχει στις ΗΠΑ (Krugman, 2012: 198). Η ανεργία είναι ένας σημαντικός λόγος μετανάστευσης, αλλά παρόλο που σε κάποιες χώρες η ανεργία βρίσκεται σε υψηλά επίπεδα, η μετανάστευση μένει σε χαμηλά επίπεδα, καθώς υπάρχουν αρκετά προβλήματα με την γλώσσα και την κουλτούρα (Krugman, 2012: 198).

¹⁰⁰ Στις Ευρωπαϊκές χώρες υπάρχουν σημαντικές θεσμικές διαφορές στην αγορά εργασίας. Σε κάποιες χώρες τα εργατικά σωματεία έχουν μεγάλη ισχύ (Γερμανία), ενώ σε άλλες χώρες το συνδικαλιστικό κίνημα είναι αποδυναμωμένο. Αυτές οι θεσμικές αλλαγές είναι πολύ σημαντικές για την νομισματική ένωση, διότι μπορούν να δημιουργήσουν συνθήκες απόκλισης στους μισθούς και στις τιμές. Όταν οι διαπραγματεύσεις για τους μισθούς γίνονται από μια κεντρικά ελεγχόμενη αρχή, τότε αυτή η αρχή μπορεί να λάβει υπόψη της ότι αν ζητήσει αύξηση των μισθών, τότε θα υπάρχει αύξηση του πληθωρισμού σε όλη την οικονομία. Αν δεν υπάρχει μια κεντρική διαπραγματευτική αρχή αλλά πολλές μικρές ενώσεις που διαπραγματεύονται η κάθε μία για τον εαυτό της, τότε δημιουργείται το πρόβλημα του free rider. Ο λόγος είναι γιατί κανένα σωματείο δεν θέλει να μην πάρουν τα μέλη του αύξηση ενώ τα μέλη των υπολοίπων σωματείων να πάρουν. Άρα, το κάθε σωματείο θα ζητήσει αύξηση των μισθών για τα μέλη του με αποτέλεσμα να υπάρξει πληθωρισμός. Συνεπώς, λόγω της μη συνεργασίας των συνδικάτων η οικονομία θα βρεθεί σε χειρότερη κατάσταση από ότι με την ύπαρξη ενός σχεδιαστή (De Grauwe, 2008:48).

κάνουν αποτελούν μικρή πλειονότητα. Άρα, θα δημιουργούνται ανισορροπίες μεταξύ των χωρών, γιατί κάποιες χώρες θα έχουν υψηλή ανεργία, ενώ κάποιες άλλες θα έχουν χαμηλή ανεργία σε περιόδους ύφεσης. Αυτές οι ανισορροπίες στην αγορά εργασίας, είναι πολύ εύκολο να οδηγήσουν σε ανισότητες μεταξύ των πολιτών της Ευρώπης. Όμως, όπως υποστηρίζει η θεωρία των Γερμανών νεοφιλελεύθερων: πρώτον, ο άνεργος δεν είναι ένας οικονομικά μειονεκτικός άνθρωπος, δεν είναι κοινωνικό θύμα, αλλά ένας εργαζόμενος σε μεταβατική κατάσταση, δηλαδή, σε μια κατάσταση από μια μη αποδοτική δραστηριότητα προς μια πιο αποδοτική δραστηριότητα¹⁰¹. Σε μια κατάσταση ανεργίας δεν πρέπει κανείς να παρεμβαίνει όποια και αν είναι τα ποσοστά της ανεργίας. Αντιθέτως, η ανεργία είναι θετικό πράγμα για μια οικονομία, γιατί δίνει περισσότερα κίνητρα στους ανθρώπους για να είναι πιο ανταγωνιστικοί, πιο συνεπείς και πιο υπεύθυνοι. Δεύτερον, όσον αφορά την ανισότητα, ούτε αυτή αποτελεί πρόβλημα, γιατί η ανισότητα είναι ο κινητήριος μοχλός της οικονομίας, δίνει κίνητρα στα άτομα να βρίσκονται συνεχώς σε εγρήγορση. Επιπλέον, η ανισότητα είναι ίση για όλους, άρα δεν απειλεί την κοινωνία η ύπαρξή της. Επομένως, σύμφωνα με αυτή τη θεωρία οι Ευρωπαίοι ηγέτες δεν πρέπει να ανησυχούν τόσο για την ανεργία, όσο και για την ανισότητα, αλλά το πιο σημαντικό είναι ότι οφείλουν να μην κάνουν τίποτα για να αντιμετωπίσουν αυτά τα δυο προβλήματα.

Η ιδεολογία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού αποτελεί έναν πολύ καλό τρόπο εξήγησης της αντίδρασης των πολιτικών ηγετών απέναντι στην ολοένα και αυξανόμενη ανεργία που προκάλεσε η κρίση. Η αντίδραση των πολιτικών ηγετών για την αντιμετώπιση της ανεργίας ήταν μέτρα με ελλιπείς πολιτικές, χωρίς να επιλύουν το πρόβλημα. Ο στόχος προς την πλήρη απασχόληση σε καμία περίπτωση δεν έγινε αντικείμενο διαπραγμάτευσης μεταξύ των πολιτικών αρχηγών, άρα η ανεργία από τη στιγμή που δεν λαμβάνονταν μέτρα για την αντιμετώπισή της είναι λογικό να αυξάνεται. Όμως, εφόσον δεν αποτελούσε πρόβλημα, ήταν θεμιτό να μην στραφεί η

¹⁰¹ Οι άνεργοι δεν αντιμετωπίζονται ως άνθρωποι οι οποίοι ψάχνουν για εργασία αλλά δεν μπορούν να βρουν, αλλά ως άνθρωποι οι οποίοι δεν ρίχνουν την αμοιβή τους σε τόσο χαμηλό επίπεδο ώστε να προσληφθούν από κάποιον εργοδότη. Αυτή η προσέγγιση για την ύπαρξη ανεργίας υποστηρίζεται από την μονεταριστική θεωρία. Οι λόγοι είναι σύμφωνα με τους μονεταριστές που οι μισθοί είναι άκαμπτοι προς τα κάτω είναι εξαιτίας των συνδικάτων και νομικών περιορισμών που υπάρχουν στην αγορά εργασίας που διατηρούν τους μισθούς σε υψηλό επίπεδο με αποτέλεσμα αυτή να μην εκκαθαρίζεται (Mankiw, 2002: 227). Επομένως, είναι αντίθετοι με την ύπαρξη κατώτατου μισθού, διότι αυτός ο τρόπος δεν εξυπηρετεί τον σκοπό να βοηθηθούν οι φτωχοί εργαζόμενοι (Mankiw, 2002:230).

πολιτική τους προς αυτή την κατεύθυνση¹⁰². Ο λόγος που η ανεργία έμεινε έξω από την «agenda» των Ευρωπαίων ηγετών είναι, γιατί οι ηγέτες ανέλυσαν την κρίση από το πρίσμα της γερμανικής νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας¹⁰³, δηλαδή οι πολιτικές μείωσης του χρέους, των ελλειμμάτων, της ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας, την ύπαρξη ισχυρού κράτους για να εφαρμόσει τις επώδυνες πολιτικές, η πολιτική του χαμηλού πληθωρισμού είχαν ως συνέπεια βραχυπρόθεσμα την υψηλή ανεργία, όμως σταθμίζοντας τα βραχυπρόθεσμα κόστη με τα μακροπρόθεσμα οφέλη αυτής της πολιτικής, η υψηλή ανεργία ήταν σαν μια παρενέργεια ενός φαρμάκου που θα θεράπευε την «αρρώστια». Εν κατακλείδι, η περιορισμένη κινητικότητα των εργαζομένων, και οι ανεπαρκείς πολιτικές οδήγησαν την ανεργία σε πολύ υψηλά επίπεδα και αρκετούς πολίτες να μεταβάλλουν τις απόψεις τους για την αρτιότητα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος.

Ένας ακόμα σημαντικός πυλώνας για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση πέρα από την κινητικότητα των εργαζομένων ήταν η δημοσιονομική πολιτική. Η δημοσιονομική πολιτική ανήκε στα κράτη – μέλη της Ευρωζώνης. Το κάθε κράτος-μέλος είχε τη δυνατότητα να ασκεί τη δική του δημοσιονομική πολιτική εκπληρώνοντας ταυτόχρονα δυο στόχους: α) το έλλειμμα στον κρατικό προϋπολογισμό να μην ξεπερνάει το 3% του Α.Ε.Π. και β) το χρέος να βρίσκεται κάτω ή κοντά στο 60% του ποσοστού του χρέους ως προς το Α.Ε.Π. (Hix, 2004: 443).

Αυτοί οι στόχοι ήταν ποσοτικοί, δηλαδή μπορούσαν εύκολα να μετρηθούν και αποτελούσαν κριτήρια σύγκλισης όλων των οικονομιών της Ευρωζώνης. Τα κριτήρια σύγκλισης περιόριζαν τις πολιτικές των ηγετών των κρατών όσον αφορά τη

¹⁰² Η πολιτική της πλήρους απασχόλησης είναι εκ διαμέτρου αντίθετη με την θεωρία των ordoliberal (Foucault, 2012: 139), αλλά και με την πολιτική που ακολούθησε η Ευρώπη μετά το 2010 που οδήγησε την ανεργία σε υψηλά επίπεδα. Ο στόχος της πλήρους απασχόλησης δεν επιδιώχθηκε από τους Ευρωπαίους ηγέτες και αυτό φαίνεται από την αύξηση της ανεργίας σε όλες τις χώρες της Ευρωζώνης όπως φαίνεται από τα παρακάτω στοιχεία: (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=33&pr.y=16&sy=2005&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=163&s=LUR&grp=1&a=1>). Αντίθετα, ο στόχος της πολιτικής της μείωσης των ελλειμμάτων και της εξυγίανσης των δημόσιων οικονομικών ιεραρχούνται πολύ ψηλά στην πολιτική ημερήσια διάταξη των Ευρωπαίων πολιτικών, όπως παρουσιάζεται στα παρακάτω στοιχεία: (http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=89&pr.y=11&sy=2005&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=163&s=GGSB_NPGDP&grp=1&a=1).

¹⁰³ Στην Αμερική κάθε άλλο παρά πολιτικές λιτότητας εφάρμοσαν, με αποτέλεσμα το χρέος τους και τα ελλείμματα τους να αυξηθούν. Όμως, οι αγορές τους έδωσαν ως αντάλλαγμα πολύ χαμηλά επιτόκια δανεισμού για τις πολιτικές που εφάρμοσαν. Στις ΗΠΑ μάλιστα ήταν τόσο χαμηλά τα επιτόκια που αποτέλεσαν ιστορικό χαμηλό (Krugman, 2012: 156).

δυνατότητα τους να διαχειρίζονται αυτόνομα δημοσιονομική τους πολιτική, όμως τους παρείχαν έναν κοινό παρονομαστή για να ασκούν τα κράτη την ίδια δημοσιονομική πολιτική¹⁰⁴. Το όφελος των κρατών από τη σύγκλιση ήταν ότι τα επιτόκια δανεισμού μειώθηκαν, δηλαδή ένα κράτος της Ευρωζώνης που ήθελε να δανειστεί από διεθνείς επενδυτές μπορούσε να δανειστεί φθηνότερα, άρα το κόστος του χρήματος μειώθηκε. Το κόστος δανεισμού του χρήματος για τις χώρες της Ευρωζώνης μειώθηκε, διότι όλες οι χώρες υιοθέτησαν το ευρώ. Πριν την υιοθέτηση του κοινού νομίσματος, όπου το κάθε κράτος δανείζονταν στο νόμισμα του, τα επιτόκια δανεισμού παρουσίαζαν μεγάλες αποκλίσεις (Shambaugh, 2012: 167). Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι τα χρέη των χωρών της Ευρωζώνης αντιμετωπίζονταν ως ασφαλή. Εφόσον οι δανειστές θεωρούσαν τα κράτη της Ευρωζώνης αξιόχρεα τα δάνειζαν φθηνά και εύκολα. Συνεπώς, οι επενδυτές έκριναν ότι τα κράτη – μέλη της, που πλέον διακατέχονταν από την κουλτούρα της νομισματικής σταθερότητας ήταν φερέγγυα, με αποτέλεσμα για τα κράτη να μειωθεί ο κίνδυνος αθέτησης των πληρωμών τους εξαιτίας της νέας κουλτούρας. Έτσι, η φερεγγυότητα μείωσε τα επιτόκια δανεισμού του χρήματος.

Ο φθηνός δανεισμός χρήματος είναι πολύ σημαντικό όφελος για μια οικονομία. Ο λόγος είναι γιατί με την εύκολη και φθηνή χρηματοδότηση η οικονομία τροφοδοτούνταν με ρευστότητα. Η ύπαρξη αρκετά υψηλής ρευστότητας έδινε τη δυνατότητα για αρκετές επενδύσεις. Οι επενδύσεις με την σειρά τους δημιουργούσαν θετικό οικονομικό κλίμα και ευφορία στην οικονομία, άρα, ένα συμπέρασμα, είναι ότι η κουλτούρα της σταθερότητας βοήθησε τις χώρες της Ευρωζώνης ως προς την ανάπτυξη τους. Αυτό ίσχυε κυρίως τα πρώτα χρόνια της νομισματικής ενοποίησης μέχρι την κρίση του 2008, όπου τα επιτόκια δανεισμού άρχισαν να αποκλίνουν. Η περίοδος ορόσημο είναι η ημέρα εισαγωγής του ευρώ.

Σιγά – σιγά το σκηνικό άλλαζε χωρίς να είναι εύκολο για τους οικονομικούς δρώντες να κατανοήσουν την κατάσταση και τη δυναμική με την οποία άλλαζαν οι όροι του παιχνιδιού. Έτσι, από το φθινό κόστος δανεισμού, οι χώρες της περιφέρειας (Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία, Ιρλανδία) άρχισαν να δέχονται εισροές

¹⁰⁴ Από το 1999 μέχρι το 2007 οι οικονομίες της Ευρώπης συγκλίνανε και το χρέος τους σε μέσο όρο παρέμενε σε χαμηλά επίπεδα συγκριτικά με τις ΗΠΑ. Μετά το ξέσπασμα της κρίσης η Ευρώπη συνέχισε να έχει χαμηλότερο χρέος από τις ΗΠΑ. Στις ΗΠΑ η πολιτική όσον αφορά το χρέος τους χαρακτηρίζεται «άσωτη» από τους συντηρητικούς οικονομολόγους και πολιτικούς. Άρα, η Ευρώπη έχει βάλει στόχο να αντιμετωπίσει ένα πρόβλημα που ουσιαστικά δεν αποτελεί πρόβλημα από μόνο του, αλλά σε συνδυασμό με την ανάπτυξη του ΑΕΠ.

κεφαλαίων, οι οποίες οδήγησαν σε ταχύτατη άνοδο των μισθών. Ο μηχανισμός ήταν ο εξής: Οι εισροές κεφαλαίων στις χώρες της περιφέρειας οδήγησαν σε αύξηση των επενδύσεων, οι επενδύσεις οδήγησαν σε μεγέθυνση το ΑΕΠ των χωρών αυτών. Η έκρηξη στην οικονομική διαδικασία είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του μοναδιαίου κόστους εργασίας¹⁰⁵ κατά 35% στις χώρες της περιφέρειας μέχρι την κρίση του 2008, ενώ στην Γερμανία αυτή η αύξηση ήταν μόλις 9% (Krugman, 2012: 201). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η βιομηχανική παραγωγή των χωρών της περιφέρειας και κυρίως του νότου να καταστεί μη ανταγωνιστική. Επομένως, η μη ανταγωνιστική βιομηχανική παραγωγή των χωρών του νότου δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί την βιομηχανική παραγωγή της Γερμανίας. Έτσι, οι εισαγωγές από το εξωτερικό αυξήθηκαν, ενώ παράλληλα οι εξαγωγές μειώθηκαν για τις χώρες του νότου. Συνεπώς, υπήρχε έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών¹⁰⁶ (Krugman, 2012: 202).

Οι διαφορές στο εμπορικό ισοζύγιο μεταξύ των χωρών μεγάλωνε διαρκώς, όμως την πραγματική κατανόηση αυτού του προβλήματος την είχαν υπογραμμίσει λίγοι, των οποίων οι φωνές χανόντουσαν κάτω από την ικανοποίηση των περισσοτέρων (Brigitte & Semmler, 2011: 3).

Αργά ή γρήγορα το πρόβλημα της ανισορροπίας στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών θα εμφανίζονταν, όμως η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση το επιτάχυνε πυροδοτώντας την κατάρρευση στην Ευρωζώνη (Krugman, 2012: 202). Οι ηγέτες των κρατών ευρισκόμενοι μέσα στις συνθήκες της κρίσης αναγκάστηκαν να διασώσουν τις τράπεζες τους από την κατάρρευση, να δώσουν χρήματα σε επιδόματα, να εγγυηθούν τις καταθέσεις, ενώ ταυτόχρονα τα έσοδα στους κρατικούς προϋπολογισμούς μειώθηκαν. Όλα τα παραπάνω οδήγησαν τα κράτη να κάνουν ελλειμματικές πολιτικές (Krugman, 2012: 203). Επιπλέον, το χρέος των χωρών της

¹⁰⁵ Το μοναδιαίο κόστος εργασίας ορίζεται ως η αναλογία του συνολικού κόστους εργασίας (δηλαδή, οι αμοιβές των εργαζομένων και όλες οι άλλες μορφές κόστους που επωμίζεται μια επιχείρηση και οι οποίες σχετίζονται με την απασχόληση, όπως πληρωμές σε είδος που σχετίζονται με υπηρεσίες εργασίας, κοινωνική ασφάλιση, αποζημίωση, συνεισφορές στα συνταξιοδοτικά προγράμματα, ασφάλειες ζωής, κοκ) προς την παραγωγικότητα της εργασίας. Αν υποθέσουμε ότι ο αριθμητής μετριέται σε ευρώ ανά εργαζόμενο και ο παρονομαστής μετριέται με έναν αριθμό μολυβιών ανά εργαζόμενο, το μοναδιαίο κόστος εργασίας μετριέται σε ευρώ ανά μολύβι (δηλαδή, συνολικό κόστος εργασίας ανά μονάδα παραγωγής, ή το κόστος εργασίας για τα προϊόντα που δημιουργούνται) (Felipe, & Kumar, 2011: 3).

¹⁰⁶ Η Ευρώπη πριν από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση έχει μεταμορφωθεί σε Ευρώπη δύο ταχυτήτων. Από την μία υπήρχε ο "πλούσιος" Βορράς με τα υψηλά πλεονάσματα και από την άλλη ο "φτωχός" Νότος με τα υψηλά ελλείμματα. Με τον Βορρά να εξάγει και τον Νότο να καταναλώνει, το ευρωπαϊκό χάσμα συνεχώς διευρύνονταν.

Ευρωζώνης αυξάνονταν σημαντικά λόγω των διασώσεων των τραπεζών αλλά και μέτρων για να αποφευχθεί η βαθιά ύφεση. Επομένως, στα πρώτα δύο χρόνια της κρίσης τα κράτη της Ευρωζώνης που αντιμετώπισαν πρόβλημα, χρησιμοποίησαν τα διδάγματα της βαθιάς ύφεσης του 1930 και άσκησαν αντί-κυκλικές πολιτικές¹⁰⁷ (OECD, 2009: 4). Εάν τα κράτη της Ευρωζώνης δεν ασκούσαν αντί-κυκλικές πολιτικές και δεν έδιναν χρήματα για την διάσωση των τραπεζών, ίσως το τραπεζικό σύστημα να είχε χρεοκοπήσει. Από την πολιτική που ακολούθησαν οι Ευρωπαίοι ηγέτες κατανοούμε ότι στην Ευρώπη τα πρώτα χρόνια της κρίσης υπήρχε έντονα το κεϋνσιανό στοιχείο¹⁰⁸ διότι το κράτος χρησιμοποίησε παρεμβατικές πολιτικές για να διασώσει την οικονομία. Η απότομη αύξηση του δημοσίου χρέους των κρατών ήταν αναπόφευκτη από τη στιγμή που ξέσπασε η κρίση (Krugman, 2012: 205).

Το υψηλό συσσωρευμένο χρέος κάποιων χωρών λόγω της κρίσης και η μείωση του ΑΕΠ εξαιτίας της ύφεσης, ανησύχησε τους επενδυτές, γιατί αυτοί θεώρησαν ότι τα κράτη μη έχοντας στον έλεγχό τους την νομισματική πολιτική θα δυσκολεύονταν να αποπληρώσουν τα δάνειά τους, με συνέπεια να μην τα δανείζουν. Επομένως, η κουλτούρα της σταθερότητας οδηγήθηκε σε έλλειψη εμπιστοσύνης και φερεγγυότητας. Η τραπεζική κρίση, οδήγησε σε κρίση χρέους, αλλά ταυτόχρονα υπήρχε και τρίτη κρίση, η κρίση ανάπτυξης. Αν δεχθούμε ότι η Ευρωζώνη είναι μια ολότητα, τότε το 2010, το 2011, το 2014 2015 (πρέπει να σημειωθεί ότι τα έτη 2014, 2015 αποτελούν προβλέψεις) υπάρχει μια βελτίωση στους ρυθμούς ανάπτυξης της σύμφωνα με τα στοιχεία του IMF¹⁰⁹, όμως το 2009, το 2012 και το 2013 υπάρχει μείωση του ΑΕΠ της Ευρωζώνης. Αν εξετάσουμε την Ευρωζώνη, όχι ως ολότητα αλλά ως ένα σύνολο διαφορετικών κρατών, τότε διακρίνουμε μεγάλες ανισορροπίες

¹⁰⁷ Αντί-κυκλική οικονομική πολιτική σημαίνει ότι η πολιτική που ασκείται πηγαίνει αντίθετα στον οικονομικό κύκλο, δηλαδή αν η οικονομία πηγαίνει προς την ύφεση, τότε η αντί-κυκλική πολιτική έχει σκοπό να ληφθούν μέτρα τα οποία θα λειάνουν το βάθος της ύφεσης και θα επαναφέρουν την οικονομία σε τροχιά ανάπτυξης.

¹⁰⁸ Την αρχή της κρίσης ακολούθηθηκαν αντί-κυκλικές πολιτικές. Στόχος ήταν με την βοήθεια της δημοσιονομικής πολιτικής να περιοριστούν οι επικείμενες συνέπειες της κρίσης, δηλαδή η μείωση της παραγωγής, της ανεργίας και της απασχόλησης (OECD, 2009: 4). Μέχρι το 2010 ασκούσαν αυτή η πολιτική. Μετά το βάρος μετατοπίστηκε προς την εξυγίανση των δημόσιων οικονομικών, της μείωσης τους χρέους, των ελλειμμάτων, την αύξηση της ανταγωνιστικότητας έλαβαν όλη την προσοχή (Merkel, 2010, 9 November, FT).

¹⁰⁹ Στοιχεία από το IMF για το συνολικό χρέος της Ευρωζώνης:

http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/weorept.aspx?sy=2007&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&pr1.x=74&pr1.y=8&c=163&s=NGDP_RPCH%2CGGXWDG_NGDP&grp=1&a=1

μεταξύ των κρατών¹¹⁰. Επομένως, οι τρεις κρίσεις περιπλέκονταν μεταξύ τους και δημιουργούσαν μια ιδιαίτερη κατάσταση μέσα στην Ευρωζώνη¹¹¹, η οποία είναι δύσκολο να αντιμετωπιστεί. Βέβαια, επειδή οι πολλοί Ευρωπαίοι αξιωματούχοι κατανοούν τα οικονομικά ως ηθικοπλαστική επιστήμη (Krougman, 2012: 206), θεώρησαν ότι η κρίση προήλθε από τις σπάταλες πολιτικές των κρατών, που ενώ στην αρχή ευνοήθηκαν από το φθινό κόστος δανεισμού, στη συνέχεια λειτούργησαν με ασυδοσία και υπερχρέωσαν τα κράτη τους, ενώ ταυτόχρονα παραβίαζαν όσα είχαν παλαιότερα συμφωνήσει σε δημοσιονομικό επίπεδο. Αυτός ο τρόπος προσέγγισης των γεγονότων είναι πολύ άσχημος και λανθασμένος (Krougman, 2012: 206).

Ο τρόπος με τον οποίο ο Γερμανός υπουργός οικονομικών Wolfgang Schauble προσεγγίζει τα γεγονότα της κρίσης είναι ο εξής: Σε άρθρο του στους Financial Times αναφέρει τους λόγους που η λιτότητα είναι η μόνη θεραπεία για την Ευρωζώνη. Σύμφωνα με τον Schauble «τα υψηλά μη βιώσιμα κρατικά χρέη και τα μεγάλα κρατικά ελλείμματα απειλούν την οικονομική ευημερία. Η συσσώρευση χρέους θα ανακόψει παρά θα τονώσει την ανάπτυξη σε μακροχρόνιο ορίζοντα. Συνεπώς, οι κυβερνήσεις της Ευρωζώνης πρέπει να ακολουθήσουν πολιτικές εξυγίανσης δημοσιονομικής και να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα τους. Η συνταγή είναι απλή αλλά δύσκολη ως προς την εφαρμογή της. Το πρόβλημα του χρέους και των ελλειμμάτων απαιτεί επώδυνες πολιτικά λύσεις όπως είναι οι μειώσεις των δαπανών, οι αυξήσεις των εσόδων, αφαίρεση διαρθρωτικών εμποδίων από την οικονομική διαδικασία, αλλά μόνο έτσι θα έρθει η ανάπτυξη. Το αποτέλεσμα αυτών των πολιτικών είναι ο μικρότερος δημόσιος τομέας, η δημοσιονομική εξυγίανση και η ευέλικτη αγορά εργασίας. Μπορεί βραχυπρόθεσμα να είναι επίπονες αυτές οι διαδικασίες αλλά μακροπρόθεσμα θα οδηγήσουν σε κέρδος. Η αύξηση της εμπιστοσύνης των επενδυτών θα μειώσει την ανεργία και θα οδηγήσει σε αύξηση την κατανάλωση. Τα οφέλη δεν θα έρθουν σε μια βραδιά αλλά σε μακροπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα. Όσες χώρες αντιμετωπίζουν πρόβλημα ρευστότητας και μένουν έξω από τις αγορές θα χρηματοδοτούνται μέσω των μηχανισμών στήριξης, αγοράζοντας χρόνο για να βελτιώσουν τα δημοσιονομικά τους και την ανταγωνιστικότητα τους. Επίσης, πιστεύει ότι χρειάζεται τα κράτη να πειθαρχούνται

¹¹⁰ Η Ελλάδα, η Ιταλία, η Κύπρος, η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Φιλανδία εμφανίζουν αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης.

¹¹¹ Αναλυτική αναφορά για τις τρεις κρίσεις στην Ευρωζώνη θα γίνει στο υποκεφάλαιο 4.4 της εργασίας.

από τις αγορές, όμως επειδή οι αγορές δεν σκέφτονται πάντα ορθολογικά πρέπει να δημιουργηθεί κάποιο ισχυρό πλαίσιο κανονισμών για αυτές¹¹². Τα αίτια της κρίσης είναι τα δημοσιονομικά και η έλλειψη της ανταγωνιστικότητας. Συνεπώς, όχι στην δημοσιονομική ένωση και στην κοινή ευθύνη, γιατί αυτό αφαιρεί το κίνητρο για τα ασθενέστερα κράτη να προχωρήσουν σε μεταρρυθμίσεις» (Schauble, 2011, 5 September, FT). Τα συμπεράσματα που εξάγονται από το άρθρο του Schauble είναι πολύ χρήσιμα για να κατανοήσουμε την γερμανική νεοφιλελεύθερη ιδεολογία του. Πρώτον, η αύξηση της ανταγωνιστικότητας που επικαλείται ο Schauble είναι η ουσία της γερμανικής νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, γιατί ο ανταγωνισμός είναι η οργανωτική μορφή της αγοράς για τους Γερμανούς φιλελεύθερους (Foucault, 2012: 126). Δεύτερον, τι εννοεί ο Schauble με την δημιουργία αυστηρότερου πλαισίου για τις αγορές? Εννοεί αυτό που ονομάζουν οι ordoliberal πολιτική πλαίσιο, δηλαδή πώς να τροποποιηθούν εκείνες οι συνθήκες στην αγορά χωρίς την παρέμβαση του κράτους στην οικονομική διαδικασία. Τρίτον, όσον αφορά το πολιτικό κόστος για την εφαρμογή επώδυνων πολιτικών που θα οδηγήσουν στην ανάπτυξη ο Schauble εννοεί τον ρόλο ενός ισχυρού κράτους που θα έχει την δύναμη να κάμψη τις αντιστάσεις που θα εμφανιστούν στην οικονομία, γιατί η ύπαρξη ενός ισχυρού κράτους είναι το μέσο που εγγυάται την οικονομική ασφάλεια (Bonafelg, 2012: 651). Επομένως, τα διδάγματα της βαθιάς ύφεσης του 1929 παραμερίστηκαν και το 2010 στο ιδεολογικό προσκήνιο μπήκε ο γερμανικός νεοφιλελευθερισμός.

Σε αυτό το σημείο είναι εύκολο να διερωτηθεί κάποιος το εξής: Στις υπόλοιπες χώρες του κόσμου το χρέος ως ποσοστό του Α.Ε.Π. είναι μικρότερο από τις χώρες της Ευρωζώνης που «αμάρτησαν». Η απάντηση είναι η εξής απλή: όχι, οι χώρες της Ευρωζώνης δεν έχουν το πιο υψηλό χρέος ως προς ποσοστό του Α.Ε.Π. συγκριτικά με την Βρετανία, τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία¹¹³. Σε αυτό το σημείο εγείρεται το ερώτημα γιατί χώρες της Ευρωζώνης αντιμετωπίζουν πρόβλημα δανεισμού από διεθνή επενδυτές. Όλο το πρόβλημα έγκειται γύρω από την κατοχή της νομισματικής πολιτικής.

¹¹² Ο Schauble ταυτίζει τις απόψεις με τον Ropke σελ. 43 της εργασίας, ότι στα πλαίσια της οικονομικής διαδικασίας οι αγορές κάνουν λάθη, και ο ρόλος του κράτους είναι να τα διορθώνει.

¹¹³ Η Ιαπωνία είχε χρέος ως προς το ΑΕΠ 2007: 183%, το 2010: 215%, το 2013: 242%
Οι ΗΠΑ είχαν χρέος ως προς το ΑΕΠ 2007: 64%, το 2010: 94%, το 2013: 104%
Η U.K. είχε χρέος ως προς το ΑΕΠ 2007: 43%, το 2010: 78 %, το 2013: 90%
Η Ε.Ζ. είχε χρέος ως προς το ΑΕΠ 2007: 66%, το 2010: 85 %, το 2013: 95%
(<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/index.aspx>)

Στην Ευρωζώνη το δικαίωμα έκδοσης χρήματος το έχει μόνο η Ε.Κ.Τ. Η παρακάτω περίπτωση αποσαφηνίζει την κατάσταση στην Ευρωζώνη. Κάθε σύγχρονο κράτος έχει συσσωρευμένο αρκετό χρέος. Τα κράτη αναχρηματοδοτούν το μεγαλύτερο τμήμα του παλιού χρέους με νέο χρέος. Το χρέος σπάνια ξεπληρώνεται αυτό που συμβαίνει είναι να μειώνεται επειδή αυξάνεται ταχύτερα το ΑΕΠ. Οι αγοραστές του χρέους των κρατών αν για κάποιο λόγο δεν δεχτούν να αγοράσουν νέο χρέος (νέα ομόλογα), τότε ακόμα και ένα φερέγγυο κράτος θα μπορούσε να κάνει στάση πληρωμών (Krougman, 2012: 210). Όμως, στις ΗΠΑ, στην Ιαπωνία, στην Βρετανία αν κάποιος επενδυτής δεν αγοράσει χρέος από αυτές τις χώρες τότε θα το πράξει η αντίστοιχη κεντρική τράπεζα της κάθε χώρας. Αυτό δεν μπορεί να συμβεί και για τις χώρες της Ευρωζώνης, γιατί η ΕΚΤ δεν μπορεί να αγοράζει κρατικό χρέος. Άρα, αν κάποια χώρα της Ευρωζώνης δεν μπορεί να αποπληρώσει ένα ομόλογο, τότε θα «εξαναγκαστεί» σε στάση αθέτηση πληρωμών, λόγο έλλειψης ρευστότητας. Επομένως, οι επενδυτές αποφεύγουν να δανείζουν μια χώρα με το ενδεχόμενο αυτή να προβεί σε στάση πληρωμών. Λόγου χάρη, η Φιλανδία και η Σουηδία είναι δύο αξιόχρεες χώρες, όμως η Φιλανδία επειδή έχει υιοθετήσει το ευρώ, ενώ η Σουηδία όχι, τα επιτόκια δανεισμού τους διαφέρουν, με την Φιλανδία να πληρώνει υψηλότερα επιτόκια δανεισμού εξαιτίας του νομίσματος¹¹⁴ (Krougman, 2012: 211).

Ο λόγος, για τον οποίο η Ε.Κ.Τ. απαγορεύεται να δίνει απευθείας δάνεια στις χώρες της Ευρωζώνης, είναι γιατί απαγορεύεται από το καταστατικό της ιδρύσεως της, που παρεμπιπτόντως είναι εμπνευσμένο από τις αρχές των θιασωτών του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού. Η ΕΚΤ είναι πολιτικά ανεξάρτητη με στόχο τον χαμηλό πληθωρισμό. Ο λόγος που είναι πολιτικά ανεξάρτητη είναι για να μην μπορούν οι πολιτικοί ηγέτες να παρεμβαίνουν στην ασκούμενη πολιτική της και διαστρεβλώσουν τον στόχο της που είναι διατήρηση του χαμηλού πληθωρισμού. Ο στόχος του χαμηλού πληθωρισμού έγκειται στην γερμανική νεοφιλελεύθερη θεωρία, διότι αν υπάρχει υψηλός πληθωρισμός μπορεί να καταστρέψει τον μηχανισμό των τιμών. Άρα, Ο υψηλός πληθωρισμός είναι πολύ αρνητικό φαινόμενο για μια οικονομία,

¹¹⁴ Η ανάγκη για να υπάρξει ένας δανειστής εσχάτης ανάγκης σε δύσκολες οικονομικές περιόδους ενσαρκώθηκε στον ρόλο των κεντρικών τραπεζών. Τον 19^ο που ξέσπασαν οι πρώτες κρίσεις στην καπιταλιστική οικονομία εμφανίστηκε η ανάγκη κάποιος να βάζει τέλος στην σκοτοδίνη της οικονομίας των ιδιωτών και να μπαίνει φρένο στον πανικό που επικρατούσε στην αγορά. Ο σκοπός ύπαρξης της Κεντρικής Τράπεζας είναι να δανείζει χρήματα σε δύσκολες περιόδους. Οι Γερμανοί νεοφιλελεύθεροι δεν αποδέχονται αυτόν τον ρόλο της Κεντρικής Τράπεζας ως δανειστή της έσχατης ανάγκης, γιατί θεωρούν ότι αυτός το ρόλος της αλλοιώνει τον γνήσιο ανταγωνισμό και ωθεί την πολιτική ηγεσία να ασκεί επιρροή στις αποφάσεις της Κεντρικής Τράπεζας.

επειδή επηρεάζει τους μηχανισμούς τιμολόγησης της αγοράς, συνεπώς και τα αποτελέσματα της οικονομικής διαδικασίας.

Συνεπώς, οι επενδυτές αποστρέφονται τον κίνδυνο αθέτησης που υπάρχει στις χώρες της Ευρωζώνης που θεωρούν μη αξιόχρεες και για αυτό προτιμούν να μην δανείζουν σε αυτές¹¹⁵ και αν το κάνουν επιζητούν υψηλά επιτόκια.

Μέχρι το 2010 αυτό το σενάριο είχε υποτιμηθεί, γιατί κανείς δεν πίστευε, ούτε οι πιστωτές, ότι χώρα που έχει ως επίσημο νόμισμα το ευρώ θα ήταν εφικτό να προβεί σε στάση πληρωμών. Επομένως, όσοι αποφάσιζαν για την τύχη της ενωμένης Ευρώπης βρέθηκαν εξ' αθήνης, πίσω από τα γεγονότα. Η ταχύτητα με την οποία μεταβάλλονταν οι εξελίξεις προκάλεσε πανικό και βιαστικές αποφάσεις, οι οποίες όμως είχαν μια συγκεκριμένη ιδεολογική βάση, τον γερμανικό νεοφιλελευθερισμό όπως αναφέρθηκε λίγο νωρίτερα. Όσο οι επενδυτές δεν δάνειζαν τις οικονομίες της περιφέρειας της Ευρώπης (Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ιρλανδία), τόσο το σενάριο της στάσης πληρωμών ερχόταν στο προσκήνιο. Η Ευρωζώνη έπρεπε να βρει λύση διαφορετικά αν κάποια χώρα της κήρυττε στάση πληρωμών το ντόμινο των αρνητικών εξελίξεων θα μπορούσε να κατακερματίζει το ίδιο το ευρώ. Η επίλυση της κρίσης ήταν κυρίως διαμάχη γύρω από την στρατηγική που ενέπλεκε θεμελιώδη ζητήματα συγκρότησης της Ευρωζώνης. Εφόσον η κρίση κατανοήθηκε σύμφωνα με την ιδεολογία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού, (όπως αποδεικνύεται από το άρθρο του Schauble)¹¹⁶ τότε η δημοσιονομική «ασωτία» έπρεπε να αντιμετωπιστεί με δημοσιονομική χρηστότητα, η έλλειψη ανταγωνιστικότητας με βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και να θυσιαστεί το βραχυπρόθεσμο κόστος για το μακροπρόθεσμο όφελος. Επίσης, για την αντιμετώπιση της κρίσης, το δόγμα των υποστηρικτών του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού, συνέχισε να προωθεί την

¹¹⁵ “Η ευρωπαϊκή μορφή διακυβέρνησης είναι μια νέα μορφή διακυβέρνησης που οι αγορές δεν την καταλαβαίνουν, δεν κατανοούν πλήρως τον τρόπο λειτουργίας της. Η νομισματική πολιτική είναι κοινή και η δημοσιονομική είναι ξεχωριστή. Αυτός ο τρόπος διακυβέρνησης απαιτεί κανόνες όπως το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης που καθιστά σαφείς τις κατευθυντήριες γραμμές και τα όρια δράσης των χωρών. Βέβαια, από την άλλη χρειάζονται κίνητρα και κυρώσεις για την τήρηση των κανόνων. Τέτοιες κυρώσεις αντανακλώνται στα spread των χωρών. Επίσης, χαρακτήρισε τα ελλείμματα ως την πιο σημαντική αιτία για την κρίση” (Schauble, 5 Dec. 2010, Financial Times).

¹¹⁶ “Το πρόβλημα στην Ευρώπη είναι η κρίση χρέους. Όσοι ζητάνε αλλαγή πολιτικής ήρθε η ώρα να λάβουν κάποια μηνύματα. Για την κατάσταση της Ευρώπης φταίνε τα υψηλά χρέη και τα μεγάλα ελλείμματα που έχουν κάνει τα χρέη να είναι μη βιώσιμα, συνεπώς η λύση είναι η μείωση των χρεών, η αύξηση των εξόδων και οι διαρθρωτικές αλλαγές. Απλή λύση αλλά πολιτικά επώδυνη. Δεν πρέπει να παίζουμε με το ευρώ, η στρατηγική είναι μία: βιώσιμα χρέη και ανταγωνιστικά κράτη, όσο για τις αγορές πρέπει να υπάρχουν για να πειθαρχούν τα κράτη” (Schauble, 5 Sep. 2011, Financial Times).

αυστηρή τήρηση του χαμηλού πληθωρισμού και την ιδεολογία της οικονομικής σταθερότητας στην Ευρωζώνη.

4.2 Η δημιουργία μηχανισμού στήριξης για τα υπερχρεωμένα κράτη

Με την ιδεολογική ηγεμονία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού να δίνει κατεύθυνση στον τρόπο αντιμετώπισης της κρίσης, το Μάιο του 2010 δημιουργήθηκε το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (European Financial Stability Facility – EFSF)¹¹⁷ (Βαρουφάκης, Πατωκός, Τσερκέζης, & Κουτσοπέτρος, 2011: 35).

Ο E.F.S.F. ήταν ένας μηχανισμός ειδικού σκοπού, δηλαδή η δημιουργία του ήταν για μια συγκεκριμένη λειτουργία που είχε στόχο να διευκολύνει την ρευστότητα. Ο τρόπος λειτουργίας του EFSF ήταν ο εξής: είχε τη δυνατότητα να εκδίδει ομόλογα, τα οποία πωλούνταν σε επενδυτές και ο μηχανισμός στήριξης εισέπραττε τα χρήματα τα οποία ύστερα τα δάνειζε σε κράτη που είχαν ανάγκη. Τα ομόλογα που εξέδιδε ο EFSF είχαν την εγγύηση των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναλογικά (Βαρουφάκης, Πατωκός, Τσερκέζης, & Κουτσοπέτρος, 2011: 35). Αυτό σημαίνει ότι κάθε κράτος παρείχε εγγύηση ανάλογη με τη συμμετοχή του στον προϋπολογισμό της Ε.Ε. Συνεπώς, μια οικονομία που ήταν μεγαλύτερη παρείχε μεγαλύτερο ποσοστό των εγγυήσεων. Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι χώρες οι οποίες προσέτρεχαν στον μηχανισμό στήριξης δεν συμμετείχαν στην παροχή εγγυήσεων. Οι χώρες αυτές που προσέφευγαν σε αυτόν τον μηχανισμό σήμαινε ότι δεν μπορούσαν να δανειστούν από επενδυτές, γιατί τα επιτόκια δανεισμού τους είχαν ανέβει σε μη αποδεκτά επίπεδα, οπότε δανειζόντουσαν από τον EFSF φθηνότερα επιτόκια. Όμως, μια χώρα που ήθελε να χρησιμοποιήσει τα χρήματα του ταμείου για να αποφύγει την χρεοκοπία, πέρα από το αίτημα που έπρεπε να υποβάλλει όφειλε να υπογράψει και ένα μνημόνιο συνεργασίας (memorandum of understanding, MoU), δηλαδή να υπογράψει κάποιες συμφωνίες, οι οποίες τη δέσμευαν να προβεί σε διαρθρωτικές αλλαγές στην οικονομία της. Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι τα κράτη δεν είχαν άλλη

¹¹⁷ “Στην Ευρώπη δεν υπήρχε ρήτρα διάσωσης, εκτός από το άρθρο 122 της συνθήκης που αναφέρεται στην επίκληση βοήθειας σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών ή περιστατικών πέρα από τον έλεγχο. Αυτή την συνθήκη επικαλέστηκε η Γερμανία για να μην παραβιαστεί το πνεύμα της ρήτρας διάσωσης, γιατί σε διαφορετική περίπτωση το Συνταγματικό Δικαστήριο θα περιόριζε την ελευθερία κινήσεων της καγκελαρίας”. (Young, Semmler, 2011: 9)

επιλογή ή θα πήγαιναν σε αθέτηση πληρωμών και χρεοκοπία ή θα αποδεχόντουσαν τα χρήματα του μηχανισμού και την υπογραφή του μνημονίου συνεργασίας. Οι μακροοικονομικές μεταρρυθμίσεις του μνημονίου ήταν αρκετά επίπονες για μια οικονομία και προωθούσαν την αυστηρή λιτότητα, την πειθαρχία και την «εξισορρόπηση της οικονομίας» όπως χαρακτηριστικά είχε δηλώσει ο διευθύνων σύμβουλος του μηχανισμού Klaus P. Regling.

Ο EFSF ως ιδέα, δηλαδή η παροχή βοήθειας σε χώρες που το είχαν ανάγκη ήταν προς τη σωστή κατεύθυνση. Η ανισορροπία με τον EFSF έγκειται στο εξής: οι χώρες οι οποίες δανειζόντουσαν ακριβά από τους πιστωτές τους, επιβάρυναν περαιτέρω το χρέος τους με τον υψηλό δανεισμό και ως εκ τούτου γίνονταν ακόμα πιο αδύναμες οι οικονομίες τους. Επομένως, όταν μια χώρα προσέφευγε στον μηχανισμό στήριξης, τότε οι υπόλοιπες χώρες που δανειζόντουσαν ακριβά για να δανείζουν τον EFSF αύξαναν το χρέος τους, άρα γινόντουσαν οι αμέσως επόμενες υποψήφιες χώρες για να ζητήσουν οικονομική βοήθεια. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι χώρες που λάμβαναν βοήθεια από τον μηχανισμό να αυξάνονται και οι χώρες που δάνειζαν τον μηχανισμό να μειώνονται, ενώ ταυτόχρονα να αυξάνεται το κόστος δανεισμού τους.

Όσο περνούσε ο καιρός και η κρίση βάθαινε και οι ηγέτες της Ευρωζώνης βρίσκονταν συνεχώς πίσω από τις διεθνείς εξελίξεις. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αναβαθμιστεί ο ρόλος του EFSF το καλοκαίρι του 2011, αποκτώντας τη δυνατότητα να αγοράζει κρατικά ομόλογα από τη δευτερογενή αγορά. “Η εικόνα του EFSF θα μπορούσε να παρομοιαστεί σαν μια ομάδα ορειβατών η οποία ανέβαινε το ίδιο βουνό, με τους ορειβάτες να είναι δεμένοι από το ίδιο σχοινί. Ενώ η ανάβαση εξελίσσεται, ένας ορειβάτης, ο πιο αδύναμος μη μπορώντας να κρατήσει άλλο τις δυνάμεις του να εγκαταλείψει και να κάνει ελεύθερη πτώση στο κενό. Πριν προσκρούσει στο έδαφος τεντώνεται το σχοινί και ως δίχτυ ασφαλείας σώζεται την τελευταία στιγμή. Πλέον το βάρος που έχει να σηκώσει ο κάθε ένας από τους υπόλοιπους ορειβάτες είναι μεγαλύτερο” (Βαρουφάκης, 2011). Τα ερωτήματα που ανακύπτουν ξαφνικά είναι δυο: θα τα καταφέρουν οι ορειβάτες να συνεχίσουν προς την κορυφή αντέχοντας το επιπρόσθετο βάρος ή θα υπάρξει και επόμενος ορειβάτης που θα εγκαταλείψει και ποιος θα είναι αυτός; Συνεπώς, η λύση πρέπει να είναι συλλογική και άμεση, γιατί όσο περνάει ο χρόνος οι πιθανότητες για τον επόμενο ορειβάτη αυξάνονται. Αυτό ίσχυε περίπου και με τον EFSF, όσο ο χρόνος περνούσε τόσο η κρίση βάθαινε με αποτέλεσμα και για τις πιο ισχυρές οικονομίες να αυξάνονται οι πιθανότητες να

αντιμετωπίσουν προβλήματα στον δανεισμό. Άρα, η δομή του EFSF, παρόλο που ο σκοπός του ήταν η παροχή βοήθειας, ήταν λανθασμένη.

Η λέξη αναλογικά δεν δηλώνει την αλληλεγγύη που οφείλουν να έχουν τα κράτη της Ευρωζώνης σε τέτοιου είδους περιπτώσεις. Οι υποστηρικτές της λέξης αναλογικά θεωρούν ότι ο κάθε ένας οφείλει να παράσχει βοήθεια σύμφωνα με τη δυνατότητα του, δηλαδή η πιο ισχυρή οικονομία να παρέχει μεγαλύτερη βοήθεια, ενώ η λιγότερο ισχυρή οικονομία να παρέχει μικρότερη βοήθεια. Αυτή η άποψη μπορεί να εμφανίζεται ως σωστή αλλά δεν λαμβάνει υπόψη της στον στόχο που πρέπει να επιτευχθεί. Ο στόχος είναι οι χώρες να οδηγηθούν σε βαθύτερη ολοκλήρωση και η λέξη αναλογικά, δεν εξυπηρετεί αυτό τον σκοπό, ενώ αντίθετα η λέξη αλληλεγγύη τον εξυπηρετεί. Λόγου χάρη, ο EFSF ήταν ένα αναλογικό ευρωομόλογο, στο οποίο τα κράτη δεν εγγυόντουσαν από κοινού, δηλαδή αλληλέγγυα, γιατί τα ομόλογα του EFSF τα εγγυόταν αναλογικά, δηλαδή το κάθε κράτος ήταν υπεύθυνο μόνο για το μερίδιο που αντιστοιχούσε στη δική του ευθύνη. Ο EFSF το καλοκαίρι του 2013 καταργήθηκε, γιατί δημιουργήθηκε ένας μόνιμος μηχανισμός στήριξης (European Stability Mechanism – ESM) ο οποίος διατηρούσε τη βασική δομή του EFSF. Αυτό που αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο, είναι ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση από τη δημιουργία της δεν διέθετε κάποιο μόνιμο μηχανισμό στήριξης, των κρατών – μελών σε περιόδους ύφεσης. Αυτό συνέβαινε γιατί υπήρχε διάχυτο το σκεπτικό ότι εφόσον μια χώρα τηρεί τα κριτήρια του Μάαστριχτ είναι σχεδόν απίθανο να την επηρεάσει κάποια κρίση. Επιπλέον, αν κάποια χώρα παρεκτρέπονταν, υπήρχε η άποψη ότι ο ορθολογισμός των επενδυτών θα την πειθαρχούσε ανεβάζοντας τα επιτόκια δανεισμού της.

Συνεπώς, η οποιαδήποτε χώρα, επειδή δεν θα μπορούσε να αποφύγει τον έλεγχο των πιστωτών της θα πειθαρχούσε σε αυτούς. Όμως, αυτό το σκεπτικό καταρρίφθηκε κατηγορικά μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης και η Ευρώπη δεν διέθετε τους κατάλληλους θεσμούς για να αντιμετωπίσει τόσο σοβαρά προβλήματα.

Ως εκ τούτου, οι λύσεις που προτάχθηκαν ήταν αναπόφευκτο να μην περιλαμβάνουν αρκετά λάθη και να στηρίζονται σε μη στέρεες βάσεις. Όσον αφορά το μόνιμο μηχανισμό στήριξης ESM, η ίδρυση του είχε σκοπό την περαιτέρω ενίσχυση της Ευρώπης για την αντιμετώπιση της κρίσης, όμως κτίστηκε πάνω στη δομή του EFSF, δηλαδή την αναλογικότητα της εγγύησης της παροχής δανείων.

Ο ESM είναι ο καλύτερα κεφαλαιοποιημένος χρηματοοικονομικός θεσμός στον κόσμο με δυνατότητα να δανείζει μέχρι 500 δισεκατομμύρια ευρώ στις χώρες που τα έχουν ανάγκη (E.C. 2012: 7). Όμως, οι χώρες για να αποκτήσουν πρόσβαση στα δάνεια του μόνιμου μηχανισμού στήριξης πρέπει να επικυρώσουν ένα μνημόνιο συνεργασίας (MoU) για μακροοικονομική προσαρμογή της οικονομίας τους. Η βασική διαφορά του ESM από τον EFSF ήταν ότι διαθέτει καλύτερη ευελιξία, δηλαδή έχει τη δυνατότητα να αγοράζει χρέος στην πρωτογενή και στη δευτερογενή αγορά και να παρέχει χρηματοδότηση για προληπτικούς λόγους. Χρηματοδότηση για προληπτικούς λόγους σημαίνει ότι ένα κράτος – μέλος της Ευρωζώνης έχει διαθέσιμες πιστωτικές γραμμές από τον ESM για να αντλήσει κεφάλαια (FAQ on ESM, 2013: 16). Συνήθως, την προληπτική πιστωτική γραμμή την χρησιμοποιούν όσα κράτη διατηρούν πρόσβαση στα δανειακά κεφάλαια των επενδυτών, αλλά η χρηματοδότησή τους από αυτήν είναι εύθραυστη. Δηλαδή, ο ESM τους παρέχει χρηματική εγγύηση για να διασφαλίσουν χωρίς προβλήματα την πρόσβαση σε κεφάλαια των επενδυτών. Αγορά χρέους στην πρωτογενή αγορά σημαίνει ότι ο ESM έχει τη δυνατότητα να αγοράζει ένα ομόλογο μόλις το εκδώσει ένα κράτος βοηθώντας την οικονομία, μέσω του δανεισμού από τους επενδυτές (FAQ on ESM, 2012: 16). Όμως, το κράτος πρέπει να πληρεί δυο προϋποθέσεις, αφενός να βρίσκεται προς το τέλος της διάρκειας του προγράμματος προσαρμογής και αφετέρου να εκδώσει ομόλογο και αν οι αγορές το εμπιστευτούν και προσφέρουν περίπου το 50% των χρημάτων που ζητάει το κράτος, τότε ο ESM θα καλύψει το υπόλοιπο 50% για να διευκολύνει την επιστροφή της χώρας στον διεθνή δανεισμό. Σε διαφορετική περίπτωση ο ESM δεν συμμετέχει στην πρωτογενή αγορά και το κράτος θα συνεχίσει τη μακροοικονομική του προσαρμογή.

Όσον αφορά την αγορά χρέους του ESM από τη δευτερογενή αγορά γίνεται σε περιπτώσεις όπου η έλλειψη ρευστότητας απειλεί την οικονομική σταθερότητα, δημιουργώντας προβλήματα ρευστότητας για την αναχρηματοδότηση ενός μέλους του μόνιμου μηχανισμού στήριξης (FAQ on ESM, 2013: 19). Αυτή η παρέμβαση έχει στόχο να εξασφαλίσει την ρευστότητα και να παρακινήσει τους επενδυτές να εμπιστευθούν τα ομόλογα των χωρών – μελών του ESM, με σκοπό την περαιτέρω χρηματοδότηση. Συμπερασματικά, ο ESM είναι πιο ευέλικτος και ταυτόχρονα πιο στέρεος μηχανισμός από τον EFSF, όμως ακολουθούν και οι δυο την ίδια κατεύθυνση. Οι ESM/EFSF, προάγουν την πειθαρχία για τα κράτη, γιατί ένα κράτος έπρεπε αναγκαστικά για να μην χρεοκοπήσει να προσφύγει παλαιότερα στον EFSF

και πλέον στον ESM. Επιπροσθέτως, από τη μια πλευρά η τιμωρία των επενδυτών με τον αποκλεισμό των κρατών από τη χρηματοδότηση και από την άλλη, η Ευρωζώνη που τιμωρεί τα κράτη με σκληρά μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής παρέχοντας τους ρευστότητα, οδηγεί τα κράτη σε πειθαρχία. Συνεπώς είναι εύκολο να παρατηρηθεί ότι υπάρχει μια σχέση τιμωρίας - πειθαρχίας, δηλαδή, ένα κράτος που δεν πειθαρχήσει στα κριτήρια των επενδυτών πρέπει να τιμωρηθεί με τον αποκλεισμό του από αυτές και η Ευρωζώνη το τιμωρεί με μέτρα που δεν θα του δώσουν κίνητρο να μην τηρήσει την πειθαρχία. Επομένως, η οικονομική πολιτική της Ευρωζώνης λαμβάνει μια ηθική διάσταση που υπεραμύνεται την πολιτική της συμμόρφωσης, αλλιώς σε διαφορετική περίπτωση επιβάλλεται τιμωρία. Η Ευρωζώνη αναζητά τα μέλη της να είναι, σε τάξη, δηλαδή η «κοινωνία της Ευρωζώνης» να είναι μια «πειθαρχημένη κοινωνία»¹¹⁸.

Με ποιον τρόπο θα το εξασφαλίσει αυτό; Μέσω αυστηρών ποινών και σε καμία περίπτωση ήπιων, ώστε οι χώρες να μετατραπούν σε πειθήνια σώματα που δύσκολα θα αποκλίνουν, μετά από την ολοκλήρωση της ποινής τους. Άρα, εφόσον αυτή η πολιτική της πειθαρχίας – τιμωρίας εμποτιστεί στους θεσμούς των κρατών η διακυβέρνηση από του ιθύνοντες της Ευρωζώνης θα γίνει πολύ ευκολότερη¹¹⁹. Αυτή η πολιτική της πειθαρχίας είναι ευρέως διαδεδομένη στα πλαίσια της Ευρωζώνης σε σημείο που ο πρώην Έλληνας πρωθυπουργός Αντώνης Σαμαράς είχε δηλώσει: “Η πειθαρχία δεν πρέπει να είναι τιμωρία” και συνέχισε λέγοντας το εξής: “η δημοσιονομική πειθαρχία και άλλα μέτρα που απαιτούνται για την αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας της χώρας δεν θα πρέπει να είναι τιμωρία που επιβάλλεται από παράγοντες εκτός Ελλάδας” (Σαμαράς, 2012). Με λίγα λόγια, από επίσημες δηλώσεις καταμαρτυρήθηκε ότι η Ευρωζώνη χρησιμοποιεί ακριβώς αυτή την πολιτική της

¹¹⁸ Για μια πειθαρχημένη ευρωπαϊκή κοινωνία κάνει λόγο η καγκελάρια της Γερμανίας και προτάσσει ως λύση στα ευρωπαϊκά προβλήματα την ιδεολογία της οικονομικής σταθερότητας. Ο μόνιμος μηχανισμός στήριξης ESM δημιουργήθηκε στα πλαίσια της ιδεολογίας της οικονομικής σταθερότητας για να μην απειλείται η σταθερότητα του νομίσματος. Η τιμωρία που λειτουργεί ως μέσω πειθαρχίας των κρατών αποκτάει μια νέα διάσταση στους ευρωπαϊκούς θεσμούς και πλέον τα κράτη που θα παραβιάζουν τους κανόνες θα αντιμετωπίζουν πολύ αυστηρές κυρώσεις.

¹¹⁹ Τα πειθαρχημένα κράτη οφείλουν να εφαρμόζουν τις διαρθρωτικές αλλαγές που χρειάζονται για να κάνουν τις οικονομίες τους πιο λειτουργικές. Σύμφωνα με τον Wolfgang Schauble “οι διαρθρωτικές αλλαγές το μόνο που απαιτούν είναι χρόνο, υπομονή και το κράτος να μην υποκύψει στα ειδικά συμφέροντα. Με τα παραπάνω στοιχεία πορεύεται η Ευρώπη και ήδη αποδεικνύεται ότι βγαίνει πιο ισχυρή από την κρίση”, (Financial Times, 16 Sep. 2013).

πειθαρχίας και της τιμωρίας για να εξαναγκάσει τα κράτη – μέλη της να συμμορφωθούν από τον φόβο των αυστηρών κυρώσεων.

Πρέπει να τονιστεί ότι η πειθαρχία που απαιτείται ως αντάλλαγμα για τη χρήση του μηχανισμού στήριξης μπορεί να παρακαμφθεί, όμως οι Ευρωπαίοι πολιτικοί έκαναν το ελάχιστο δυνατό για την Ευρωζώνη, λαμβάνοντας αποφάσεις σύμφωνα με την γερμανική νεοφιλελεύθερη ιδεολογία, που καθιστά τα κράτη υπεύθυνα για τις πράξεις τους, αντιμετωπίζοντας τα λάθη των κρατών με ηθικούς όρους.

4.3 Οι εναλλακτικές λύσεις των ευρωομολόγων

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει αναφορά στις δυνητικές πολιτικές της έκδοσης χρέους που υπάρχουν ως επιλογές, δεδομένου ότι τα κράτη πρέπει να αντιμετωπίσουν τα οικονομικά τους προβλήματα. Όσον αφορά την κρίση χρέους σημαίνει ότι ένα κράτος δεν μπορεί να εκδώσει ένα κρατικό ομόλογο και να το πουλήσει σε επενδυτές, διότι οι επενδυτές θεωρούν ότι δεν διαθέτει το συγκεκριμένο κράτος αξιόπιστη οικονομία για να επιστρέψει τα χρήματα και τους τόκους ξανά στον πιστωτή του. Άρα ομόλογο είναι το εξής: ο οφειλέτης ομολογεί μια οφειλή του προς τον πιστωτή που του έχει δανείσει χρήματα. Εύκολα διερωτάται κάποιος, αφού η Ευρωζώνη αποτελείται από πολλά κράτη που στοχεύουν στην ολοκλήρωση, αντί να εκδίδει το κάθε κράτος το δικό του ομόλογο δεν θα ήταν προτιμότερο να εκδίδει ένα ομόλογο υπό την αιγίδα της Ευρωζώνης; Αυτό ακριβώς είναι το ευρωομόλογο.

Το ευρωομόλογο σημαίνει ότι τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης θα εκδίδουν κοινό χρέος το οποίο λόγω του μεγέθους της Ευρωζώνης και της οικονομικής της κατάστασης θα αξιολογηθεί με τις υψηλότερες βαθμίδες πιστοληπτικής διαβάθμισης από τους οίκους αξιολόγησης, πράγμα που σημαίνει ότι το κόστος του χρήματος που θα εισρεύσει στην Ευρωζώνη θα είναι πολύ χαμηλό. Αυτό συνεπάγεται ότι οι χώρες που δεν δανείζονται από τους επενδυτές θα αποκτήσουν ρευστότητα, αλλά και γενικότερα θα αποκατασταθεί το πρόβλημα ρευστότητας στην Ευρώπη. Επίσης, οι χώρες που αντιμετωπίζουν δημοσιονομικά προβλήματα δεν θα χρειάζεται να υπόκεινται σε βίαιες μακροοικονομικές προσαρμογές και θα κερδίσουν χρόνο για να βελτιώσουν τις οικονομίες τους σταδιακά. Επιπλέον, συνενώνοντας όλα κράτη της Ευρωζώνης τον πιστωτικό τους κίνδυνο, αυτόματα στέλνουν μήνυμα προς τους επενδυτές ότι το ευρωπαϊκό όραμα συνεχίζεται και κάνει ένα βήμα μπροστά.

Επιπροσθέτως, τα κράτη θα ενισχύσουν την οικονομική τους συνεργασία και οι οικονομίες τους θα συγκλίνουν. Βέβαια αυτή η κίνηση απαιτεί υψηλό βαθμό πολιτικής σταθερότητας και ύπαρξη αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών – μελών της Ευρωζώνης.

Τα θετικά της έκδοσης ευρωομολόγου είναι αρκετά σημαντικά χωρίς να αποτελεί μια δυσπρόσιτη λύση, δηλαδή από τη διαδικασία κόστους – οφέλους το ευρωομολόγο έχει κυρίως θετικές επιπτώσεις για τις χώρες¹²⁰. Κατ' αρχήν, η έκδοσή του βοηθάει πολύ τη διαχείριση της κρίσης χρέους, γιατί θα ανακουφίσει τα υπερχρεωμένα κράτη δίνοντας τους μια ανάσα ρευστότητας. Ωστόσο, θα λειτουργήσει ανασταλτικά και αποτρεπτικά για την εμφάνιση μιας νέας κρίσης, καθώς οι επενδυτές θα αλλάξουν τις προσδοκίες τους για τις χώρες της Ευρωζώνης (E.C., 2011: 4). Επίσης, θα ενισχυθεί η χρηματοοικονομική σταθερότητα μέσω της υψηλής ρευστότητας και οι διοικήσεις των τραπεζών που διακρατούν μεγάλη ποσότητα κρατικών ομολόγων θα αισθανθούν πιο ασφαλείς και θα αρχίσουν να δανείζουν χρήματα την πραγματική οικονομία. Αξίζει να σημειωθεί παρενθετικά, ότι η εμπιστοσύνη μεταξύ τραπεζών και επιχειρήσεων είναι αυτή που θα βοηθήσει στην ανάκαμψη της πραγματικής οικονομίας και θα αποκατασταθεί μόνο όταν οι τράπεζες αισθανθούν ξανά ασφαλείς, ώστε να προβούν ξανά σε δανεισμό. Επιπροσθέτως, το ευρωομολόγο θα ενισχύσει τη θέση της ευρωζώνης στη διεθνή σκηνή, καθώς το ευρώ θα αποτελέσει νόμισμα διεθνών συναλλαγών. Όμως, από την άλλη πλευρά η έκδοση του Ευρωομολόγου δεν πρέπει να αυξήσει τον ηθικό κίνδυνο των κρατών, δηλαδή τα κράτη να μην κάνουν τις μεταρρυθμίσεις που πρέπει, για να βελτιώσουν τις οικονομίες τους, ούτε πρέπει να αμφισβητηθεί η αξιοπιστία της Ευρωζώνης από τους επενδυτές (E.C., 2011: 7). Η όσο το δυνατόν καλύτερη πιστοληπτική αξιολόγηση για την Ευρωζώνη οφείλει να είναι μη – διαπραγματεύσιμη.

Υπάρχουν τριών ειδών εγγυήσεις που μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα κράτη της Ευρωζώνης. Κάθε είδος από τα τρία επηρεάζει διαφορετικά την πιστοληπτική βαθμίδα του ευρωομολόγου¹²¹. Η πρώτη κατηγορία είναι οι διαφορετικές και όχι από

¹²⁰ Σε άρθρο τους στους Financial Times (5 Dec. 2010), οι Jean Claude Juncker και Giulio Tremonti αναφέρονται στα θετικά αποτελέσματα που θα έχει η έκδοση ευρωομολόγου στα κράτη- μέλη της Ευρωζώνης. Θεωρούν την έκδοση κοινού χρέους ως μια πολύ σημαντική εξέλιξη στην ολοκλήρωση των ευρωπαϊκών χωρών που θα σταματήσει την αναστάτωση των αγορών.

¹²¹ Η καγκελάρια της Γερμανίας Angela Merkel σε ομιλία της, πριν της επικείμενες εκλογές τον Σεπτέμβρη του 2013 στην Γερμανία, ξεκαθάρισε πως είναι αντίθετη με την αμοιβαιοποίηση (mutualisation στα Αγγλικά) τους χρέους στην Ευρώπη. Ανέφερε χαρακτηριστικά ότι «ο Γερμανός φορολογούμενος δεν πρέπει να αναλάβει σχεδόν όλο το χρέος των υπολοίπων κρατών». Επίσης,

κοινού εγγυήσεις των κρατών (E.C., 2011: 9). Αυτό σημαίνει ότι το κάθε κράτος είναι υπεύθυνο για τις υποχρεώσεις του στο ευρωομόλογο και η πιστοληπτική ικανότητα του ευρωομολόγου εξαρτάται από την πιστοληπτική ικανότητα των κρατών. Άρα, μια υποβάθμιση ενός κράτους είναι πολύ πιθανό να επηρεάσει την πιστοληπτική ικανότητα του ευρωομολόγου. Η δεύτερη κατηγορία εγγυήσεων είναι παρόμοια με την πρώτη, δηλαδή οι εγγυήσεις που παρέχονται από τα κράτη είναι διαφορετικές και όχι από κοινού, αλλά να χρησιμοποιούνται διευρυμένες εξασφαλίσεις (E.C., 2011: 9). Όπως και παραπάνω, το κάθε κράτος είναι υπεύθυνο για τις υποχρεώσεις του στο ευρωομόλογο. Η διαφορά είναι ότι οι διευρυμένες εγγυήσεις των χωρών παρέχουν μια επιπλέον ασπίδα στην πιστοληπτική βαθμίδα που θα αξιολογηθεί το ευρωομόλογο. Στην περίπτωση υποβάθμισης μιας χώρας ή ακόμα και στο ακραίο σενάριο της χρεοκοπίας μιας χώρας η πιστοληπτική ικανότητα του ευρωομολόγου θα επηρεαστεί όσο το δυνατόν λιγότερο, λόγω των ενισχυμένων εξασφαλίσεων. Η τρίτη κατηγορία εγγυήσεων διαφέρει παρασάγγας από τις προηγούμενες δυο κατηγορίες. Η διαφορά εστιάζεται στο εξής: τα κράτη οφείλουν να εγγυώνται το ευρωομόλογο από κοινού με διαφορετικές εγγυήσεις το καθένα (E.C., 2011: 9). Η λέξη από κοινού σημαίνει ότι το κάθε κράτος δεν θα είναι υπεύθυνο μόνο για το δικό του μερίδιο στο ευρωομόλογο, αλλά και για το μερίδιο των υπολοίπων κρατών. Σε μιας τέτοιας μορφής ευρωομολόγου σίγουρα οι επενδυτές θα επενδύσουν τα χρήματά τους, γιατί ακόμα και αν μια χώρα χρεοκοπήσει, τα υπόλοιπα κράτη θα καλύψουν το κενό στη χρηματοδότηση.

Αυτή η κατηγορία εγγυήσεων με από κοινού ευθύνη των κρατών θα μπορούσε να ονομαστεί και κατηγορία της αλληλεγγύης. Βέβαια, η υπευθυνότητα των πολιτικών που ασκούν τα κράτων αυξάνεται, αλλά ταυτόχρονα διευρύνεται και η γνήσια ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Επιπλέον, θα αυξηθεί η εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών της Ευρωζώνης και οι επενδυτές δεν θα μπορούν να αποκόψουν την ρευστότητα σε κάποια χώρα. Το δύσκολο σε αυτή την κατηγορία εγγυήσεων των ομολόγων είναι ότι σύμφωνα με το άρθρο 125 της συνθήκης ένα κράτος απαγορεύεται να είναι υπεύθυνο για τις υποχρεώσεις ενός άλλου κράτους, άρα για να εφαρμοστεί η αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών πρέπει να αλλάξει η συγκεκριμένη συνθήκη (E.C., 2011: 11). Η αλλαγή ενός άρθρου από την συνθήκη είναι χρονοβόρα διαδικασία και στην περίοδο

αναφέρει ότι «δεν θα υπάρξουν διασώσεις χωρών χωρίς αυτές οι χώρες να εφαρμόζουν πολιτικές μείωσης του χρέους και μείωσης των ελλειμμάτων». (Pop, V., 2013, Jun. 24), <https://euobserver.com/news/120605>

της κρίσης αυτή η επιλογή φαίνεται ακόμα πιο δύσκολη. Επομένως, είναι ξεκάθαρο ότι η Ευρώπη δεν είχε προβλέψει, ώστε να υπάρχει από κοινού αντιμετώπιση δύσκολων ζητημάτων. Από την άλλη πλευρά, με το ξέσπασμα της κρίσης ο φόβος και η έλλειψη της εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών οδήγησαν σε διαφορετικά μονοπάτια λήψης αποφάσεων και την Ευρώπη να βρίσκεται συνεχώς πίσω από τις εξελίξεις. Στις πρώτες δυο κατηγορίες εγγυήσεων όπου οι υποχρεώσεις των κρατών είναι κατά αναλογία, δεν χρειάζεται να γίνει αλλαγή της συνθήκης για να εφαρμοστούν. Επομένως, είναι πιο εύκολο να χρησιμοποιηθούν αυτές οι δυο κατηγορίες ως μέτρα αντιμετώπισης της κρίσης. Ο ESM είναι ένα τέτοιο παράδειγμα, όπου κάθε κράτος είναι υπεύθυνο κατά αναλογία μόνο για τις δικές του υποχρεώσεις. Πέρα από τον τρόπο που διατίθενται οι εγγυήσεις από τα κράτη, υπάρχει ακόμα ένα κριτήριο το οποίο χρησιμοποιείται όσο αφορά τον τρόπο έκδοσης του ευρωομολόγου. Οι δυο επιπλέον επιλογές που υπάρχουν είναι με κριτήριο τον βαθμό αποκατάστασης, δηλαδή σε ποιο βαθμό το ευρωομολόγο θα υποκαταστήσει την έκδοση εθνικών ομολόγων από το κάθε κράτος ξεχωριστά.

Σε γενικές γραμμές υπάρχουν δύο κατηγορίες υποκατάστασης. Η πρώτη κατηγορία είναι η πλήρης υποκατάσταση που σημαίνει ότι το ευρωομολόγο εκδίδεται υποκαθιστώντας όλα τα εθνικά ομόλογα (E.C., 2011: 12). Αρα, ένα κράτος χάνει το δικαίωμά του να εκδίδει κρατικά ομόλογα και κερδίζει την έκδοση ενός ισχυρού ευρωομολόγου. Η δεύτερη κατηγορία είναι η μερική υποκατάσταση, δηλαδή το ευρωομολόγο δεν υποκαθιστά όλα τα εθνικά ομόλογα και τα κράτη διατηρούν το δικαίωμά τους να τα εκδίδουν (E.C., 2011: 12). Συνδυάζοντας τον τρόπο εγγυήσεων καθώς και τον βαθμό υποκατάστασης προκύπτουν τρεις νέες επιλογές για την έκδοση ευρωομολόγων.

Η πρώτη επιλογή είναι η έκδοση ευρωομολόγων υπό πλήρη υποκατάσταση των εθνικών, ενώ ταυτόχρονα να υπάρχουν από κοινού και αρκετές εγγυήσεις. Σε αυτή την περίπτωση τα εθνικά ομόλογα δεν θα συνεχίσουν να εκδίδονται. Η Ευρώπη θα μεταμορφωθεί σε κοινός τόπος έκδοσης χρέους. Τα οφέλη από την έκδοση ευρωομολόγων δεν θα μοιράζονται κατά αναλογία στα κράτη, αλλά σύμφωνα με τις ανάγκες που διαθέτει το καθένα¹²². Επίσης, επειδή τα ομόλογα θα εκδίδονται από

¹²² Ενώ η Ευρώπη ψάχνει να βρει την σωστή κατεύθυνση για την έξοδο από την κρίση, η γερμανική πλευρά απορρίπτει κάθε πρόταση για την έκδοση ευρωομολόγου για διάφορους λόγους. Το σκεπτικό της άρνησης έγκειται στο γεγονός ότι οι υποστηρικτές του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού στην Γερμανία υποστηρίζουν ότι με την έκδοση ευρωομολόγου χάνεται κάποιο κομμάτι του ανταγωνισμού και της συμμόρφωσης των κρατών. Τα διαφορετικά επίπεδα επιτοκίων των χωρών της Ευρωζώνης

κοινού, ο πιστωτικός κίνδυνος για αθέτηση των πληρωμών θα ελαχιστοποιηθεί. Οι οίκοι αξιολόγησης θα το αξιολογήσουν στην καλύτερη βαθμίδα. Επομένως, το επιτόκιο δανεισμού θα είναι χαμηλό και η εισροή χρήματος στην Ευρώπη θα αυξηθεί. Η υψηλή ρευστότητα θα βοηθήσει σε μεγάλο βαθμό τις χώρες που λόγω της κρίσης αντιμετωπίζουν πρόβλημα και στο μέλλον θα αποτραπεί κατευθείαν ο αντίστοιχος κίνδυνος. Από την μεγάλη ρευστότητα θα βοηθηθεί και ο χρηματοπιστωτικός τομέας που λόγω της κρίσης οδηγήθηκε ένα βήμα πριν την κατάρρευση. Επιπλέον, οι τράπεζες θα βοηθήσουν στη μετάδοση του χρήματος μέσω δανείων προς τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά, άρα η πραγματική οικονομία θα ξεφύγει από την ύφεση. Από την άλλη πλευρά, σε αυτή την κατηγορία μεγαλώνει αρκετά ο ηθικός κίνδυνος, δηλαδή ένα κράτος επειδή γνωρίζει ότι τα υπόλοιπα κράτη είναι υποχρεωμένα να εγγυηθούν για αυτό, υπάρχει το ενδεχόμενο η οικονομία του να μην συμβαδίζει με τις οικονομίες των υπολοίπων. Η λύση σε αυτό το πρόβλημα είναι ένα στέρεο θεσμικό πλαίσιο το οποίο θα βοηθάει όλες τις οικονομίες να συμπορεύονται χωρίς να αυξάνονται οι ανισορροπίες. Η συγκεκριμένη κατηγορία ευρωομολόγων θα βοηθήσει ιδιαίτερα τις χώρες με υψηλό χρέος, χωρίς να γίνει αυτό σε βάρος των χωρών που εμφανίζουν καλύτερα μακροοικονομικά μεγέθη. Αξίζει να σημειωθεί, ότι σε αυτή την κατηγορία πρέπει να υπάρξει αλλαγή της συνθήκης, άρα η εφαρμογή της απαιτεί χρόνο.

Η δεύτερη κατηγορία είναι η μερική υποκατάσταση των εθνικών ομολόγων από τα ευρωομόλογα με από κοινού και αρκετές εγγυήσεις (E.C., 2011: 12). Σε αυτή την κατηγορία θα υπάρχει το ευρωομόλογο ακριβώς με τη δομή της παραπάνω κατηγορίας, όμως τα κράτη δεν θα χάσουν το δικαίωμα τους να εκδίδουν κρατικά ομόλογα, τα οποία όμως θα εκδίδονται σε περιορισμένη μορφή. Αυτή η κατηγορία ονομάζεται διαφορετικά μπλε – κόκκινη κατηγορία, όπου με το μπλε χρώμα χαρακτηρίζονται τα ευρωομόλογα και με κόκκινο χρώματα εθνικά ομόλογα. Τα μπλε ομόλογα θα εκδίδονται σε προκαθορισμένα επίπεδα και ως εκ τούτου δεν θα καλύπτουν όλες τις χρηματοδοτικές ανάγκες των κρατών. Το γεγονός ότι είναι από κοινού μεταξύ όλων των κρατών σημαίνει ότι τα έσοδα θα διανέμονται ομοιόμορφα στα κράτη.

αποτελούν κίνητρο για να τηρούν τα κράτη το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Ο ανταγωνισμός και η ανισότητα δίνουν ώθηση στα πιο αδύναμα κράτη να βελτιώνονται και να πειθαρχούνται. Με το ευρωομόλογο τα κίνητρα για συμμόρφωση των χωρών χαλαρώνουν. Επίσης, οι θιασώτες του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού συνεχώς προβάλλουν τα θεσμικά προβλήματα της αλλαγής της συνθήκης που πρέπει να υπερσκελιστούν για να μπορέσουν να εκδοθούν ευρωομόλογα.

Αντίθετα, τα κόκκινα ομόλογα είναι τα συνηθισμένα κρατικά ομόλογα που θα είναι υπό την διαφορετική εγγύηση του κάθε κράτους. Αυτά που αλλάζουν σχετικά με την έκδοση μόνο κρατικών ομολόγων σε σύγκριση με την έκδοση των μπλε – κόκκινων ομολόγων είναι τα εξής: ένα κράτος που έχει συγκεκριμένες χρηματοδοτικές ανάγκες όταν εκδώσει από μόνο του κρατικό ομόλογο, τότε το ύψος του ποσού του κρατικού ομολόγου θα πρέπει να είναι όσες είναι οι χρηματοδοτικές του ανάγκες και επιπλέον οι εγγυήσεις που θα λαμβάνονται υπόψη από τους επενδυτές θα είναι σύμφωνα με την πιστοληπτική δυνατότητα του κράτους. Όμως, στην περίπτωση που το κράτος καλύπτει μέρος των χρηματοδοτικών του αναγκών από το μπλε ομόλογο, τότε θα του μένει μικρότερο ποσό που θα πρέπει να καλύψει από μόνο του, άρα οι εγγυήσεις του κάθε κράτους μέλους θα είναι μικρότερες συγκριτικά με την μη ύπαρξη ομολόγου. Επομένως, το κράτος αυτόματα είναι λογικό να θεωρείται περισσότερο αξιόχρεο από τις αγορές, από ότι στην περίπτωση όπου θα χρειαστεί να δανειστεί ένα μεγαλύτερο ποσό. Αυτή η πληθώρα των επιλογών των κρατών θα τους δίνει κίνητρα να βελτιώνουν τα μακροοικονομικά τους στοιχεία, χωρίς τον φόβο της στάσης πληρωμών και θα τα βοηθήσει να αγοράσουν όχι μόνο φθηνότερο χρέος αλλά και περισσότερο χρόνο για να αναμορφώσουν τις οικονομίες τους. Επιπλέον, η κατηγορία των μπλε – κόκκινων ομολόγων μειώνει τον ηθικό κίνδυνο, γιατί αν κάποιο κράτος προσπαθήσει να εκμεταλλευτεί τις δυνατότητες που προσφέρει ο μηχανισμός, τότε θα «τιμωρηθεί» από τις επενδυτές, γιατί θα του δανείσουν με υψηλότερα επιτόκια και θα είναι εύκολο να αποκλειστεί από την παροχή ρευστότητας, του ευρωομολόγου, χωρίς να προξενήσει στις εγγυήσεις που παρέχει στο ευρωομόλογο κάποια αρνητική επίπτωση.

Για να εφαρμοστεί αυτή η κατηγορία πρέπει να αλλάξει το άρθρο της συνθήκης που απαγορεύει στα κράτη να εγγυούνται τις υποχρεώσεις των άλλων κρατών, άρα η εφαρμογή της απαιτεί αρκετό χρόνο. Συγκρίνοντας την πρώτη κατηγορία με την δεύτερη κατηγορία είναι εύκολο να παρατηρηθεί ότι ο χρόνος για την εφαρμογή τους είναι μεγάλος. Επίσης, στην πρώτη κατηγορία τα κράτη λαμβάνουν μεγάλη βοήθεια, αλλά με την ύπαρξη υψηλού ηθικού κινδύνου που σημαίνει ότι η επιτήρηση των οικονομιών τους πρέπει να είναι ενδελεχής. Από την άλλη πλευρά, στη δεύτερη κατηγορία τα κράτη λαμβάνουν μικρότερο όφελος με μικρότερο ηθικό κίνδυνο, άρα με λιγότερο αυστηρή επιτήρηση. Εύκολα γίνεται αντιληπτό, ότι και στις δυο περιπτώσεις η επιτήρηση των χωρών είναι απαραίτητη για να μειωθεί ο ηθικός κίνδυνος. Το σίγουρο είναι ότι μαζί με την επιτήρηση ακολουθεί και η τιμωρία. Τα

κράτη επιλέγοντας μια από τις δυο κατηγορίες έχουν πολλά να κερδίσουν αλλά έχουν και αρκετά να χάσουν.

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί οι έννοιες της πειθαρχίας, της επιτήρησης, της τιμωρίας, του ελέγχου περιστρέφονται γύρω από όλα τα ευρωπαϊκά ζητήματα δίνοντας μια ομοιόμορφη δομή στις οικονομίες και απομακρύνοντας τις αποκλίσεις μεταξύ των χωρών. Επίσης, υπάρχει και η τρίτη κατηγορία έκδοσης ευρωομολόγων, η οποία διαφέρει αρκετά από τις προηγούμενες δυο. Σε αυτή την κατηγορία το ευρωομόλογο υποκαθιστά μερικώς τα εθνικά ομόλογα με πολλές διαφορετικές και όχι με από κοινού εγγυήσεις (E.C. 2011: 12). Επομένως, παρόλο που θα εκδίδονται ευρωομόλογα οι εγγυήσεις των κρατών θα είναι κατά αναλογία, άρα κατά αναλογία θα είναι και τα έσοδα από την πώληση των ομολόγων. Επιπροσθέτως, τα κράτη θα έχουν το δικαίωμα να εκδίδουν εθνικά ομόλογα. Σε αυτή την κατηγορία ο ηθικός κίνδυνος περιορίζεται πάρα πολύ. Βέβαια, ο έλεγχος των πιστωτών συνεχίζει να υπάρχει και οποιαδήποτε πολιτική παρεκκλίνει από τις επιταγές αυτών θα έχει ως αποτέλεσμα την τιμωρία. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ρευστότητα δεν αναμένεται να βελτιωθεί σε αυτή την κατηγορία, άρα τα κράτη θα συνεχίσουν να υπόκεινται στον φόβο της έλλειψης ρευστότητας. Άρα, ο αντίκτυπος για την βελτίωση του χρηματοοικονομικού τομέα θα είναι πολύ περιορισμένος. Οι τράπεζες δύσκολα θα δανείζουν χρήματα στον μη χρηματοοικονομικό τομέα, γιατί η αβεβαιότητα θα συνεχίσει να υπάρχει σε αρκετά μεγάλο βαθμό. Συνεπώς, η ανάκαμψη της οικονομίας θα καθυστερήσει έως ότου οι τράπεζες λάβουν τις κατάλληλες εγγυήσεις για να αρχίσουν να δανείζουν. Το θετικό για την τρίτη κατηγορία είναι ότι μπορεί να εφαρμοστεί άμεσα, γιατί δεν απαιτεί αλλαγή κάποιας συνθήκης. Συμπερασματικά, η πρώτη κατηγορία είναι η πιο φιλόδοξη από τις τρεις ως προς την επίτευξη της. Η τρίτη κατηγορία είναι η πιο άμεσα εφαρμόσιμη, ενώ η δεύτερη κατηγορία είναι η μέση λύση των άλλων δύο. Κάθε επιλογή από τις τρεις έχει τα θετικά και τα αρνητικά της. Σε κάθε κατηγορία από τις τρεις, υπάρχει εκ των προτέρων η γνώση προς τα πού καθοδηγεί και ποιο είναι το αποτέλεσμα, το θέμα είναι να γίνει η αρχή και ίσως από το πιο εύκολη και γρήγορη λύση η Ευρώπη να οδηγηθεί στο πιο φιλόδοξο και το πιο ουσιαστικό σενάριο που θα βοηθήσει στην περαιτέρω ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

	Κατηγορία Α	Κατηγορία Β	Κατηγορία Γ
--	-------------	-------------	-------------

Βαθμός υποκατάστασης των εθνικών ομολόγων από τα ευρωομόλογα	Πλήρης	Πλήρης	Μερική
Εγγυήσεις	Από κοινού και αρκετές	Από κοινού και αρκετές	Αρκετές αλλά όχι από κοινού
Νομικές προϋποθέσεις	Αλλαγή Συνθήκης	Αλλαγή Συνθήκης	Όχι Αλλαγή Συνθήκης
Χρόνος εφαρμογής	Αρκετός	Μέσο διάστημα	Λίγος

Πηγή: (E.C., 2011: 20)

Ο μόνιμος μηχανισμός στήριξης (ESM) περιλαμβάνει εγγυήσεις από πολλά κράτη αλλά όχι από κοινού, δηλαδή τα κράτη δεν εγγυούνται το ένα το χρέος του άλλου. Επίσης, τα κράτη δεν έχουν απολέσει το δικαίωμά τους να εκδίδουν εθνικά ομόλογα. Επομένως, είναι λογικό ο ESM να καταταχθεί στην τρίτη κατηγορία καθώς πληρεί τα κριτήρια της κατηγορίας αυτής. Όμως, τα αποτελέσματα αυτής της κατηγορίας είναι γνωστά για το βαθμό τον οποίο βοηθούν τα κράτη και το χρηματοοικονομικό σύστημα. Άρα, οι προσδοκίες των αγορών και των κρατών για ουσιαστική βοήθεια για την αντιμετώπιση της κρίσης χρέους, της χρηματοπιστωτικής κρίσης και κατ' επέκταση της κρίσης της ανάπτυξης είναι περιορισμένες. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι στην πρώτη κατηγορία έκδοσης ευρωομολόγων δεν χρειάζεται η ύπαρξη ενός μόνιμου μηχανισμού στήριξης, γιατί θα ήταν πλεονασμός.

Η Ευρώπη με την ίδρυση του ESM έκανε σχεδόν το πρώτο βήμα για το ευρωομόλογο και μια προσπάθεια για την αντιμετώπιση της κρίσης. Το πόσο γρήγορα ή αργά θα γίνει η μετάβαση στο επόμενο στάδιο εξαρτάται από τους πολιτικούς ηγέτες. Βέβαια, κάθε κίνηση που γίνεται ή δε γίνεται προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση γίνεται υπό την παρακολούθηση των θιασωτών του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού.

Οι φιλοσοφικές ιδεολογίες όπως αυτή των Γερμανών φιλελεύθερων, περιστρέφονται γύρω από ιδέες που αφορούν τη δομή του κόσμου, της κοινωνίας, τις αρχές και τις αξίες των ανθρώπων, τον τρόπο που κινείται η οικονομία είναι αυτά που τους παρακινούν. Οι υποστηρικτές του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού είναι αφοσιωμένοι στις αρχές τους, που τις υποστηρίζουν θερμά. Η δύναμη των

φιλοσοφικών ιδεών είναι ότι επηρεάζουν τις πολιτικές αποφάσεις, (Schmidt, 2014: 195) οι οποίες επηρεάζουν τους πολίτες. Λόγου χάρη, ο νομικός περιορισμός της μη διάσωσης ενός κράτους από ένα άλλο κράτος, προκύπτει από την ιδεολογία των Γερμανών φιλελεύθερων ότι η οικονομική διαδικασία είναι ανταγωνισμός και σε συνθήκες ανταγωνισμού δεν υπάρχει χώρος για βοήθεια. Συνεπώς, θεσμικά αυτό μεταφράζεται στο ότι πρέπει να υπάρχει κατ' αναλογία ανάληψη της ευθύνης της κάθε χώρας σε κάθε επίπεδο. Ο μόνιμος μηχανισμός στήριξης αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της συγκεκριμένης ιδεολογίας. Το ζήτημα είναι ότι οι φιλοσοφικές ιδέες μεταβάλλονται πολύ αργά, γιατί είναι βαθιά ριζωμένες στους θεσμούς. Για την Ευρώπη, η οικονομία της σταθερότητας που η ιδεολογία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού υποστηρίζει δύσκολα θα μεταβληθεί. Οι ιδέες που διακινούνται γύρω από την ιδεολογία της οικονομικής σταθερότητας θα συνεχίσουν να ασκούν επιρροή στους θεσμούς. Επομένως, ο γερμανικός νεοφιλελεύθερος τρόπος διακυβέρνησης της Ευρώπης θα συνεχίσει να παρεμβαίνει στη διαμόρφωση του ευρωπαϊκού πλαισίου.

4.4 Οι τρεις κρίσεις στην Ευρωζώνη και η πολυπλοκότητα τους

Η κρίση στην Ευρώπη εστιάζεται κυρίως στην κρίση χρέους κάποιων χωρών, όμως η κρίση χρέους αποτελεί τη μια από τις τρεις κρίσεις που λαμβάνουν χώρα στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η δεύτερη κρίση είναι η κρίση ρευστότητας των τραπεζών, δηλαδή τα κεφάλαια των τραπεζών, τα οποία δεν επαρκούν για να αντιμετωπίσουν οι τράπεζες τις οικονομικές ανάγκες τους. Η τρίτη κρίση ονομάζεται κρίση ανάπτυξης, γιατί η ευρωπαϊκή οικονομία στο σύνολο της έχει πολύ μικρή αύξηση του Α.Ε.Π. . Άρα στην Ευρώπη υπάρχουν ταυτόχρονα τρεις κρίσεις που περιπλέκονται στενά μεταξύ τους (Shambaugh, 2011: 157).

Στην Ευρώπη κατά μέσο όρο η ανάπτυξη των οικονομιών είναι ελάχιστη από χρόνο σε χρόνο, άρα η ευρωπαϊκή οικονομία χαρακτηρίζεται από στασιμότητα. Είναι γεγονός ότι αυτές οι τρεις κρίσεις συνδέονται στενά μεταξύ τους, διότι δημιουργούν φαυλότητα. Δεν είναι δυνατόν να υπάρξει ανάπτυξη αν δεν δανείσουν οι τράπεζες χρήματα, όμως οι τράπεζες δεν είναι δυνατόν να δανείσουν χρήματα, γιατί τα κρατικά

ομόλογα που κατέχουν είναι υποτιμημένα σε σχέση με την αρχική τους αξία, άρα τα υποτιμημένα ομόλογα που υποτιμήθηκαν λόγω της κρίσης χρέους, τους δημιουργούν προβλήματα ρευστότητας. Τα προβλήματα ρευστότητας θα συνεχίσουν να υπάρχουν όσο τα κράτη λόγω της κρίσης χρέους δεν μπορούν να δανειστούν και η κρίση χρέους θα συνεχίσει να υπάρχει όσο οι οικονομίες δεν αναπτύσσονται, ώστε τα κράτη να μπορέσουν να εξυπηρετήσουν και να εκδώσουν νέο χρέος.

Το συμπέρασμα που βγαίνει από τη φαυλότητα των τριών κρίσεων είναι ότι η λύση τους δεν μπορεί να εστιαστεί μόνο σε μια από τις τρεις. Η λύση πρέπει να είναι ουσιαστική και να εστιαστεί και στις τρεις ταυτόχρονα, γιατί η αντιμετώπιση μόνο της μιας κρίσης είναι πολύ πιθανό να χειροτερεύσει τις άλλες δυο. Επιπλέον, ένας ακόμα παράγοντας που περιπλέκει τα προβλήματα στην Ευρώπη είναι ότι κάθε χώρα αντιμετωπίζει διαφορετικού είδους πρόβλημα. Επομένως, το οικονομικό πλαίσιο στο οποίο πρέπει να δράσουν οι πολιτικοί αρχηγοί είναι ιδιαίτερα δύσκολο. Σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες οι τράπεζες τους ήταν πολύ αναπτυγμένες σε σχέση με την οικονομία των κρατών που ήταν εγκατεστημένες¹²³. Αυτό συνέβαινε, γιατί οι τράπεζες είχαν διεθνή προσανατολισμό και σε πολλές περιπτώσεις τα περιουσιακά στοιχεία των τραπεζών ξεπερνούσαν τα Α.Ε.Π. της χώρας τους (Shambaugh, 2011: 162). Ως εκ τούτου, τα κράτη από μόνα τους ήταν δύσκολο να ελέγξουν τις ενέργειες των τραπεζών τους. Επίσης, η επιχειρηματικότητα στην ευρωπαϊκή ήπειρο γίνονταν κατά βάση με χρήματα τα οποία δανειζόντουσαν οι επιχειρήσεις με από τις τράπεζες. Άρα, το μοντέλο ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής οικονομίας ήταν και παραμένει τραπεζικό-κεντρικό. Η κρίση πυροδότησε μια σειρά αρνητικών εξελίξεων. Οι τράπεζες που δεν είχαν ρευστότητα λόγω της κρίσης, σταμάτησαν να δανείζουν, άρα κόπηκε η δανειοδότηση προς τις επιχειρήσεις, με αποτέλεσμα η οικονομία να μπει σε τροχιά ύφεσης.

Τα κράτη για να διασώσουν τις πολύ μεγάλες τράπεζες προτού υπάρξει συστημικός κίνδυνος παρείχαν εγγυήσεις και δάνεια προς αυτές. Επομένως, τα κράτη αύξησαν δραστικά τα χρέη τους για να διασώσουν τις τράπεζες τους. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική

¹²³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Ιρλανδίας. Η “κέλτικη τίγρη” όπως ονομάστηκε η Ιρλανδία (που έλαβε αυτό το όνομα, γιατί είχε παρόμοια χαρακτηριστικά με τις ασιατικές τίγρεις, οι οποίες τελικά κατέρρευσαν στην κρίση του 1998) ήταν η οικονομία υπόδειγμα της Ευρώπης, με άψογα δημόσια οικονομικά και πολύ ανεπτυγμένο τραπεζικό τομέα. Όμως, ο τραπεζικός της τομέας ήταν τόσο διογκωμένος σε σχέση με το ιρλανδικό ΑΕΠ που το 2010, όταν η Ιρλανδία είχε εθνικοποιήσει τις τράπεζες της το δημόσιο χρέος της έφτασε στο 490 % του ΑΕΠ της και τα χρέη των τραπεζών έγιναν χρέος των φορολογούμενων Ιρλανδών πολιτών.

Τράπεζα έκανε κάποιες ενέργειες για να τους δώσει ρευστότητα, όμως οι δράσεις της ήταν περιορισμένες εξαιτίας του καταστατικού της. Συνεπώς, η πλειονότητα των τραπεζών αντιμετώπισε προβλήματα κεφαλαιακής επάρκειας, άρα δεν είχαν τη δυνατότητα να δανείσουν. Από την άλλη πλευρά, όσες τράπεζες μπορούν να δανείσουν δεν το πράττουν, γιατί υπάρχει στασιμότητα στην οικονομία και αβεβαιότητα. Επομένως, ο ρόλος των τραπεζών στην οικονομία έχει υποβαθμιστεί και οι τράπεζες παραμένουν σε μια κατάσταση μεταξύ χρεοκοπίας και επιβίωσης. Άρα, ο τραπεζικός κλάδος, που είναι βασικό κομμάτι της οικονομίας είναι αβοήθητο και εσωστρεφές, γιατί αγωνίζεται να λύσει τα δικά του τα προβλήματα. Τα πράγματα δεν είναι πιο ενθαρρυντικά όσον αφορά την κρίση χρέους. Σε αρκετές χώρες της Ευρώπης το επιτόκιο δανεισμού των ομολόγων έχει φθάσει σε πολύ υψηλά επίπεδα. Οι επενδυτές δεν αντιμετωπίζουν όλες τις χώρες της Ευρωζώνης με τον ίδιο τρόπο, γιατί αναμένουν ότι κάποια χώρα μέλος της θα προβεί σε στάση πληρωμών. Αυτό που για δέκα χρόνια φαινόταν απίθανο να συμβεί, πλέον στην Ευρώπη έχει γίνει καθημερινό φαινόμενο. Οι επενδυτές εξετάζουν συνεχώς σενάρια με το ποια χώρα της Ευρωζώνης θα χρεοκοπήσει. Όσο αυξάνονται τα spread των χωρών, τόσο αυξάνουν τα σενάρια για την μη βιωσιμότητα του χρέους των χωρών της Ευρωζώνης (Shambaugh, 2011: 166). Όμως, τι είναι αυτό που καθορίζει τη βιωσιμότητα του χρέους; Η μια παράμετρος είναι το ύψος του χρέους και η άλλη παράμετρος είναι το Α.Ε.Π. μιας χώρας. Όσο πιο μικρός είναι ο λόγος του χρέους προς το Α.Ε.Π. τόσο πιο αξιόχρη θεωρείται μια χώρα.

Σε αυτό το σημείο εύκολα διερωτάται κάποιος για ποιον λόγο όλες οι κυβερνήσεις ασχολούνται με το επιτόκιο δανεισμού. Η απάντηση είναι γιατί το επιτόκιο δανεισμού μιας χώρας αν είναι μικρό, τότε αυτή η χώρα μπορεί να φαίνεται αξιόχρη, ενώ εάν το επιτόκιο δανεισμού σε αυτή τη χώρα αυξηθεί, τότε η χώρα μπορεί να φαίνεται αφερέγγυα. Ακριβώς με τον ίδιο τρόπο λειτουργεί και ο δείκτης που μετράει την μεγέθυνση του Α.Ε.Π., δηλαδή μια χώρα που αναπτύσσεται ραγδαία μπορεί να φαίνεται φερέγγυα, ενώ η ίδια χώρα αν αναπτυχθεί με μικρότερο ρυθμό ή πέσει σε ύφεση τότε μπορεί να φαίνεται αφερέγγυα (Shambaugh, 2011: 169). Επομένως, δυο πράγματα έχουν μεγάλη σημασία για την φερεγγυότητα ενός κράτους, αφενός τον ρυθμό που αναπτύσσεται η οικονομία του και αφετέρου πόσο είναι το κόστος δανεισμού του. Όμως, αν η μεγέθυνση του είναι μεγαλύτερη από το επιτόκιο δανεισμού η φερεγγυότητα του κράτους είναι υψηλή. Στην Ευρώπη οι οικονομίες των

χωρών δεν βρίσκονται σε καλή κατάσταση διότι, λόγω της ύφεσης δεν υπάρχει ανάπτυξη, άρα ο δείκτης χρέους προς ΑΕΠ μεγαλώνει. Επιπλέον, τα επιτόκια δανεισμού είναι σε πολύ επίπεδο με αποτέλεσμα πολλές χώρες της Ευρωζώνης να παρουσιάζονται ως αφερέγγυες¹²⁴. Τα προβλήματα για την ευρωπαϊκή ήπειρο δεν σταματούν εδώ. Η χαμηλή επίδοση της πραγματικής οικονομίας ενισχύει την κρίση της ανάπτυξης. Κατά μέσο όρο, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως η Ευρώπη έχει απειροελάχιστη ανάπτυξη, ενώ σε κάποιες χώρες εμφανίζονται αρνητικοί ρυθμοί ανάπτυξης. Εξαιτίας των ελάχιστων ρυθμών ανάπτυξης η ανεργία έχει αυξηθεί και ιδιαίτερα η ανεργία των νέων. Επομένως, το κλίμα απαισιοδοξίας σε όλη την Ευρώπη είναι διάχυτο. Η μικρή ανάπτυξη των χωρών σημαίνει ότι το κλίμα απαισιοδοξίας δύσκολα θα φύγει, γιατί η ανεργία μειώνεται πάρα πολύ αργά. Επίσης, σημαίνει ότι οι χώρες που βρίσκονται στο μεταίχμιο του να δανειστούν ή όχι από τους επενδυτές, συνεχίζουν να αισθάνονται πίεση στις οικονομίες τους. Η κατάσταση της φερεγγυότητας και της αφερεγγυότητας διασπείρει την αβεβαιότητα σε όλη την ευρωπαϊκή οικονομία. Επομένως, χωρίς ανάπτυξη ο γόρδιος δεσμός της κρίσης δεν λύνεται, ούτε κόβεται. Μια ανάπτυξη με υψηλούς ρυθμούς θα καταστήσει τα κράτη αξιόχρεα με αποτέλεσμα οι επενδυτές να αρχίσουν να δανείζουν ξανά. Οι πιστωτές επί της ουσίας δεν ενδιαφέρονται για το επίπεδο του χρέους μιας χώρας, αλλά για το αν θα αποπληρωθούν πίσω όσα χρήματα δάνεισαν, αυτή είναι η αναγκαία και ικανή συνθήκη για να εμπιστευτούν οι επενδυτές τα χρήματά τους στις χώρες της Ευρωζώνης. Συνεπώς, όσο συνεχίζει να μην αλλάζει η κατάσταση μεταξύ τραπεζών, κρατών και έλλειψη ανάπτυξης οι οικονομίες των χωρών θα παραμένουν σε δυσχερή σχέση.

Στην Ευρώπη για να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που ταλανίζουν τις χώρες, η πολιτική που ακολουθείται είναι η αυστηρή λιτότητα. Η λιτότητα έχει πολλούς

¹²⁴ Ο τύπος που καθορίζει την βιωσιμότητα του χρέους μιας χώρας είναι ο εξής: $\Delta Dt = (Rt - gt) \times Dt - I + \text{πρωτογενές έλλειμμα ή πλεόνασμα}$. Το ΔDt : αναλογία χρέους ως προς το ΑΕΠ, Rt : ονομαστικό επιτόκιο, gt : ονομαστικός βαθμός μεγέθυνσης. Σύμφωνα με τον παραπάνω τύπο το ονομαστικό επιτόκιο δηλαδή το επιτόκιο που δανείζεται μια χώρα είναι σημαντικός παράγοντας, αλλά δεν μπορεί να είναι πολιτική επιλογή, διότι δεν καθορίζουν τα επιτόκια δανεισμού οι πολιτικοί ηγέτες. Ο ονομαστικός βαθμός μεγέθυνσης επίσης δεν είναι πολιτική επιλογή, γιατί οι πολιτικοί ηγέτες δεν μπορούν να διαμορφώσουν οικονομική στρατηγική σύμφωνα με την μεγέθυνση. Το χρέος της προηγούμενου έτους είναι εν μέρει μια πολιτική στρατηγική, επειδή οι ηγέτες μπορούν να διαπραγματευτούν διαγραφή ή αναδιάρθρωση χρέους με τους πιστωτές τους. Αυτό που είναι πολιτική επιλογή και οι πολιτικοί ηγέτες έχουν την δυνατότητα να διαμορφώσουν οικονομική στρατηγική είναι το πρωτογενές έλλειμμα ή πλεόνασμα. Ο λόγος χρέους ως προς το ΑΕΠ μπορεί να μειωθεί για μια χώρα έχοντας πρωτογενές έλλειμμα ή πρωτογενές πλεόνασμα.

οπαδούς, οι οποίοι βρίσκονται σε σημαντικά κέντρα λήψης αποφάσεων¹²⁵. Ένας από αυτούς ήταν ο Jean – Claude Trichet, όπου το 2010 και ενώ ήταν πρόεδρος της Ε.Κ.Τ. δήλωσε (Krugman, 2012: 2015): “Δεν θεωρώ ότι οι κίνδυνοι για τον αποπληθωρισμό θα αποδειχτούν πραγματικοί. Αντιθέτως, οι προσδοκίες μας για τον πληθωρισμό βρίσκονται πολύ κοντά στο δικό μας ορισμό, λιγότερο από 2%¹²⁶, κοντά στο 2% και παραμένουν έτσι σε όλη τη διάρκεια της πρόσφατης κρίσης. Όσον αφορά την οικονομία, η ιδέα ότι τα μέτρα λιτότητας θα μπορούσαν να προκαλέσουν στασιμότητα είναι εσφαλμένη (...) και μάλιστα υπό τις παρούσες συνθήκες ο,τιδήποτε συντελεί στο να αυξηθεί η εμπιστοσύνη των νοικοκυριών, των εταιριών, των επενδυτών στη βιωσιμότητα των δημόσιων οικονομικών μας είναι καλά για την εδραίωση της ανάπτυξης και τη δημιουργία θέσεων εργασίας. Πιστεύω ακράδαντα ότι στην παρούσα φάση, οι πολιτικές που εμπνέουν εμπιστοσύνη δεν θα εμποδίσουν την οικονομική ανάκαμψη, αλλά αντιθέτως θα την προωθήσουν, επειδή η εμπιστοσύνη είναι βασικός παράγοντας σήμερα”. Από αυτές τις δηλώσεις του Jean – Claude Trichet γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι η λιτότητα και η ανάγκη για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης επρόκειτο να αποτελέσουν τα μέσα με τα οποία θα αντιμετωπίζονταν η κρίση¹²⁷.

¹²⁵ “ Οι Ευρωπαίοι πολιτικοί έχουν στρέψει την στρατηγική τους προς τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις και στην πολιτική λιτότητας. Όμως, αυτό που η Ευρώπη χρειάζεται περισσότερο από τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις των κρατών-μελών είναι η διαρθρωτική μεταρρύθμιση της ίδιας της ευρωζώνης και μια αναστροφή των πολιτικών λιτότητας, οι οποίες έχουν αποτύχει επανειλημμένως να αναζωπυρώσουν την οικονομική ανάπτυξη” (Stiglitz, 9 Jan. 2014, www.capital.gr).

¹²⁶ Η επίτευξη του στόχου του 2% που αναφέρεται ο Trichet είναι η βασική αρχή της Ε.Κ.Τ. Το 2% θεωρείται από πολλούς επιστήμονες ένα αυθαίρετο όριο το οποίο έχει θέση η κεντρική τράπεζα. Η διατήρηση του πληθωρισμού σε τόσο χαμηλό επίπεδο αυξάνει την ακαμψία στην αγορά εργασίας και κάνει την προσαρμογή των πραγματικών μισθών πιο δύσκολη. Ο λόγος είναι ο εξής: έστω ότι στην Γερμανία με 1% πληθωρισμό θέλει η πολιτική ηγεσία να προσαρμόσει τους πραγματικούς μισθούς προς τα κάτω τότε, πρέπει να τους αυξήσει κάτω από 1% που σημαίνει ότι η αύξηση θα είναι ανεπαίσθητη, ενώ αν ο πληθωρισμός ήταν 5% και η γερμανική ηγεσία αύξανε τους μισθούς 3% ή 4%, άρα έχει περισσότερη ευελιξία στις αποφάσεις της με τα ίδια αποτελέσματα. Έτσι δεν χρειάζεται να γίνουν περικοπές των πραγματικών μισθών, αλλά αυξήσεις των ονομαστικών μισθών σε ρυθμό μικρότερο από τον ρυθμό αύξησης του πληθωρισμού. Ο άριστος πληθωρισμός θεωρητικά είναι ο μηδενικός, όμως δεν αφήνει περιθώρια ευελιξίας στην αγορά εργασίας. Συνεπώς, η Ε.Κ.Τ. υιοθέτησε έναν χαμηλό πληθωρισμό κοντά στο 2% για να υπάρχει περιθώριο για προσαρμογές όμως το 2% συνεχίζει να είναι πολύ μικρό ως στόχος, γιατί αυξάνει την ακαμψία στην αγορά εργασίας (De Grawe, 2008: 336).

¹²⁷ “Στην ίδια κατεύθυνση με τις απόψεις του Trichet κινούνται και οι απόψεις του Wolfgang Schauble που θεωρεί ότι η Ευρώπη βρίσκεται προς τον σωστό δρόμο για την αντιμετώπιση της κρίσης. Η εμπιστοσύνη και η σταθερότητα συνιστούν βασικούς παράγοντες για την έξοδο από την κρίση. Ο ρόλος του κράτους πρέπει να είναι ουδέτερος μέσα στην οικονομία, με τους καταναλωτές και τους επενδυτές να αποτελούν τους μόνους παίκτες. Συνεπώς, η εγχώρια ζήτηση δεν πρέπει να επηρεάζεται από την κρατική παρέμβαση αλλά μόνο από την δράση των παικτών της αγοράς” (Schauble, 5 Dec. 2010, *Financial Times*).

Ο όρος λιτότητα στα οικονομικά σημαίνει περιστολή των δημοσίων δαπανών μιας χώρας. Κάθε χώρα, κάθε έτος έχει κάποιες οικονομικές δαπάνες όπως είναι οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων, η συντήρηση των υποδομών, η χρηματοδότηση της παιδείας, της υγείας και διάφορα ακόμη έξοδα. Από την άλλη πλευρά, διαθέτει κάποιες πηγές εσόδων κυρίως από τη φορολογία. Όταν τα έσοδα μιας χώρας είναι περισσότερα από τα έξοδα, τότε αυτή η χώρα έχει πλεονάσματα στον κρατικό προϋπολογισμό, ενώ όταν μια χώρα έχει περισσότερα έξοδα από ότι έσοδα, τότε έχει έλλειμμα στον κρατικό προϋπολογισμό, το ποσό του ελλείμματος που προκύπτει μέσα στο οικονομικό έτος, οι χώρες το καλύπτουν με δανεισμό, δηλαδή δημιουργούν χρέος και το πουλάνε σε επενδυτές που είναι πρόθυμοι να το αγοράσουν.

Λιτότητα είναι η πολιτική που πρέπει να ακολουθήσουν τα κράτη ώστε να μειώσουν τα έξοδα τους σε σημείο που να ισοσκελιστούν με τα έσοδα. Αξίζει να σημειωθεί παρενθετικά ότι ακόμα και οι χώρες που έχουν ισοσκελισμένο προϋπολογισμό μπορούν να αντιμετωπίζουν προβλήματα φερεγγυότητας (Shambaugh, 2011: 169). Πολλές φορές απαιτείται να υπάρχει πρωτογενές πλεόνασμα στον προϋπολογισμό, δηλαδή τα έσοδα να είναι περισσότερα από τα έξοδα, εξαιρώντας τα έξοδα του κράτους για την εξυπηρέτηση προηγούμενων χρεών. Το ζητούμενο είναι ότι για να εφαρμοστούν μέτρα λιτότητας σε μια οικονομία πρέπει το κράτος να μειώσει τα έξοδα του με κάθε τρόπο. Συνήθως, περικόπτει μισθούς, συντάξεις, επιδόματα και επιχορηγήσεις. Από την άλλη, αυξάνει τους φόρους, ώστε να αυξήσει τα έσοδα του.

Η λιτότητα στην Ευρωζώνη εφαρμόζεται ως επιλογή για να αυξηθεί η εμπιστοσύνη των επενδυτών στα κράτη. Άρα, εξαιτίας της αποκατάστασης της εμπιστοσύνης τα κράτη πρέπει να παρουσιάζουν δημοσιονομική εξυγίανση για να πάρουν ως ανταμοιβή της προσπάθειας τους τη μείωση των επιτοκίων. Οι χώρες της Ευρωζώνης δεν είχαν άλλη επιλογή από το να πειθαρχήσουν, γιατί αν δεν τους δάνειζαν οι επενδυτές όφειλαν να περικόψουν τα ελλείμματά τους. Οι χώρες που εφαρμόζουν την πολιτική της λιτότητας, ειδικά σε περίοδο ύφεσης, παρά την προσπάθεια τους να βελτιώσουν το έλλειμμα, δημιουργούν περαιτέρω πτώση στο Α.Ε.Π. τους, που είναι ήδη μικρότερο λόγω της ύφεσης. Άρα, ο λόγος χρέους προς ΑΕΠ συνεχίζει να αυξάνεται. Συνεπώς, εξαιτίας της πολιτικής λιτότητας η αφερεγγυότητα συνεχίζει να υπάρχει παρά την πιθανή βελτίωση του ελλείμματος. Όταν, όλες οι χώρες ταυτόχρονα εφαρμόζουν πολιτικές λιτότητας, τότε η λιτότητα δεν πετυχαίνει τα επιθυμητά αποτελέσματα.

Βέβαια, η συγκεκριμένη πολιτική έχει και άλλες επιπτώσεις στην οικονομία. Επειδή οι μισθοί μειώνονται, οι συντάξεις μειώνονται και οι φόροι αυξάνονται και σε συνδυασμό με την υψηλή ανεργία, το αποτέλεσμα που προκύπτει είναι η κατανάλωση να μειωθεί, άρα το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της οικονομίας βελτιώνεται, γιατί η χώρα σταματάει να εισάγει προϊόντα και υπηρεσίες από το εξωτερικό. Επίσης, το βιοτικό επίπεδο των πολιτών καταβαθρώνεται. Μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης το ισοζύγιο τρεχουσών της Ευρωζώνης παρουσίαζε μεγάλες ανισοροπίες, δηλαδή κάποιες χώρες είχαν μεγάλα πλεονάσματα, ενώ άλλες χώρες είχαν έλλειμμα. Αυτή η ανισοροπία μεταφράστηκε για τις χώρες που είχαν ελλείμματα, ως έλλειψη ανταγωνιστικότητας της οικονομίας τους¹²⁸. Επομένως, η πολιτική της λιτότητας και η βελτίωση του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών αποτέλεσαν μέτρα για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των χωρών. Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας στοχεύει στην αύξηση των εξαγωγών των προϊόντων αυτών των χωρών. Το πλάνο στοχεύει επίσης στις υψηλές εξαγωγές, που θα αντισταθμίσουν την πτώση της κατανάλωσης στην εγχώρια οικονομία και θα οδηγήσουν ανάπτυξη και η ανάπτυξη θα βοηθήσει τις χώρες να βγουν από την ύφεση. Δηλαδή, η ύφεση αποτελεί την κατάλληλη ευκαιρία ώστε οι μη ανταγωνιστικές χώρες της Ευρωζώνης να αλλάξουν παραγωγικό-οικονομικό τους μοντέλο και να γίνουν ανταγωνιστικές και εξαγωγικές. Βέβαια, αλλαγές προκύπτουν και στο κοινωνικό μοντέλο, καθώς η γερμανική νεοφιλελεύθερη ιδεολογία στοχεύει στην αλλαγή της διακυβέρνησης.

Στο σημείο αυτό τα ερωτήματα που ανακύπτουν είναι δυο: πρώτον, αν η ανταγωνιστικότητα πρέπει να δημιουργηθεί μέσα από πολιτικές λιτότητας και δεύτερον ποιο είναι το μέσο το οποίο θα οδηγήσει στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας. Γενικά, μια οικονομία μπορεί να γίνει ανταγωνιστική πολύ σύντομα, ακόμα μέσα και σε μια νύχτα, μέσα από την πτώση της ισοτιμίας του νομίσματος της σχετικά με το επίπεδο της αξίας των υπολοίπων νομισμάτων (Shambaugh, 2011: 173). Συνεπώς, το μέσο που οδηγεί στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας είναι ότι τα προϊόντα της χώρας που προέβη σε υποτίμηση είναι πιο φθηνά, άρα η έννοια της ανταγωνιστικότητας εμφανίζεται στις σχετικές τιμές των εμπορευμάτων. Όμως, για τις χώρες της Ευρωζώνης τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Οι χώρες της Ευρωζώνης πρέπει να ακολουθήσουν πιο δύσκολο μονοπάτι και

¹²⁸ Έλλειψη ανταγωνιστικότητας μιας οικονομίας σημαίνει ότι τα προϊόντα που παράγονται στα πλαίσια μιας χώρας είναι ακριβότερα συγκριτικά με τα προϊόντα που παράγονται σε μια άλλη χώρα. Δηλαδή, ο ανταγωνισμός υπάρχει στις τιμές των προϊόντων. Άρα, η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας συνεπάγεται μείωση του κόστους στην παραγωγή, για να είναι οι τιμές ανταγωνιστικές.

πιο επίπονο για να γίνουν ανταγωνιστικές. Ο λόγος είναι, διότι δεν έχουν τη δυνατότητα να υποτιμήσουν τα νομίσματά τους (Λέανδρος, 2012: 403). Επομένως, πρέπει να ακολουθήσουν την πολιτική της λιτότητας, με σκοπό να γίνουν οι τιμές των προϊόντων τους πιο ανταγωνιστικές. Αυτή η πολιτική ονομάζεται διαφορετικά, πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης¹²⁹. Η εσωτερική υποτίμηση έχει στόχο τη μείωση των εισαγωγών, την αύξηση των εξαγωγών μέσω της βελτίωσης του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Για να το επιτύχει αυτό πρέπει οι χώρες σαν καταναλώνουν λιγότερο και να εξάγουν περισσότερο. Για να εξάγει περισσότερο μια χώρα πρέπει να είναι ανταγωνιστική στις τιμές¹³⁰. Για να είναι ανταγωνιστική στις τιμές σε διεθνές πλαίσιο πρέπει να παράγει φθηνά. Επομένως, πρέπει να υπάρξει πτώση των εγχώριων μισθών.

Η πτώση των μισθών περιορίζει την καταναλωτική ζήτηση, άρα περιορίζεται και η εισαγωγή αγαθών και μειώνεται το κόστος παραγωγής ενός προϊόντος. Επομένως, περιορίζεται το μοναδιαίο κόστος εργασίας και οι χώρες της Ευρωζώνης αποκτούν

¹²⁹ Η πολιτική της εσωτερικής υποτίμησης σημαίνει ότι πρέπει να δημιουργηθεί μια «τεχνητή» ύφεση στην οικονομία, ώστε να ανακτήσει την ανταγωνιστικότητα της. Η διαδικασία που ακολουθείται είναι η εξής: Έστω ότι ένα κράτος έχει πολύ υψηλούς μισθούς, υψηλό επίπεδο παραγωγής που βασίζεται στην εσωστρέφεια, μη ανταγωνιστικά προϊόντα και χαμηλή ανεργία, στο οποίο συμβαίνει ξαφνικά ένα σοκ και πλέον οι αγορές δεν το δανείζουν. Άρα, η ρευστότητα του κράτους περιορίζεται αμέσως. Το σοκ στην δανειοδότηση συνεπάγεται ότι το κράτος θα πρέπει να περιορίσει τις δαπάνες του. Η περιοριστική δημοσιονομική πολιτική που πρέπει αναγκαστικά να ακολουθήσει το κράτος ή διαφορετικά η πολιτική της λιτότητας σημαίνει ότι τα έξοδα του κράτους θα μειωθούν. Συνεπώς, η μείωση της ζήτησης στην αγορά θα είναι άμεση. Βραχυχρόνια οι τιμές και οι μισθοί θα είναι άκαμπτοι προς τα κάτω, ενώ η παραγωγή θα προσαρμοστεί άμεσα στην μειωμένη ζήτηση. Επομένως, η μειωμένη παραγωγή βραχυπρόθεσμα θα οδηγήσει σε αύξηση της ανεργίας. Η αύξηση της ανεργίας θα οδηγήσει σε μείωση της διαπραγματευτικής ισχύς των συνδικάτων και σε αύξηση της διαπραγματευτικής ισχύς των επιχειρήσεων με αποτέλεσμα οι ονομαστικοί μισθοί να μειωθούν. Επειδή οι μισθοί μειώνονται, τότε μειώνεται και το μοναδιαίο κόστος εργασίας. Η μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας οδηγεί σε ποσοστιαία μείωση των τιμών, όχι όμως τόση όσο η μείωση του μοναδιαίου κόστους (παρενθετικά αξίζει να σημειωθεί ότι για να επιτευχθεί η μείωση του μοναδιαίου κόστους πρέπει η ύφεση να μειώνει περισσότερο τους μισθούς από ότι την παραγωγικότητα). Έτσι, οι επιχειρήσεις αυξάνουν το περιθώριο κέρδους τους. Άρα, έχουμε μείωση τιμών και μείωση μισθών. Βέβαια, επειδή οι εγχώριες τιμές μειώνονται έναντι των ξένων τιμών, αυξάνεται η ζήτηση για τα εγχώρια προϊόντα στο εξωτερικό και μειώνεται η ζήτηση για αγαθά του εξωτερικού εγχώρια. Το αποτέλεσμα είναι το επίπεδο της παραγωγής να είναι χαμηλότερο από ότι προηγουμένως (δηλαδή ύπαρξη ύφεσης), το ποσοστό της ανεργίας υψηλότερο από ότι προηγουμένως, οι τιμές και οι μισθοί σε χαμηλότερο επίπεδο από ότι προηγουμένως, η ανταγωνιστικότητα σε καλύτερο επίπεδο από ότι προηγουμένως, το έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών βελτιωμένο, το έλλειμμα του προϋπολογισμού βελτιωμένο και το περιθώριο του κέρδους για τις επιχειρήσεις αυξημένο. Άρα, ο μεγάλος «χαμένος» αυτής της πολιτικής είναι ο απολυμένος εργαζόμενος, ο οποίος είναι καθαρά θύμα μιας συγκεκριμένης πολιτικής και όχι από ένα τυχαίο γεγονός, δηλαδή οι άνεργοι είναι η παράπλευρη απώλεια της εφαρμογής της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης Ινστιτούτο εργασίας (ΓΣΕΕ, 2012: 155).

¹³⁰ Σύμφωνα με τον Krugman η προσαρμογή προς τα κάτω των σχετικών μισθών των χωρών της περιφέρειας της Ευρώπης (Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ιρλανδία) πρέπει να είναι της τάξεως του 20 με 30 % σε σχέση με τους μισθούς της Γερμανίας (Krugman, 2010, May 17), http://krugman.blogs.nytimes.com/2010/05/17/et-tu-wolfgang/?_r=0.

την ανταγωνιστικότητα τους. Βέβαια, η εσωτερική υποτίμηση δεν είναι τόσο απλή υπόθεση, γιατί οι μισθοί δεν είναι εύκολο να προσαρμοστούν προς τα κάτω. Οι εργαζόμενοι δεν είναι πρόθυμοι να μεταβούν σε ένα χειρότερο επίπεδο διαβίωσης. Η λύση στο πρόβλημα της προσαρμογής των μισθών προς τα κάτω είναι οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις. Οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στοχεύουν στο να αλλάξει η δομή της οικονομίας, δηλαδή να αποκτήσει η οικονομία περισσότερη ευελιξία¹³¹. Ο όρος ευελιξία δίνει μια θετική χροιά στις μεταρρυθμίσεις, γιατί προδιαθέτει για κάτι καλύτερο (Δεδουσόπουλος, 2009: 4). Στόχος της ευελιξίας είναι να μεταβάλλει το θεσμικό πλαίσιο της λειτουργίας της αγοράς εργασίας και η εξάλειψη των εμποδίων που υπάρχουν. Η ενσωμάτωση της ευελιξίας της αγοράς εργασίας στους θεσμούς γίνεται για να αποκτήσει νομιμοποίηση. Η ευελιξία στην αγορά εργασίας προσδίδει στην οικονομία τη δυνατότητα να προσαρμόζεται εύκολα στις αλλαγές των συνθηκών που απαιτεί η οικονομική διαδικασία. Άρα, η πολύ ευελιξία για τους εργοδότες μπορεί να σημαίνει πολύ ανασφάλεια για τους εργαζόμενους (Sultana, 2012: 4). Δηλαδή, ευελιξία στο ωράριο εργασίας, σημαίνει ότι το καθιερωμένο οκτάωρο καταργείται. Τη θέση του καταλαμβάνει η ημι-απασχόληση, ή η πλήρης απασχόλησης με σπαστό ωράριο ή οι υπερωρίες ή η εργασία πάνω από 40 ώρες την εβδομάδα ή η εργασία οποιασδήποτε ημέρας της εβδομάδας. Επομένως, το ευέλικτο ωράριο της εργασίας εξυπηρετεί καλύτερα την παραγωγή.

Επίσης, η ευελιξία εμπλέκεται στις αυξομειώσεις του προσωπικού, δηλαδή στην εύκολη απόλυση εργαζομένων και στην εύκολη πρόσληψη.

Επιπροσθέτως, η ευελιξία δίνει ελευθερία στον αριθμό των απολύσεων, που σημαίνει ότι επιτρέπονται και οι μαζικές απολύσεις. Επίσης υπάρχει ευελιξία των μισθών, δηλαδή οι αμοιβές των εργαζομένων να συνδυάζονται με την παραγωγικότητα ή να αναπροσαρμόζονται εύκολα ανάλογα με την κατάσταση της οικονομίας. Ευελιξία στην κινητικότητα που σημαίνει ότι αν μια επιχείρηση έχει σε άλλο γεωγραφικό

¹³¹ Η λέξη ευελιξία έχει αποκτήσει την σημερινή της έννοια από την ιδεολογική επικράτηση στην παγκόσμια σκηνή του νεοφιλελευθερισμού. Οι πολιτικές αποδόμησης της Θάτσερ στην Αγγλία και του Ρέγκαν στις ΗΠΑ ελαχιστοποίησαν την κρατική παρέμβαση στην οικονομία και μετέτρεψαν τις αγκυλώσεις της αγοράς σε ευέλικτες καταστάσεις. Η ευελιξία στοχεύει στην προσαρμογή της αγοράς σε οποιαδήποτε αλλαγή συμβεί. “Ένας ορισμός που μπορεί να δοθεί για την ευελιξία είναι ο εξής : η ικανότητα του συστήματος ή του υποσυστήματος να αντιδρά σε διάφορες διαταραχές” (Δεδουσόπουλος 2009 : 6). Στις αρχές του 1990 από την ευελιξία η ρητορική πέρασε στο flexicurity. Flexicurity είναι η ευελιξία με ασφάλεια. Ο όρος έγινε της μόδας αντανακλώντας την αυξανόμενη τάση των εργοδοτών να προτιμούν τη χαλαρή νομοθεσία σχετικά με την προστασία της απασχόλησης. “Η ευελιξία με ασφάλεια προσπαθεί να εξασφαλίσει ότι, ενώ οι εργαζόμενοι μπορεί πιο εύκολα να χάσουν τη δουλειά τους, είναι λιγότερο πιθανό να χάσουν τα προς το ζην”, (Sultana, 2012: 6).

σημείο κατάστημα, να έχει τη δυνατότητα να στείλει εκεί κάποιον εργαζόμενο της. Επιπλέον, η ευελιξία σηματοδοτεί τη μείωση των ασφαλιστικών εισφορών, των φορολογικών υποχρεώσεων, της αποζημίωσης και γενικότερα του κόστους εργασίας αλλά και του μη εργασιακού κόστους. Συνεπώς, η ακαμψία των μισθών προς τα κάτω, υπάρχει η δυνατότητα να παρακαμφθεί μέσω της ευελιξίας. Άρα, όλο το σύστημα της αγοράς εργασίας αλλάζει άρδην στο όνομα της ευελιξίας. Βέβαια, για να αλλάξουν οι συνθήκες στην αγορά εργασίας απαιτείται χρόνος.

Μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα είναι σίγουρο ότι θα προκληθούν κοινωνικές αντιδράσεις. Σε αυτό το σημείο απαιτείται πολιτική βούληση, ώστε να προωθήσει η κυβέρνηση τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, γιατί η κοινωνία είναι σίγουρο ότι θα αντιδράσει στις αλλαγές που επηρεάζουν την καθημερινότητά της. Επομένως, από τη μια πλευρά είναι το κράτος που θέλει να προωθήσει στις αλλαγές και από την άλλη πλευρά, οι πολίτες που αντιστέκονται.

Το κράτος οφείλει να δείξει την πολιτική βούληση που απαιτείται για να αλλάξει τους θεσμούς. Το συμπέρασμα είναι ότι το κράτος πρέπει να είναι ισχυρό χωρίς όμως να παρεμβαίνει στην οικονομική διαδικασία, αλλά μόνο στο πλαίσιο. Επομένως, δημιουργείται ένα δίπολο που από τη μια πλευρά βρίσκεται το ισχυρό κράτος και από την άλλη η ελεύθερη οικονομία από την κρατική παρέμβαση, με το κράτος να ενισχύει μόνο τους θεσμούς που είναι απαραίτητη για την οικονομική διαδικασία. Επομένως, η ηγεμονία του γερμανικού νεοφιλελευθερισμού χρησιμοποιείται ως ιδεολογική πλατφόρμα για να προβεί το κράτος σε μεταρρυθμίσεις. Γι' αυτό το λόγο, στη θεωρία των Γερμανών φιλελεύθερων το κράτος θεωρείται ότι πρέπει ισχυρό ώστε να επιβάλλει τις αλλαγές, αλλά πάντα με προσανατολισμό τις ανάγκες της οικονομίας.

Σήμερα, οι επιχειρήσεις σύμφωνα με την πολιτική της λιτότητας για να αποκτήσουν εξαγωγικό προσανατολισμό και εξωστρέφεια χρειάζονται την μείωση του εργασιακού κόστους που θα επηρεάσει την ανταγωνιστικότητά τους. Όμως, το δύσκολο για τις εξαγωγικές επιχειρήσεις των χωρών της Ευρώπης είναι να ξεπεράσουν το πρόβλημα του ισχυρού νομίσματος, την κάμψη που έχει περιέλθει η παγκόσμια οικονομία¹³² και την μειωμένη ζήτηση λόγω της πολιτικής λιτότητας εντός των χωρών της Ευρωζώνης.

¹³² Στοιχεία από το IMF για τον όγκο του παγκόσμιου εμπορίου : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/weorept.aspx?pr.x=40&pr.y=15&sy=2005&ey=2015&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=001&s=TRADEPCH&grp=1&a=1>

Όταν μια χώρα έχει επιχειρήσεις κυρίως με εξαγωγικό προσανατολισμό, τότε κάθε διαταραχή σε μια χώρα του εξωτερικού θα την επηρεάζει, διότι θα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η οικονομία της από αυτές. Το άλλο ζήτημα της εσωτερικής υποτίμησης έχει να κάνει με το χρέος. Αν μειωθούν οι μισθοί σημαίνει ότι εργαζόμενοι θα γίνουν αφερέγγυοι απέναντι στις τράπεζες, γιατί το χρέος προς αυτές θα αυξηθεί. Επομένως, ένας εργαζόμενος που ο μισθός του έχει μειωθεί λόγω της πολιτικής της εσωτερικής υποτίμησης είναι πολύ πιθανό να μην μπορεί να εξοφλήσει το χρέος του προς τις τράπεζες. Ο ήδη επιβαρυνμένος τραπεζικός τομέας θα επιβαρυνθεί ακόμη περισσότερο. Άρα, η εσωτερική υποτίμηση θα δημιουργήσει πρόβλημα στον τραπεζικό τομέα. Επομένως, στο βωμό της ανταγωνιστικότητας θυσιάζονται όλα τα εργασιακά κεκτημένα των πολιτών, η τραπεζική κρίση διευρύνεται και η ύφεση των οικονομιών βαθαίνει. Εν κατακλείδι, το μοντέλο που προωθείται στους κόλπους της Ευρωζώνης είναι το εξής: τα κράτη να έχουν άριστα δημοσιονομικά, με τους προϋπολογισμούς των κρατών να ελέγχονται αυστηρά. Επίσης, η πειθαρχία στο δημοσιονομικό επίπεδο, να συνοδεύονται από ποινές για απόκλιση από όσα ορίζουν οι συνθήκες είναι υψηλές. Αυτά για να συμβούν προϋποθέτουν την εφαρμογή της πολιτικής της λιτότητας και πολιτική βούληση. Επιπροσθέτως, τα κράτη οφείλουν να ανακτήσουν την ανταγωνιστικότητά τους με σκοπό να εξάγουν τα προϊόντα τους σε διεθνές επίπεδο.

Η ανάγκη της ανταγωνιστικότητας θα προέλθει μέσα από τη διαδικασία της εσωτερικής υποτίμησης και των οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Άρα, το νέο μοντέλο για τα κράτη της Ευρωζώνης είναι να στρέψουν την οικονομία τους προς τον διεθνή ανταγωνισμό μέσω της βελτίωσης των εξαγωγικών τους επιδόσεων και να είναι πειθαρχημένα σε δημοσιονομικό επίπεδο. Συνεπώς, η λιτότητα είναι θεμελιώδες στοιχείο της «νέας Ευρώπης» που οικοδομείται, κατά τη διάρκεια της κρίσης. Είναι σημαντικό να αναφερθεί αυτό το «νέο» μοντέλο της Ευρώπης δεν είναι νέο για όλες τις χώρες. Η Γερμανία χρησιμοποιεί την πολιτική της λιτότητας για την οικονομία της από το 2003 που Schroeder έκανε οικονομικές μεταρρυθμίσεις (Dullien, S., 2013: 2). Η ανεργία μέσα στη Γερμανία έμεινε σε γενικές γραμμές σε χαμηλά επίπεδα. Ο κρατικός προϋπολογισμός της ήταν σχεδόν ισοσκελισμένος και το χρέος της ως ποσοστό του Α.Ε.Π. σε χαμηλά επίπεδα. Επίσης, το επιτόκιο δανεισμού της ήταν χαμηλό και οι εξαγωγές της συνέχισαν σταθερά να της δίνουν πλεόνασμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Επομένως, η γερμανική οικονομία απέπνεε σταθερότητα τη στιγμή που οι υπόλοιπες οικονομίες επηρεάζονταν από την κρίση.

Άρα, όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, όταν στην Ευρώπη οι πολιτικοί ηγέτες διαπραγματευόντουσαν για την αντιμετώπιση της κρίσης, η γερμανική ιδεολογία της οικονομικής σταθερότητας πήρε τον πρώτο λόγο, ως τρόπος αντιμετώπισης.

Η οικονομική «επιτυχία» της Γερμανίας ξεκίνησε από το 2003, όταν η κυβέρνηση Schroeder εφάρμοσε την πολιτική της Agenda 2010 που περιλάμβανε αλλαγές στην αγορά εργασίας, με σκοπό την βελτίωση των μακροοικονομικών δεικτών¹³³ (Dullien, 2010: 2). Η πολιτική αυτή βασιζόταν στους εξής τομείς: τον περιορισμό των μισθών, στις μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας για να γίνει πιο ευέλικτη και περιορισμού των δημοσίων επενδύσεων κυρίως στην εκπαίδευση και την έρευνα. Συνεπώς, η Γερμανική οικονομική πολιτική στόχευε στο εσωτερικό να υπάρχει λιτότητα, ώστε η Γερμανία να διαθέτει υγιή δημοσιονομικά και στις ανταγωνιστικές εξαγωγές, ώστε να συσσωρεύει πλεόνασμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (Dullien, 2010: 4). Μέσα σε λίγα χρόνια το συγκεκριμένο μοντέλο είχε μεγάλη επιτυχία. Βέβαια, στο εσωτερικό της Γερμανίας δημιουργήθηκε μια νέα κατηγορία μισθωτών που αμείβονταν με πολύ λίγα χρήματα.

Οι εργαζόμενοι σε αυτή την κατηγορία ονομάστηκαν, χαμηλόμισθοι και αποτελούσαν το 20% του εργατικού δυναμικού της Γερμανίας, δηλαδή ήταν περίπου 7 εκατομμύρια άνθρωποι (Dullien, 2010: 6). Επίσης, οι χαμηλόμισθοι ασκούσαν πιέσεις στους μισθούς του υπόλοιπου γερμανικού εργατικού δυναμικού. Η ζήτηση εντός της Γερμανίας είχε μειωθεί πολύ, αλλά οι εξαγωγές των γερμανικών προϊόντων είχαν αυξηθεί. Η μείωση του κόστους παραγωγής των γερμανικών προϊόντων καθώς και η ιδεολογία της οικονομικής σταθερότητας που απέπνεε η Γερμανία βελτίωσαν πάρα πολύ την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων των επιχειρήσεών της. Η Γερμανία έπαιρνε μερίδια αγοράς από τους εμπορικούς της εταίρους (Dullien, 2013: 8). Όμως, ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας για την επιτυχία του γερμανικού μοντέλου είναι ότι εκείνη την περίοδο δηλαδή μέχρι το 2008, η παγκόσμια οικονομία και ιδιαίτερα οι αναδυόμενες οικονομίες επιτύγχαναν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, άρα οι εισαγωγές

¹³³ Το μέσο εργασιακό κόστος στην βιομηχανία της Γερμανίας για το 2004 ανέρχεται στα 27,60 ευρώ την ώρα που κατατάσσει την Γερμανία στις πιο ακριβές χώρες για την παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων και το μερίδιο των καθαρών επενδύσεων σε αναλογία στο καθαρό εγχώριο προϊόν κατατάσσει την Γερμανία στην τελευταία θέση της λίστας με τιμή ίση με το 2,9 %. Άρα, η Γερμανική οικονομία το 2004 δεν βρίσκονταν σε καλή κατάσταση. Ο Sinn χαρακτηρίζει την Γερμανική οικονομία ως οικονομία παζάρι, γιατί παράγει τα περισσότερα γερμανικά προϊόντα στο εξωτερικό και τα πουλάει ως γερμανικά (Sinn, 2006: 8).

τους συνεχώς αυξάνονταν ειδικά για βιομηχανικά προϊόντα και είδη πολυτελείας που παρήγαγε η γερμανική οικονομία (Bonatti, Fracasso, 2013: 1031).

Επίσης, το ίδιο σκηνικό επαναλαμβανόταν μέσα στην Ευρώπη. Οι χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκτός της Γερμανίας αύξαναν τις εισαγωγές τους με τη Γερμανία να είναι ο μεγαλύτερος εμπορικός τους εταίρος. Το συμπέρασμα που βγαίνει είναι ότι όταν μια χώρα εφαρμόζει πολιτική λιτότητας, ενώ οι υπόλοιπες δεν εφαρμόζουν την ίδια πολιτική, τότε η λιτότητα μπορεί να εφαρμοστεί με επιτυχία. Το ερώτημα είναι αν την πολιτική της λιτότητας την εφαρμόσουν ταυτόχρονα πολλές χώρες, όπως γίνεται στην Ευρώπη όπου το γερμανικό μοντέλο έχει εξαπλωθεί, τότε δεν θα έχει οικονομική επιτυχία, όπως όταν εφαρμόζεται σε μια μόνο χώρα (Dullien, 2013: 8). Εφόσον η Ευρώπη έχει κτίσει ένα τείχος γύρω της και έχει περιορίσει λόγω λιτότητας τις εισαγωγές της από τις χώρες του υπόλοιπου κόσμου, τους εξάγει την ύφεση, από την οποία ούτε αυτές μπορούν να εξέλθουν. Ως παίγνιο διλήματος του φυλακισμένου, οι παγκόσμιοι ορθολογικοί παίκτες πηγαίνουν σε χειρότερο σημείο ισορροπίας από το βέλτιστο, γιατί δεν μπορούν να συνεργαστούν. Ο κάθε ένας παίκτης στην παγκόσμια σκακιέρα χρησιμοποιεί την βέλτιστη στρατηγική που διαθέτει προς ίδιον όφελος, οδηγώντας την παγκόσμια οικονομία σε στασιμότητα.

Επίλογος

Εν κατακλείδι, η διαχείριση της κρίσης στην Ευρωζώνη διακρίνεται από την ηγεμονία της γερμανικής νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας που εφαρμόζεται από τους πολιτικούς ηγέτες. Η δημοσιονομική πειθαρχία, η ενίσχυση των οργανωτικών θεσμών της ανταλλαγής που δομούν τις οικονομίες των κρατών, η προδιαγεγραμμένη παρέμβαση της Ε.Κ.Τ., η παρέμβαση των κρατών στην οικονομία μέσω του πλαισίου και όχι στην οικονομική διαδικασία, η κατανόηση της κρίσης με ηθικούς όρους, όλα αυτά συντελούν στο γεγονός ότι η κρίση αποτέλεσε κομβικό σημείο, ώστε η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση να συνεχιστεί με προσανατολισμό την ιδεολογία της οικονομικής σταθερότητας. Τα μέτρα για την αντιμετώπιση της κρίσης έχουν κατεύθυνση την ενδυνάμωση των θεσμών και τη διασφάλιση, ότι μέσω αυστηρών κανόνων κανένα κράτος δεν θα παρεκκλίνει από την πειθαρχία και ότι δεν θα χρησιμοποιήσει παρεμβατικές οικονομικές πολιτικές. Τα κράτη της Ευρωζώνης συγκλίνουν οικονομικά και ομογενοποιούνται θεσμικά, με κοινό παρονομαστή την γερμανική νεοφιλελεύθερη ιδεολογία. Τέλος, η ευρωπαϊκή κρίση αποτέλεσε ευκαιρία, ώστε η ιδεολογία των θιασωτών γερμανικής νεοφιλελεύθερης θεωρίας να συνεχίσει να επηρεάζει τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και να συνεχίσει να καθορίζει την ολοκλήρωση των χωρών της Ευρώπης. Το σημαντικότερο στοιχείο που κληρονόμησε η Ευρώπη από τους θιασώτες την γερμανικής νεοφιλελεύθερης τέχνης διακυβέρνησης είναι το κράτος δικαίου. Σύμφωνα με τον Foucault το κράτος δικαίου σημαίνει επί της ουσίας ότι δεν θα υπάρξουν νόμιμες παρεμβάσεις τους κρατους στην οικονομική τάξη (Foucault, 2012: 166).

Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία:

Αλογοσκούφης, Γ., 2009, *Στο Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση και η Ελλάδα* (σσ. 7-14). Αθήνα: Κέρκυρα

Αυγέλης, Ν., 2005, *ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ*, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη

Βαρουφάκης, Γ., Πατωκός, Τ., Τσερκέζης, Λ., & Κουτσοπέτρος, Χ., 2011, *Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την Ευρώπη το 2011*, Αθήνα : ΚΑΜΠΥΛΗ

Βαρουφάκης, Γ., 2011, Ιανουάριος 10, “Ευρωμόλογα τοξικά ή ευρωμόλογα θεραπευτικά?”, <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=4751>

Βαρουφάκης, Γ., 2012, Σεπτέμβριος 21, “Ποσοτική Χαλάρωση”, <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=18383>

Βαρουφάκης, Γ., 2014, *Μιλώντας στην κόρη μου για την οικονομία*, Αθήνα: Πατάκης

Δεδουσόπουλος, Α., 2009, *ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΕΛΙΞΙΑ ΣΤΟ FLEXICURITY: ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΗΓΕΜΟΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ*, Αθήνα

Δ.Σ.Α, 2010, 15 Ιουλίου, «Η Δανειακή Σύμβαση μεταξύ Ελλάδας -κρατών μελών Ευρωζώνης και η Εθνική μας Κυριαρχία»

Ετήσια Έκθεση ΕΚΤ για το 2011, (<http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/annrep/ar2011el.pdf>).

Ιωακειμόγλου, Η., Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, 2012, *Εσωτερική υποτίμηση και συσσώρευση κεφαλαίου, μια κριτική προσέγγιση*.

Καστοριάδης, Κ., 1992, *Ο θρυμματισμένος κόσμος*, Αθήνα: Ράππας

Καραμούζης, Ν.Β., & Χαρδούβελης, Γ.Α., 2011, *ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΙΕΘΝΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον;*, Αθήνα: ΛΙΒΑΝΗ

Κατρούγκαλος, Γ., 2014, Απρίλιος 23, “Οι αιτίες της κρίσης”, katrougalos.gr.

Κλωντέλ, Π., 1993, *Η ΚΡΙΣΗ: ΑΜΕΡΙΚΗ 1927- 1932*, Αθήνα: ΟΛΚΟΣ ΕΠΕ

Λεάνδρος, Ν., 2012, *ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ*, Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΟΝΙΚΟΣ

Μαριάς, Ε., 2008, *ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΩΣΗ: Ιστορία- Θεσμοί- Δίκαιο*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις

Μαριάς, Ε., 2004, *ΓΙΑ ΜΙΑ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗΣ: Η Πορεία προς το Άμστερνταμ*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος

Μαριάς, Ε., 2011, *Το Μνημόνιο της Χρεοκοπίας και ο άλλος Δρόμος*, Αθήνα: Λιβάνη

Μούσης, Ν., 1998, *ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ Δίκαιο-Οικονομία-Πολιτική*, Αθήνα: Παπαζήση

Μούσης, Ν., 2013, *ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ Δίκαιο-Οικονομία-Πολιτική*, Αθήνα: Παπαζήση

- Ντάλης, Σ., 1997, *ΑΠΟ ΤΟ ΜΑΑΣΤΡΙΧΤ ΣΤΟ ΑΜΣΤΕΡΝΤΑΜ: Αποτίμηση της Διακυβερνητικής Διάσκεψης και Ανάλυση της Νέας Συνθήκης της Ε.Ε.*, Αθήνα: Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ
- Παπαδάκη, Ο, 2004, *Ευρωπαϊκή πολιτική ολοκλήρωση και πολιτικές αλληλεγγύης*, Αθήνα: Κριτική ΑΕ
- Πορφύρης, Ν., Πέτσας, Κ., «Οι αγορές Χρήματος, κεφαλαίου και παραγώγων προϊόντων και οι επενδύσεις», Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών
- Σαμαράς, Α., 2012, Απρίλιος 4, “Οι άνθρωποι δεν είναι γυμνοί αριθμοί”, <http://www.naftemporiki.gr/printStory/363232>
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Βρυξέλλες, 23 Μαρτίου 2005
- Χάγιεκ, Φ.Α., 2008, *ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ*, Αθήνα: Καστανιώτης
- Χυτήρης, Θ., 1993, *Τα Οικονομικά της Ευρωπαϊκής Κοινότητας*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής
- Aglietta, M., 2009, *Η οικονομική κρίση*, Αθήνα: ΠΟΛΙΣ
- Brown, G., 2010, *ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΡΑΧ: Ξεπερνώντας την πρώτη κρίση της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Πεδίο
- De Grauwe, 2008, *Τα Οικονομικά της Νομισματικής Ένωσης*, Αθήνα: Παπαζήση
- Felipe, J., & Kumar, U., 2011, “Το μοναδιαίο κόστος εργασίας στην ευρωζώνη- Η συζήτηση για την ανταγωνιστικότητα και πάλι”, Levy Economics Institute of Bard College, no. 651: 1- 32
- Foucault, M., 1989, *ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΙΜΩΡΙΑ: Η γέννηση της φυλακής*, Αθήνα: ΡΑΠΠΑΣ
- Foucault, M., 2012, *Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, Αθήνα: Πλέθρον
- Galbraith, J. K., 2000, *Το μεγάλο κραχ του 1929*, Αθήνα: Λιβάνη
- Heywood, A., 2007, *Πολιτικές ιδεολογίες*, Αθήνα: Επίκεντρο
- Hans Werner Sinn, 2015, Ιανουάριος 15, “Όχι στην Ποσοτική Χαλάρωση”, <http://www.capital.gr/NewsTheme.asp?id=2205263>
- Hix, S., 2004, *Το πολιτικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Klein, N., 2010, *ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ΣΟΚ*, Αθήνα: Λιβάνη
- Krugman, P., 1995, *Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΜΕΙΩΜΕΝΩΝ ΠΡΟΣΔΟΚΙΩΝ: Η φθορά του αμερικάνικου ονείρου*, Αθήνα: ΠΟΛΙΣ
- Krugman, P., 2009, *Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης*, Αθήνα: Καστανιώτης
- Krugman, P., 2012, *ΤΕΛΟΣ στην ΥΦΕΣΗ ΤΩΡΑ!*, Αθήνα: ΠΟΛΙΣ
- Mankiw, G.N., 2002, *Μακροοικονομική θεωρία*, Αθήνα: Gutenberg
- Mises, v.L., 1984, *Η Οικονομική της Ελευθερίας: Σκέψεις για το Σήμερα και το Αύριο*, Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική
- Mises, v.L., 1988, *Γραφειοκρατία*, Αθήνα: Ελληνική Ευρωεκδοτική
- Schmidt, H., 1997, *Η Γερμανία μετά τον ψυχρό πόλεμο και η Ευρώπη*, Αθήνα: Σιδέρης
- Skidelsky, R., 2012, *KEYNES: ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ*, Αθήνα: ΚΡΙΤΙΚΗ

Stiglitz, J., "Η Ευρώπη πρέπει να σταματήσει τον παραλογισμό", 9 Jan. 2014, www.capital.gr

SULTANA, R.G., 2012, Η "Ευελξία με Ασφάλεια" - Συνέπειες στη Δια Βίου Συμβουλευτική και τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό, Νέα Ιωνία: Ε.Ο.Π.Π.Ε.Π

Αγγλική Βιβλιογραφία:

Armack, A.M., 1978, "The Social Market Economy as an Economic and Social Order", Review of Social Economy, vol.36, no.3: 325-331

Banchoff, T., 1997, "German policy towards the European Union: The effects of historical memory", German Politics, vol.6, no.1: 60-76

Biebricher, T., 2011, "The Biopolitics of Ordoliberalism", Foucault Studies no.12: 171-191

Berghahn, V., & Young, B., 2013. "Reflections on Werner Bonefeld's 'Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism' and the Continuing Importance of the Ideas of Ordoliberalism to Understand Germany's (Contested) Role in Resolving the Eurozone Crisis", New Political Economy, vol.18, no.5: 768-778

Brigitte, Y., & Semmler, W., 2011, "The European Sovereign Debt Crisis, Is Germany to Blame?", German Politics and Society, vol.29, no.1: 1-24

Bonatti, L., & Fracasso, A., 2013, "The German Model and the European Crisis", Journal of Common Markets, vol.51, no.6 : 1023- 1039

Bonefeld, W., 2012, "Freedom, Crisis and the Strong State: on German Ordoliberalism", New Political Economy, vol.17, no,3: 1-24

Biebricher, T., 2011, "The Biopolitics of Ordoliberalism", Foucault Studies no.12: 171-191

Berghahn, V., & Young, B., 2013. "Reflections on Werner Bonefeld's 'Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism' and the Continuing Importance of the Ideas of Ordoliberalism to Understand Germany's (Contested) Role in Resolving the Eurozone Crisis", New Political Economy, vol.18, no.5: 768-778

Cornell, B., & Green, K., 1991, "The investment performance of Low-grade Bond Funds", JOURNAL OF FINANCE, vol. xlvi, no.1: 29- 48

De Greuwe, P., "Fighting the wrong enemy", 19 May 2010, www.voxeu.org

Dyson, K., & Featherstone, K., 1999, *The Road to Maastricht: Negotiating Economic and Monetary Union*, New York: Oxford University Press

Dullien, S., 2010 "A GERMAN MODEL FOR EUROPE?", European Council on Foreign Relations

ECB, "Timeline of the financial crisis.mht", www.ecb.europa.eu

Eucken, W., & Hutchison, T. W., "On the Theory of the Centrally Administered Economy: An Analysis of the German Experiment", Part 1, *Economica*, New Series, vol.15, no.58: 79- 100

EUROPEAN COMMISSION, 2010, 5 NOVEMBER, "Δράση σε παγκόσμιο επίπεδο για την ισόρροπη

Ανάπτυξη” , http://ec.europa.eu/archives/commission_2010-2014/president/news/speeches-statements/pdf/20101104_jointg20_en.pdf

EUROPEAN COMMISSION, 2011, 23 NOVEMBER, “ GREEN PAPER: on feasibility of introducing Stability Bonds”, Brussels

EUROPEAN COMMISSION, 2012, 30 NOVEMBER, “A blueprint for a deep and genuine economic and monetary union, Launching a European Debate”, Brussels

“FAQ on European Stability Mechanism”, 8, October 2012

“FAQ on European Stability Mechanism”, 19, April 2013

Schauble, W., “Ignore the doomsayers: Europe is being fixed”, 16 Sep. 2013, Financial Times

Huffschnid, J., 2005, *Economic Policy for a Social Europe, A critique of Neo-liberalism and proposals for Alternatives*, New York: Palgrave Macmillan

Gill, S., 1998, “European governance and new constitutionalism: Economic and Monetary Union and alternatives to disciplinary Neoliberalism in Europe”, *New Political Economy*, vol.3, no.1: 5-26

International Monetary Union (IMF), *World Economic Outlook (WEO)*, Oct. 2014, www.imf.org

Junker, J.C., Tremonti, G., “Eurobonds would end the crisis”, 5 Dec. 2010, Financial Times

Krugman, P., “Et Tu, Wolfgang?”, 17 May 2010, *The New York Times*, http://krugman.blogs.nytimes.com/2010/05/17/et-tu-wolfgang/?_r=0

Merkel, A., “Transcript of Interview with Angela Merkel”, 9 Nov. 2011, Financial Times

Moss, B.H., 2005, *Monetary Union in Crisis: The European Union a Neo-liberal Construction*, New York: Palgrave Macmillan

OECD, 2009, 31 March, “Fiscal Packages across OECD countries: Overview and country details”

Pop, V., “Merkel party: No to Eurobonds, No to Turkey” , 24Jun. 2013, <https://euobserver.com/news/120605>

Rieter, H., & Schmolz, M., “The ideas of German Ordoliberalism 1938-1945: pointing a way to a new economic order”, *The European Journal of the History of Economic Thought*, vol.1, no.1: 87-114

Sally, R., 1996, “Ordoliberalism and the social market: Classical political economy from Germany”, *New Political Economy*, vol.1, no.2: 233-257

Schmidt, V.A., 2014, “Speaking to the Markets or to the People? A Discursive Institutional Analysis of the EU’s Sovereign Debt Crisis” *The British Journal of Politics and International Relations*, vol.16: 188-209

Schnyder, G., & Siems, M., 2013, “ The Ordoliberal Variety of Neoliberalism”, *International Journal of Policy, Administration and Institutions*, vol.27, no.3: 377-396

Shambaugh, J.C., 2012, “The Euro’s Three Crises”, *Brookings Papers on Economic Activity*, pp. 157-208

Shauble, W., “Financial Markets do not understand the euro”, 5 Dec. 2010, Financial Times

Shauble, W., “Financial Markets do not understand the euro”, 5 Dec. 2010, Financial Times

Schauble, W., “Why austerity is only cure for the eurozone”, 5 Sep. 2011, Financial Times

Sinn, H. V., 2006, “The pathological export boom and the bazaar effect:how to solve the German puzzle”, CESifo working paper, No. 1708

Tuncer, N.T., 2013, “F.A. Hayek and Ordoliberalism: A Comparative Study”, *Sosyo Ekonomi*, vol.20, no.8: 150-161

Vanberg, V.J.,2004, “The Freiburg School: Walter Eucken and Ordoliberalism” , Freiburg discussion papers on constitutional economics, vol. 4, no.11

Watkins, J.W.N., 1953, “WALTER EUCKEN, PHILOSOPHER-ECONOMIST”, the University of Chicago Press, vol.63, no.2: 131-136

Worsdorfer, M., 2009 “ On the Economic Ethics of Walter Eucken”, Konrad Adenauer Stiftung, σελ.20-41